

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL GELİŞMELER EKONOMİ VE FİNANS

Editörler: Ayşe Çıvak - Ahmet Ay

Sosyal Bilimlerde Güncel Gelişmeler: Ekonomi ve Finans

Editörler:
Ayşe Çıvak - Ahmet AY

Sosyal Bilimlerde Güncel Gelişmeler: Ekonomi ve Finans

Editörler:

Ayşe Çıvık - Ahmet AY

Yayın No.: 2231

E-ISBN: 978-625-393-754-6

Basım Sayısı: 1. Basım, Temmuz 2024

© Copyright 2024, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.

Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: İlim Ateşoğlu -ilim@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seval Sezer -seval@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Çıvık, Ayşe., Ay, Ahmet.

Sosyal Bilimlerde Güncel Gelişmeler: Ekonomi ve Finans / Editörler: Ayşe Çıvık - Ahmet Ay

1. Basım, X + 168 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-393-754-6

1. Ekonomi 2. Finans 3. Siyaset Bilimi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

BÖLÜM YAZARLARI

BÖLÜM 1

DÖNGÜSEL EKONOMİDE İSLAMİ FİNANSIN ROLÜ

Nafiye Aydın

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Bölümü, Ankara, Türkiye., ORCID: 0009-0007-4586-7280, nafiye.aydin@gmail.com

Doç. Dr. Ömer Faruk Tekdoğan

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Bölümü, Ankara, Türkiye, ORCID: 0000-0002-4397-1718, omerfaruk.tekdogan@asbu.edu.tr

BÖLÜM 2

MUHAFAZAKÂR MİLLİYETÇİ BİR PARTİ OLARAK MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP) VE ALPARSLAN TÜRKİŞ DÖNEMİ

Merve Nur Balasar

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Konya, Türkiye
ORCID: 0009-0002-6895-783X
balasarmervenur@gmail.com

BÖLÜM 3

ADİL MERİTOKRASİ KLASİK MERİTOKRASİ'NİN PROBLEMLERİNİ ÇÖZEBİLDİ Mİ?

İpek Keskin

Selçuk Üniversitesi, Felsefe bölümü, Konya, Türkiye, ORCID: 0000-0003-1980-1142
ipek.keskin1999@hotmail.com

BÖLÜM 4

DENETİMDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMI

Müyesser Büşra Coşkun

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı, ORCID: 0009-0000-35824008, myssrbsr@gmail.com

BÖLÜM 5

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TARİHSEL SOSYOLOJİ

Tuğba Bingöl

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, Konya, Türkiye,
ORCID: 0009-0007-2593-2882, tuba_97@hotmail.com

BÖLÜM 6

GENÇ İSTİHDAMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KOŞULSUZ KANTİL REGRESYON MODELİ İLE ANALİZİ

Ebru Çağlayan Akay
Profesör Dr, Marmara Üniversitesi, Ekonometri, İstanbul, Türkiye,
ORCID: 0000-0002-9998-5334, ecaglayan@marmara.edu.tr

Sude Aktaş
Araştırmacı Öğrenci, Marmara Üniversitesi, Ekonometri, İstanbul, Türkiye,
ssudeaktas@outlook.com.tr

Cenk Koşun
Araştırmacı Öğrenci, Marmara Üniversitesi, Ekonometri, İstanbul, Türkiye,
cenkkosun@yandex.com.tr

BÖLÜM 7

TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR KAYNAKLARDAN ELEKTRİK ÜRETİMİ, CO2 EMİSYONU VE BÜYÜME İLİŞKİSİ

İrem Özkütük
Nihat Doğanalp

BÖLÜM 8

ÜRÜN ÜZERİNDE YAPILAN DEĞİŞİK İNOVASYONLARIN ÜRÜN VERİMLİLİĞİNE KATKISININ MATEMATİKSEL MODELLEMESİ

Halim Kazan
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme Bölümü Üretim Yönetimi

Sibel Kazan
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü Doktora Öğrencisi

BÖLÜM 9

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION AND INNOVATION ON BUSINESSES

S Ahmad Mansoor Sawizi
Graduate Student Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration, Division of Accounting and Finance
Konya, Türkiye, ORCID: 0009-0009-7856-191X, , sam.sawiz786@gmail.com

Yunus Ceran
Prof. Dr. Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration, Division of Accounting and Finance
Konya, Türkiye, ORCID: 0000-0003-3526-974X, yunusceran@selcuk.edu.tr.

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM YAZARLARI..... iii

1.

DÖNGÜSEL EKONOMİDE İSLAMİ FİNANSIN ROLÜ

1. GİRİŞ	1
2. DÖNGÜSEL EKONOMİ KAVRAMI VE ORTAYA ÇIKIŞI	2
2.1. Doğrusal Ekonomiden Döngüsel Ekonomiye Geçiş Süreci	3
3. DÖNGÜSEL EKONOMİ VE FİNANS.....	5
3.1. Yeşil Finans	5
3.2. Yeşil Finansman Araçları.....	7
3.2.1. Yeşil Tahviller	7
3.2.2. Yeşil Krediler	8
3.2.3. Yeşil Sigorta	8
3.2.4. Yeşil Hisse Senetleri ve Yeşil Endeksleme	9
4. İSLAMİ YEŞİL FİNANS VE DÖNGÜSEL EKONOMİDEKİ ROLÜ	9
4.1. Yeşil Şukûk	11
4.2. İslami Yeşil Bankacılık.....	12
4.3. Yeşil Tekâfül (İslami Yeşil Sigorta).....	13
5. SONUÇ	13
KAYNAKÇA	15

2.

MUHAFAZAKÂR MİLLİYETÇİ BİR PARTİ OLARAK MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP) VE ALPARSLAN TÜRKEŞ DÖNEMİ

1. GİRİŞ	17
2. MİLLİYETÇİLİK İDEOLOJİSİNİN TANIMI VE GELİŞİMİ	19
3. MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCENİN OLUŞUMU VE TARİHSEL GELİŞİMİ	23
4. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU	24
4.1. Osmanlı-Türk Modernleşmesinde Türk Milliyetçiliği	25
4.1.1. Osmanlı Dönemi Türk Milliyetçiliği.....	27
4.1.1.1. Osmanlı Modernleşme Dönemi Fikir Akımları.....	28
4.1.1.2. Osmanlılık.....	29

4.1.1.3.	İslamcılık.....	29
4.1.1.4.	Türkçülük	30
4.1.2.	Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Milliyetçiliği	31
5.	TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİLİK	32
5.1.	Atatürk Milliyetçiliği	33
5.2.	Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı.....	34
5.3.	Atatürk Sonrası Dönem Millet ve Milliyetçilik Anlayışı.....	36
5.4.	Teritoryal (Mekânsal) Milliyetçilik	37
5.5.	Anadoluculuk Hareketi Doğuşu	37
5.6.	Muhafazakâr Milliyetçilik	38
5.7.	Liberal Milliyetçilik	39
5.8.	Etnik Milliyetçilik	40
5.9.	Turancılık.....	41
5.10.	Etnik Milliyetçilik Açısından Türkçülük	42
6.	MUHAFAZAKÂR MİLLİYETÇİLİK KAPSAMINDA MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ.....	43
6.1.	MHP'nin Siyasal Örgütlenişi.....	46
6.2.	MHP'nin Kuruluşu	48
6.2.1.	27 Mayıs 1960 Darbesi ve Alparslan Türkeş	49
6.3.	MHP Programı.....	49
6.4.	MHP'nin İdeolojisi	50
6.4.1.	Ülkücü Milliyetçiliğe İdeolojik Bir Bakış: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp	51
6.5.	MHP'nin Örgütlenişi	52
6.6.	MHP'nin Siyasal Yaşamı.....	53
6.7.	12 Eylül ve Ülkücü Hareketi.....	54
6.7.1.	Aydınlar Ocağı ve 27 Mayıs 1980 Sonrası.....	55
6.7.2.	Türk İslam Sentezi Düşüncesi	56
6.8.	MHP'ye Karşı İlk Sorgulamalar ve Eleştiriler.....	57
6.9.	12 Eylül Sonrası Türk-İslam Ülkücülüğü (İslamlaşma)	57
6.10.	Büyük Birlik Partisinin Kurulması	59
6.11.	28 Şubat Süreci ve Susurluk Olayı.....	60
6.12.	Milliyetçi Hareket Partisi ve Devlet Bahçeli Dönemi	62
	KAYNAKÇA	66

3.

ADIL MERİTOKRASİ KLASİK MERİTOKRASİ’NİN PROBLEMLERİNİ ÇÖZEBİLDİ Mİ?

1. GİRİŞ	71
1.1. Sezgici Tezin Yetersizliği	72
1.2. John Rawls’un Adalet İlkeleri	73
1.3. Öncelik Probleminin Aşılması.....	75
1.4. Klasik Meritokrasi Düşüncesinde Sezgici Fırsat Eşitliğinin Yetersizliği	76
1.5. Klasik Meritokrasiye Karşı Fark İlkesiyle Desteklenmiş Adil Meritokrasi	78
2. KYMLİCKA’NIN RAWLS’UN ADALET İLKELERİNE ELEŞTİRİLERİ.....	80
3. SONUÇ	83
KAYNAKÇA	84

4.

DENETİMDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMI

1. GİRİŞ	85
2. DENETİM KAVRAMI	85
3. DENETİMİN ÖZELLİKLERİ	86
4. DENETİMİN AMACI VE İLKELERİ	87
5. DENETİM SÜRECİ VE PLANLAMA	89
6. DENETİM TÜRLERİ	90
6.1. Konusuna ve Amacına Göre Denetim Türleri.....	91
a. Finansal Denetim (Mali Tablo Denetimi).....	91
b. Biçimsel-Formel Denetim (Uygunluk Denetimi)	91
c. Performans Denetimi (Faaliyet Denetimi)	91
6.2. Denetçinin Niteliğine Göre Denetim Türleri	92
a. İç Denetim.....	92
b. Dış Denetim	92
c. Kamu Denetimi	92
d. Bağımsız Denetim	93
6.3. Kapsamına Göre Denetim Türleri.....	93
a. Genel Denetim	93
b. Kısmi ve Özel Denetim	94
6.4. Uygulama Zamanına Göre Denetim Türleri	94

a. Devamlı Denetim	94
b. Ara Denetim.....	94
c. Son Denetim	94
7. YAPAY ZEKÂNIN TANIMI.....	94
8. DENETİMDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMI	95
8.1. Denetimde Yapay Zekâ Kullanmanın Avantajları	96
8.2. Denetimde Yapay Zekâ Kullanmanın Dezavantajları	98
SONUÇ VE ÖNERİLER	99
KAYNAKÇA	100

5.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TARİHSEL SOSYOLOJİ

GİRİŞ.....	101
1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE TARİHSEL SOSYOLOJİ KURAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ.....	102
2. YENİ-WEBERCİ TARİHSEL SOSYOLOJİ YAKLAŞIMI	106
2.1. Birinci Dalga Yeni-Weberci Yaklaşım	106
2.2. İkinci Dalga Yeni-Weberci Yaklaşım.....	107
3. SONUÇ	113
KAYNAKÇA	115

6.

GENÇ İSTİHDAMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KOŞULSUZ KANTİL REGRESYON MODELİ İLE ANALİZİ

1. GİRİŞ.....	117
2. LİTERATÜR TARAMASI.....	118
3. MİNCER ÜCRET DENKLEMİ	120
4. METADOLOJİ VE VERİ.....	121
4.1. Koşulsuz Kantil Regresyonu	121
4.2. Veri Seti ve Model.....	122
5. ANALİZ SONUÇLARI.....	123
5.1. Frekans Analizleri.....	123
5.2. Koşulsuz Kantil Regresyon Tahmin Sonuçları	125
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	127
KAYNAKÇA	128

7.

TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR KAYNAKLARDAN ELEKTRİK ÜRETİMİ, CO2 EMİSYONU VE BÜYÜME İLİŞKİSİ

1. GİRİŞ	129
2. AMPİRİK LİTERATÜR	130
3. TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI	131
4. TÜRKİYE'NİN YENİLENEBİLİR ENERJİ POTANSİYELİ VE POLİTİKALARI	132
4.1. Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Potansiyeli	132
4.2. Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Politikaları	132
5. YÖNTEM VE VERİ SETİ	133
6. EKONOMETRİK ANALİZ VE BULGULAR	133
6.1. ADF Birim Kök Testi	134
6.2. Johansen Eş-Bütünleşme Testi	134
6.3. Granger Nedensellik Testi	135
7. SONUÇ	136
KAYNAKÇA	137

8.

ÜRÜN ÜZERİNDE YAPILAN DEĞİŞİK İNOVASYONLARIN ÜRÜN VERİMLİLİĞİNE KATKISININ MATEMATİKSEL MODELLEMESİ

1. GİRİŞ	139
2. LİTERATÜR TARAMASI	140
3. ÜRÜN GELİŞTİRMENİN ADIMLARI	144
4. İNOVASYONUN ÜRÜN VERİMLİLİĞİNE KATKISINI ÖLÇME	145
4.1. İnovasyonun Önemi	146
4.2. İnovasyon Türleri	146
4.3. İnovasyonun Ürün Verimliliğine Katkısının Matematiksel Modellemesi	146
4.3.1. Anahtar Yenilikler	147
4.3.2. Girdi Verileri	148
4.3.3. Matematiksel model geliştirme ve Modelin Temel Varsayımı	148
4.3.4. Model Doğrulama	148
4.3.5. Matematiksel Modelin Oluşturulması	148
4.4. Ürün Verimliliğine Katma Değer Denklemi Yaklaşımı	150
KAYNAKÇA	151

9.
THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION AND INNOVATION ON BUSINESSES

1. INTRODUCTION..... 153

2. THE DRIVING FORCES BEHIND DIGITAL TRANSFORMATION..... 154

    2.1. Customer Expectations and Experience 154

    2.2. Technological Advancements..... 154

    2.3. Competitive Pressures 155

    2.4. Operational Efficiency..... 155

    2.5. Regulatory Compliance and Security 156

3. CASE STUDIES: EXEMPLARY DIGITAL TRANSFORMATION 156

    3.1. Case Study 1: General Electric (GE) - Embracing the Industrial Internet 156

    3.2. Case Study 2: Netflix - Revolutionizing Entertainment: 157

4. THE ROLE OF TECHNOLOGY IN MODERN BUSINESS 158

5. INNOVATIONS THAT SHAPE THE BUSINESS LANDSCAPE 160

6. CHALLENGES AND RISKS OF EMBRACING DIGITAL TRANSFORMATION..... 162

7. THE BENEFITS OF DIGITAL TRANSFORMATION FOR BUSINESSES..... 164

8. FUTURE TRENDS AND THE CONTINUING EVOLUTION OF BUSINESS INNOVATION 166

CONCLUSION..... 167

REFERENCES..... 168

DÖNGÜSEL EKONOMİDE İSLAMİ FİNANSIN ROLÜ

Nafiye Aydın, Ömer Faruk Tekdoğan

1. GİRİŞ

“Al, yap (tüket) ve at” felsefesine dayalı doğrusal ekonomi modelinden hayatı ve ekonomik süreçleri dönüştüren, sürdürülebilir büyümeyi kaynakları etkili yöneterek gerçekleştiren, atıkları minimize eden ve bu açıdan da çevreyi koruma hedeflerini barındıran döngüsel ekonomi, insana eşrefi mahlukat olarak yüklenen sorumluluğun gerçekleştirilmesi açısından İslam iktisâdi anlayışı ile son derece uyumludur.

İslam’da haklar mutlak değildir. İnsan, emanetçi vasfıyla elindeki kaynakları işlemeli ve israf etmemelidir. Bu açıdan çevre ve kaynaklar gelecek nesillerin hakkını da barındırır. Kaynakların korunması ve gelecek nesillere aktarılması bakımından döngüsel ekonomi, İslam’ın değer anlayışı ile örtüşmektedir.

İslam ekonomik sistemi servetin adil dağılımını gözetmektedir. Servetin bir meta olarak aynı ellerde dolaşmasını istemeyen Allah (C.C.), zekâtı zenginler üzerine farz kılmıştır. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilirlik Hedefleri arasında yer alan açlığın sona erdirilmesi ve insan onurunun korunmasına yönelik ilkeler insanı odak alan gayeler olarak değerlendirildiğinde İslami prensiplerle bire bir örtüşüğünü söylemek zor olmayacaktır. Doğrusal ekonomik sistemde bireysel faydasını arttırmaktan başka hedefi olmayan insan modeli, İslam ekonomisinde yer bulamamıştır. Döngüsel ekonomi birçok açıdan İslam’ın öngördüğü ekonomik anlayışa daha yakındır.

İslam iktisadının salt faizden arındırılmış bir ekonomik sistem olarak değerlendirilmesi sığ bir bakış açıdır. İslam İktisadı, çok yönlü olup İslam’ın sunduğu hayat çizgisiyle uyumlu bir ekonomik ve sosyal düzen oluşturmayı hedeflemektedir. Döngüsel ekonomi sisteminde İslami finansın kilit rol oynaması öngörülmektedir. İslam etik anlayışı ile aynı düzlemde kesişen bu sistem içinde İslam finansının yerini alması sektörel payını arttırması açısından da önemlidir.

Döngüsel ekonomi önceki çalışmalarda daha çok sürdürülebilirlik kavramı üzerinden incelenmiş, sürdürülebilirliğin finansal ayağına yönelik birçok değerlendirme yapılmıştır. Döngüsel ekonomi kavramı özü itibariyle doğayı kendine model alan bir işleyişe sahiptir ve sürdürülebilirliği destekleyecek alternatif bir bakış açısı sunmaktadır. Bu açıdan sürdürülebilir ekonomi hedef iken döngüsel ekonomi bir model veya yöntem olarak değerlendirilebilir.

Çalışmamızda öncelikle döngüsel ekonomi kavramı ve döngüsel ekonomiye geçiş basamaklarında gerçekleştirilen küresel çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. İkinci olarak bu süreçte finansın konumu, yeşil finans kavramı ve uygulamaları araştırılmıştır. Son olarak İslami finans ile döngüsel ekonominin ortak prensiplerinden hareketle İslami finansın döngüsel ekonomiye katkısı ve rolü, uygulanan ürünler ve geliştirilebilecek projeler incelenmiştir.

2. DÖNGÜSEL EKONOMİ KAVRAMI VE ORTAYA ÇIKIŞI

Döngüsel ekonomi kavramsal olarak son dönemlerde duyulmaya başlansa da doğrusal ekonominin sonuçlarının sorgulanması ve sürdürülebilir bir ekonomik anlayışın uygulama anlamında ortaya çıkması 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Döngüsel ekonomi adlandırması ise ancak 1980'ler sonrasında yaşanabilir bir dünya arayışı içerisinde ortaya çıkmış bir olgudur. (Bulut & Korkut, 2022).

Döngüsel ekonomi, kavramsal olarak ilk kez 1970'lerin başlarında Kenneth Boulding tarafından telaffuz edilmiştir. "The Economics of the Coming Spaceship Earth" isimli çalışmada, açık ve kapalı ekonomiler arasında net bir ayırım yapan fikrini ortaya atmıştır. Boulding, açık bir ekonomide kaynakların üretim sırasında israf edilerek doğada kaybedildiğini ancak döngüsel bir ekonomide kaynakların gelecekteki üretim için yeniden kullanılmak üzere üretim sürecinde tutularak korunduğunu belirtmiştir (Saraç & Hassan, 2020).

Doğadaki besin zinciri döngüsünde bir sistemin çıktısı, diğer bir sistemin girdisi şeklinde çalışır ve atık oluşmaz. Sanayi Devrimi'nden itibaren uygulanan doğrusal ekonomi modelinde ise bir döngüden söz edilemez. Tüketim oranındaki artış doğru orantılı olarak kaynak kullanımında da sürekli artışı getirmiştir. Kaynakların sınırlılığı göz önünde bulundurulduğunda doğrusal model kalkınmayı sürdürülebilirlikten uzaklaştırmaktadır. Bu da doğrusal ekonomik modelin sorgulanmasına yol açmıştır ve kaynakları mümkün olduğunca döngü içinde tutarak, kaynak verimliliğini sağlayan, atık miktarını azaltan, enerji tasarrufunu ve israfın önlenmesini sağlayan alternatif bir model ortaya çıkmıştır (İşletmeler İçin Döngüsel Ekonomi Rehberi, 2020).

Endüstrileşme, nüfus artışı ile paralel seyrederek doğadaki ekolojik dengeyi altüst etmiştir. Kaynakların hızla tükenmesi, pandemi ve iklim krizleri insanlığı zorunlu olarak

alternatif bir sistem oluşturmaya itmiştir. Hâkim ekonomik sistemin bu krizlere çözüm üretemeyeceğinden hareketle ortaya çıkan döngüsel ekonomik model, sürdürülebilir ve gezegen dostu alternatif çözüm üretme çabalarının ürünüdür (Sapmaz Veral, 2021).

Doğrusal ekonomide mevcut kaynaklar enerjinin kolay ve ucuz erişilebilirliği dikkate alınarak kullanılmakta, negatif çevresel maliyetler kısa vadede göz ardı edilmektedir. Ancak uzun vadede giderek artan atıklar, özellikle son zamanlarda etkisi gözlemlenebilen çevre kirliliğine ve iklim değişikliğine yol açmakta sosyal ve ekonomik açıdan insanlığı risk altında bırakmaktadır (Candemir, 2021).

Döngüsel ekonomi uzun süredir devam eden sürdürülebilir kalkınma uygulama çabalarının ve alternatif model arayışlarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından sürdürülebilir kalkınma ve gelecek nesillerin refah düzeylerinin korunması hedeflerinde döngüsel ekonominin başarılı bir model olabileceğinin vurgulanması, modele olan ilgi ve yönelimi arttırmıştır (Candemir, 2021).

Küresel Hedefler olarak da bilinen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, öncelikle yoksulluğun sona erdirilmesi, gezegenin korunması ve 2030 yılına kadar tüm insanlığın barış ve refah içinde yaşamasının sağlanması amacıyla evrensel bir eylem çağrısı olarak 2015 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmiştir. 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi entegre edilmiş olup bir alandaki eylemin diğer alanlardaki sonuçları etkileyeceğinden dolayı kalkınmanın sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliği gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma konusunda finansal kaynaklar da önem arz etmektedir (United Nations Development Programme Sustainable Development Goals |, 2015).

Sürdürülebilir kalkınma, bir ekosistem içerisinde var olan kaynakların, tüketilmeden, günümüz ve gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılayabilecek döngüsel korunumunu, insan, toplum, eşya ve çevre arasındaki ilişkinin sürekliliğinin tesis edilmesi amacıyla dayanışma, toplumsal sorumluluk ve ekonomik çözümleri hedeflemektir (Aydın, 2021).

Tüm bu çabaların ürünü olarak alternatif bir modele yönelim hız kazanmıştır.

2.1. Doğrusal Ekonomiden Döngüsel Ekonomiye Geçiş Süreci

Döngüsel ekonomik model, mal ve hizmetlerin tasarımında ürünlerin yenilenmesi ve restorasyonu ilkelerini merkeze alarak doğrusal ekonominin ortaya çıkardığı hammadde erişim sıkıntısı ve fiyat dalgalanmalarına karşı çözüm sunarken, ekosistemin zarar görmesini de engellemeyi amaçlamaktadır. Doğrusal ekonomik modeli benimseyen işletmelerin çevre, toplum ve gelecek nesiller göz ardı edilerek oluşturduğu büyüme hedeflerini dönüştürerek çok yönlü faydalar sunmaktadır (İbrahim & Shirazi, The Role of Islamic Finance in Fostering Circular Business Investments: The Case of OIC Countries, 2020).

Doğadaki besin zinciri döngüsünden esinlenilerek kurgulanan döngüsel ekonomide, mümkün olduğu ölçüde kaynakları ve malzemeleri üretim döngüsünde tutarak atık miktarını minimize eden çevreci bir anlayış hâkimdir (Döngüsel Ekonomi Platformu, 2020).

ABD, İngiltere, Avrupa Birliği ülkeleri ülkelerinde döngüsel ekonomi kavramı genel olarak 3R prensibine (kaynakların azaltılması, yeniden kullanılması, geri dönüştürülmesi), atık yönetimine ve sürdürülebilir kalkınma için çevresel etkinin azaltılmasına dayanmaktadır. Güney Kore ve Japonya gibi Asya ülkelerinde ise daha çok malzeme kullanımı ve atık konusunda tüketici bilinçlendirilmesine vurgu yapılırken Çin’de sürdürülebilir kalkınma için kent ve kırsal gelişmeyi teşvik eden döngüden hareketle döngüsel ekonomi kavramına anlam yüklenmektedir (Gedik, 2020).

Döngüsel ekonomi, dünyada her geçen gün daha fazla teşvik edilmekte ve ülkeler döngüsel ekonomiyle uyumlu stratejiler geliştirmektedirler. Çin’de, Döngüsel Ekonomi Yasası 1 Ocak 2009’da yürürlüğe girmiştir. Aynı şekilde Avrupa Komisyonunca 2 Aralık 2015’de “Döngüsel Ekonomi Paketi” kabul edilmiş; 19 Aralık 2019 tarihinde ise Avrupa Birliği’nin yeni büyüme stratejisi olarak kabul edilmiş ve “Avrupa Yeşil Mutabakatı” siyasal zemini oluşturulmuştur (Gedik, 2020).

Avrupa Birliği, doğrusal ekonominin getirdiği çevresel sorunları ve iklim krizleri neticesinde süregelen ekonomik anlayışın sürdürülebilir olmadığına ortaya çıkmasıyla esasen maliyetli ve zorlu bir süreç olmasına karşın bir zorunluluk olarak Avrupa Yeşil Mutabakatını ilan etmiştir. (Türkiye’de Yeşil Ekonomi Dönüşüm İçin Bir Yol Haritası, 2023)

Türkiye ihracatının yaklaşık %50’si AB ülkeleri pazarına aittir. Avrupa Yeşil Mutabakatı, Türkiye gibi AB ülkeleri ile ticari, finansal ve siyasi ilişkileri yoğun ve aktif olan ülkeleri döngüsel ekonomiye yönelik önlemler almaya ve çevre dostu üretim yöntemlerini uygulamaya teşvik etmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği Merkezi ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu gibi kuruluşlar da bu amaçla Türkiye’deki ihracatçıları yeşil bir dönüşüme yönlendirmekte ve desteklemektedir (Türkiye’de Yeşil Ekonomi Dönüşüm İçin Bir Yol Haritası, 2023).

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) için de 2021 Vizyonu ve Sürdürülebilir Kalkınma Girişimi için Yeşil Ekonomi, Dubai Temiz Enerji Stratejisi gibi çalışmalarla döngüsel ekonomiyi destekleyen bir bakış açısı söz konusudur. Döngüsel mallar ve hizmetler için yeni pazarlar oluşturmak, girişimcileri ve ortaklıkları destekleyerek politikalar geliştirmek amaçlanmaktadır. İlk girişim, Emirlikler Yeşil Bina Konseyi Kongresinde döngüsel bir ekonomik modelin benimsenmesi amacıyla bölgesel ve uluslararası uzmanları bir araya getirerek inşaat sektörünü sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda ileriye taşımak için gerçekleştirilmiştir (Campra, Brescia, Jafari-Sadeghi, & Calandra, 2021).

BAE, 2002'den bu yana firmalar, bireyler ve aileler bir araya getirilerek atık azaltılması ve dönüşümü konusunda Emirlik Çevre Grup (EEG) tarafından kampanyalar yürütülmektedir ve Sıfır Atık Deklarasyonu doğrultusunda 2030 yılına kadar kişi başına atık miktarının %30 azaltılması amaçlanmaktadır (Campra, Brescia, Jafari-Sadeghi, & Calandra, 2021).

3. DÖNGÜSEL EKONOMİ VE FİNANS

Döngüsel ekonominin amaçladığı sürdürülebilirlik hedeflerinde finans sektörü de önemli bir bileşen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çevre sorunlarına büyük ölçüde ekonomik faaliyetlerin sebebiyet verdiği düşünülmeyle birlikte, oluşan durum çevre sorunlarının da ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilediği ve bu durumun sürdürülemez olduğudur. Çevre ve ekonomi arasındaki sıkı ilişki ekonomik bileşenleri çevre lehine adım atmaya zorunlu hâle getirmiştir. Ekonomide sürdürülebilirlik, üretimin yenilenebilir kaynaklarla gerçekleştirildiği, üretimden kaynaklanan olumsuzlukların önlenmesine çalışıldığı, sadece günün insanının değil gelecek nesillerin de ihtiyaçlarının önemsendiği bir anlayıştır. Sürdürülebilir çevre dostu ekonominin işlerlik kazanabilmesi için hukuksal, siyasi, sosyal ve finansal adımlar atılması gerekmektedir (Gizep, 2019).

3.1. Yeşil Finans

Yeşil finans, her türlü çevre kirliliğinin ve sera gazı emisyonunun azaltılması, yenilenebilir enerji tesisi, enerji verimliliğinin artırılması ve iklim değişikliğini azaltıcı önlemlerin alınması gibi çevresel fayda sağlayacak yatırımların finansmanını kapsamaktadır (Islamic Green Finance Development, Ecosystem and Prospects, 2019).

UNEP (United Nations Environment Programme)-Birleşmiş Milletler Çevre Programı'na göre yeşil finans "Kamu, özel ve kâr amacı gütmeyen sektörlerden sürdürülebilir kalkınma önceliklerine yönelik mali akış düzeyini artırmaktır." Bunun önemli bir kısmı, çevresel ve sosyal riskleri daha iyi yönetmek ve hem makul bir getiri oranı hem de çevresel fayda sağlayan fırsatları değerlendirmek, daha fazla sorumluluk sağlamaktır (Green Financing, 2018).

Sürdürülebilir kalkınma bilinci ile hükümetler ve yatırımcılar çevreye en az hasarı verecek teknolojilere para aktarma eğilimindedirler. Yeşil finans, günümüzde artan enerji ihtiyacı, tükenen fosil yakıt ve kaynaklardan dolayı oluşan sorunlara çözümler sunmaktadır. Yenilenebilir enerji ve çevre dostu projeler yabancı yatırımcıların da ilgisini çekmekte, bir yandan sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir (Kuloğlu & Öncel, 2015).

Yeşil finansman, küresel ısınma ile mücadele konusundaki girişimlerin bir neticesi olarak, ilk kez İsveç emeklilik fonlarını yöneten ekibin sürdürülebilir projeleri nasıl finanse edeceği probleminde sonra ortaya çıkmıştır (Dumlu & Keleş, 2023).

Yenilenebilir enerji politikalarının yaygınlaşması, temiz enerjiye yönelik devlet müdahaleleri ve özendirici ucuz maliyetli borçlanmalar sayesinde yenilenebilir enerjiye talebin 2030 yılına kadar %40 artacağı öngörülmektedir (Kuloğlu & Öncel, 2015).

Yeşil enerjiyi destekleyen bir diğer program yeşil enerji sertifikalarıdır. Yeşil enerji sertifikası, üretim sırasında yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanan firmalara proje bazında verilen bir belge olup sertifika sahibi firmanın daha ucuza kredi bularak kaynak maliyetini azaltmasını sağlamaktadır. Yeşil enerji sertifikasına sahip şirketler, karbon emisyonlarını azalttıklarını ve kullandıkları enerjinin yenilenebilir kaynaklardan geldiğini üye oldukları I-REC, Gold Standard veya VCS (Verified Carbon Standard) gibi uluslararası yenilenebilir enerji sertifika sistemleri vasıtasıyla şeffaf ve takip edilebilir bir şekilde belgeleyebilmektedirler (Kuloğlu & Öncel, 2015).

BM ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yürüttüğü sürdürülebilir kalkınma politikaları ve standartlar banka ve finans kurumlarının da konuya entegre olmasını sağlamıştır. Gitgide artan sayıda finansal kuruluş kaynaklarını ekolojik dengenin gözetilmesine ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine aktarmaya başlamıştır (Kuloğlu & Öncel, 2015).

UNEP iklim değişikliği ile ilgili finansal faaliyetler de yürütmektedir. UNEP' in bir araya getirdiği Net-Sıfır Bankacılık İttifakı aracılığıyla 60'tan fazla banka, fosil yakıt endüstrilerindeki yatırımlar da dâhil olmak üzere portföylerini karbondan arındırmak için hedefler belirlemiştir. UNEP Finans Girişimi (UNEP FI) tarafından yönetilen ittifak, ilk 18 ayında 120'den fazla bankaya ulaşmıştır ve bu küresel bankacılık varlıklarının yaklaşık yüzde 40'ını temsil etmektedir (UNEP Annual Report, 2022).

UNEP yönettiği bağış fonu aracılığı ile çoğu Asya ve Afrika'da bulunan 14 ülkedeki projelere destek vermiştir. Bu projelerin yılda yaklaşık 4 milyon ton karbondioksit eşdeğerini azaltması ve 14.000'e yakın istihdam oluşturması beklenmektedir (UNEP Annual Report, 2022).

Uluslararası Finans Kurumu (International Financial Corporation, IFC), 2012 yılında 8 adet Çevresel ve Sosyal Sürdürülebilirlik Performans Standardı yayınlamıştır. Standartlar, IFC'nin çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğe ilişkin taahhütlerini, rollerini ve sorumluluklarını tanımlamaktadır. Ayrıca finanse edilen projenin yürütülmesi ve işletilmesinden sorumlu olan veya finansmandan yararlanan tarafların ekolojik dengenin korunmasına yönelik sorumlulukları açıklanmakta, çevresel ve sosyal performansı yönetmenin önemini vurgulanmaktadır (Performans Standardı 1 Çevresel ve Sosyal Risk ve Etkilerin Değerlendirilmesi ve Yönetimi, 2012).

Bununla birlikte Ekvator Prensipleri (EP), projelerde çevresel ve sosyal risk yönetimi için finans endüstrisi standardı olarak tasarlanmıştır. IFC başta olmak üzere önemli uluslararası kuruluşlar ve girişimlerle ortaklıklar ve iş birlikleri geliştiren Ekvator Prensipleri (EP), finansal kurumların projeleri finanse ederken çevresel ve sosyal riskleri tanımlaması, değerlendirmesi ve yönetmesi için ortak bir risk yönetimi çerçevesi çizmeyi amaçlamaktadır. Finans kurumları, finanse ettikleri projelerin sosyal sorumluluk bilinciyle ve sağlam çevre yönetiminin gözetilerek uygulandığını yansıtmak amacıyla EP'yi benimsemektedirler (The Equator Principles EP4 July 2020, 2020).

EP Sekreteryası, güçlü çevresel ve sosyal yönetişime, mevzuat sistemlerine ve doğal çevreyi korumak için tasarlanmış kurumsal kapasiteye sahip olduğu kabul edilen ülkeleri liste hâlinde yayınlamıştır, 39 ülkedeki 140 finans kurumu Ekvator Prensiplerine üyedir ve bu listede 27 Eylül 2023 itibari ile Türkiye yer almamaktadır (The Equator Principles, 2023).

3.2. Yeşil Finansman Araçları

Yeşil finans uygulamalarında en yaygın kullanım alanı bulan ürünler yeşil tahviller, sosyal tahviller, afet tahvilleri, yeşil kredi, yeşil hisse senetleri ve endeksleme fonlarıdır. Yeşil tahviller en yaygın sürdürülebilir finansman araçları olmaya devam ederken çeşitli yenilikçi finansal çözümler hızla gelişmektedir. Yeşil sigortacılık, yeşil sukuk, yeşil mikro finans ve yeşil fintek son dönemlerde ortaya çıkmış gelişme potansiyeline sahip yöntemlerdir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022).

3.2.1. Yeşil Tahviller

Yeşil tahviller, kaynakların iklim değişikliği ile mücadele, yenilenebilir enerji ve diğer çevre dostu pozitif çevresel etki oluşturan projelere aktarıldığı sabit getirili menkul kıymetlerdir. Yeşil tahvil ihraççısı olan devlet, belediye, finans kurumları veya özel şirketler orta ve uzun vadeli sabit miktarda fon temin etmek üzere söz konusu borç senedini ihraç ederken, yatırımcılara anapara ve tahakkuk eden faiz geri ödenir (Aydın, 2021).

İlk yeşil tahvil, 2007 yılında Avrupa Yatırım Bankası (EIB) tarafından “Climate Awareness Bond” adı ile gelirleri yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğinde kullanılmak üzere yapılandırılmış bir tahvil olarak ihraç edilmiştir (Aydın, 2021). Türkiye’de ilk yeşil tahvil ihracı ise 2016 yılında Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının (TSKB) yedi bankanın koordinatörlüğünde 5 yıl vadeli gerçekleştirdiği 300 milyon dolarlık tahvil ihracıdır (Bulut & Korkut, 2022).

ICMA (International Capital Market Association)- Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği tarafından 2017 yılında yeşil tahvil piyasalarının gelişmesi için yayınlanan “Yeşil Tahvil İlkeleri” (YTI), net sıfır karbon emisyonlu bir ekonomiyi teşvik eden ve çevreyi koruyan, çevreye duyarlı ve sürdürülebilir projelerin finansmanında ihraççıları

desteklemek ve yol göstermek amacıyla yayınlanmıştır. Haziran 2021 itibarıyla güncellenen yeşil tahvil ihracına yönelik yaklaşımı açıklığa kavuşturarak yeşil tahvil piyasasının gelişiminde şeffaflığı öngören ve bütünlüğü teşvik eden gönüllü süreç kılavuzları olarak tanımlanmaktadır. (Green Bond Principles, 2022)

Yeşil finans piyasasına dair engel ve sorunlardan en önemlisi standardizasyon ve sertifikasyon eksikliğidir. ICMA ve benzer faaliyetler yürüten uluslararası kurum ve kuruluşlar sürdürülebilirlik adına rapor ve ilkeler hazırlamış olsa da bağlayıcılık bir sorundur. Bu durum ihraççılar açısından belirsizliği attırırken yatırımcı açısından da fonlarını aktardıkları menkul kıymetlerin dayandığı projenin yeşil olma kriterlerini ne kadar taşıdığı konusunda kapalılık oluşturmaktadır (Bulut & Korkut, 2022).

3.2.2. Yeşil Krediler

Yeşil finansın önde gelen araçlarından olan yeşil krediler, sürdürülebilir yeşil projelerin finansmanı için sağlanan her türlü krediyi ifade etmektedir. Yeşil kredi, sürdürülebilir projeler için sermaye geliri sağlaması açısından yeşil tahvillere benzemektedir. Ancak yeşil kredi, genellikle tahvil finansmanından daha küçük olan ve özel bir işlem için yürütülen kredi finansmanına dayanmaktadır. Yeşil tahvil genellikle daha büyük bir hacme sahiptir, daha yüksek işlem maliyetleri gerektirebilir. Yeşil krediler de yeşil tahviller gibi fakat tutarlı ilkeleri takip etmektedir: (ICMA) Yeşil Kredi İlkeleri de Yeşil Tahvil İlkeleri gibi gelirlerin %100'ünün yalnızca yeşil uygun faaliyetler için kullanılmasını gerektiğini belirtmektedir (Green Loans, 2021).

Bir kredinin yeşil kredi olarak adlandırılabilmesi için dört temel bileşene dayanan uluslararası bir standart sağlayan Yeşil Kredi İlkelerine uygun olarak yapılandırılması gerekmektedir. Öncelikle projenin ölçülebilir bir çevresel fayda sağlaması gerekmektedir. İkinci olarak kredi borçlusu kredi gelirlerini nasıl organize edeceğini ve uygun projelerin çevresel ve sosyal risklerini nasıl yöneteceğini açıklamalıdır. Üçüncü ilke kredi gelirleri şeffaflık ilkesi gereğince özel bir hesaba yatırılmasına yöneliktir. Dördüncü ilke ise sürdürülebilirlik performansının niceliksel olarak ölçülebilmesi durumunda raporlanmasıdır (Green Loans, 2021).

Gelişmekte olan ülkelerde ve ülkemizde yeşil kredi en çok kullanım alanı bulan yeşil finansman yöntemidir. Türkiye'de hem üretim hem de tüketim açısından enerji ihtiyacının yüksek olmasından ötürü yeşil kredilerin kullanıldığı projeler ağırlıklı olarak yenilenebilir enerji yatırımlarına aittir (Gizep, 2019).

3.2.3. Yeşil Sigorta

Yeşil sigortacılık, sigortacılık sektörünün iklim değişikliği ve buna karşı yürütülen sürdürülebilir yeşil hareketle ilgili yeni ürünler geliştirmesi ve sunması olarak tanımlanabilir. Diğer yeşil finansman araçları gibi yeşil sigorta ürünleri de sürdürülebilir ürün-

lerin tasarımını, üretimini ve kullanımını veya bunların üretimi ve kullanımına ilişkin sorumluluğu kapsayan sigorta teminatlarıdır. Bu açıdan sürdürülebilir ve yeşil sigorta ürünleri geniş bir sigorta yelpazesi içermektedir (Zona, Roll, & Law, 2014).

Sigorta sektörü sürdürülebilirliğin sağlanmasında güçlü bir kaldıraç olarak görülmektedir. BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansında başlatılan UNEP FI Sürdürülebilir Sigorta İlkeleri sigorta endüstrisinin çevresel, sosyal ve yönetim risklerini ve fırsatlarını ele alması için küresel bir çerçeve görevi görmektedir. Sürdürülebilir sigorta, riski azaltmayı, yenilikçi çözümler geliştirmeyi, iş performansını iyileştirmeyi, çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliğe katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (Principles for Sustainable Insurance, 2012).

BM Genel Sekreteri tarafından onaylanan ve 2012 yılında uygulamaya konulan dört İlke, sigorta sektörünün riski anlama, yönetme ve taşıma konusundaki temel faaliyet alanına dayanmaktadır. İlkeler, Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksleri ve FTSE4Good'un sigorta sektörü kriterlerinin bir parçasıdır (UNEP Finance Initiative, 2012).

Sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda çevre kirliliği ve iklim değişikliği dikkate alınarak çıkarılan yeşil sigorta ürünleri çevre dostu veya enerji açısından daha verimli malzemelerin kullanıldığı binaların, elektrikli veya yakıt tasarrufu sağlayan karbon salınımı düşük araçların ve tesislerin teminat altına alındığı sigorta ürünleridir (Gizep, 2019).

3.2.4. Yeşil Hisse Senetleri ve Yeşil Endeksleme

Yeşil hisse senetleri, karbon kullanımının azaltılması enerji verimliliği, temiz yakıtlar, yenilenebilir enerji üretimi, çevre ve su kirliliğinin azaltılması gibi alanlarda faaliyet gösteren ve ekonomik kalkınmayı artırmak için çalışan şirketlerin pay senetleridir. Yatırımcılar, bu şirketlerin hisse senetlerine yatırım yapabildiği gibi yatırımlarını bir şirket üzerinde sınırlamak yerine yeşil endeks olarak adlandırılan endekslere yatırım yapmayı tercih edebilmektedir. Lüksemburg Borsası'nın 2016 yılında yeşil varlıklara yönelik başlatmış olduğu Lüksemburg Yeşil Endeksi, bu amaçla kurulan ilk endekstir (Topçu, 2022).

4. İSLAMİ YEŞİL FİNANS VE DÖNGÜSEL EKONOMİDEKİ ROLÜ

İslami finans, ESG (Environmental, Social, and Governance) Çevresel Sosyal Yönetişim finansmanı ile son derecede uyumludur. İslami finans sistemi, döngüsel ekonomiye doğru dönüşümü ve sürdürülebilir kalkınmayı adalet, eşitlik ve etik ilkeleri ile teşvik edebilir ve geliştirebilir. Bu, İslami finans sisteminin İslam hukukuna paralel düzenlemeler ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile desteklenmesiyle başarılabılır (İbrahim, The Role of Islamic Finance in the Growth of the Circular Economy, 2022).

İslami finans özellikle yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmek için gerekli finansmanın sağlanmasında yüksek potansiyele sahiptir. Yenilenebilir enerji finansmanı için yüksek altyapı ihtiyacı olan ülkelerin birçoğunun İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) kapsamındaki ülkelerden oluşması, faiz hassasiyetleri bakımından geleneksel finansa oranla daha fazla yatırımcı çekme potansiyeline sahiptir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Strateji belgesi, 2022).

Sürdürülebilirlik ve toplum bilincinin artması sonucunda finans sektörü de sosyal ve çevresel kaygıları daha ciddiye almaya başlamıştır. İslami finans kurumları, sürdürülebilir bir ekonomiye ulaşmada kilit rol oynamaktadır. Çünkü Müslüman ülke hükümetlerinin ve İslami değerlere bağlılığı ile tanınan tüm firmaların sürdürülebilirlik kavramını gerçek anlamda benimsemesi ve uygulaması beklenmektedir. İslami finans kurumları ürün ve hizmetlerinde İslami kuralları uyguladıkları gibi fon sağladıkları müşterilerinin faaliyetlerinde de sürdürülebilirlik ilkelerine uyumu gözetirlerse ekonominin tamamında sürdürülebilirlik sağlanmış olacaktır (Saraç & Hassan, 2020).

Sürdürülebilir bir ekonomi hedeflendiğinde faizin merkezde yer aldığı konvansiyonel finansal sistemin sürdürülemez olduğu ve finansal sorunlara çözüm getiremediği anlaşılmıştır. Risk transferine dayalı geleneksel finans anlayışı, riski borçlananın yani güçsüz tarafın sırtına yüklemektedir. Bu açıdan ortaklık, ticaret ve iş birliğine dayalı İslami finans sürdürülebilir bir ekonomik sistemde önemli bir paydaş potansiyelindedir. Risk paylaşımının, risk transferine tercih edilmesi adil gelir dağılımı ve sürdürülebilir bir finansal sistem için gereklidir (Bulut & Korkut, 2022).

Döngüsel ekonomi hedefleri ile makâşıdu's-şerî'a birçok açıdan örtüşmektedir. Döngüsel ekonomi, kaynakların azaltılması ve ekonomik değer ortaya çıkması sayesinde refah ilkesini desteklemektedir (Campra, Brescia, Jafari-Sadeghi, & Calandra, 2021).

İslam ekonomisi, kaynakların sürdürülebilirliği ilkesine dayanmaktadır. İslam'ın ilke ve uygulamaları, kayıpları en aza indirmek için kaynakların verimli kullanılmasına ve etkili atık yönetimine atıfta bulunmaktadır. Döngüsel ekonomideki israfın azaltılması ve kaynakların etkin kullanımı prensipleri, "Yiyin, için fakat israf etmeyin" (Arâf Suresi, 31) ilahî emrini desteklemektedir. İslami finans, bu açılardan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin geliştirilmesinde ve uygulanmasında hayati bir rol oynayabilir (Saraç & Hassan, 2020).

İslami finans kuruluşları döngüsel ekonomiyi destekleyen projelere finansman sağlarken öte yandan İslami hassasiyetleri yüzünden onları tercih eden müşterilerini de sürdürülebilir ekonominin bir parçası olmaya teşvik etme noktasında rol oynayabilmektedirler. Döngüsel ekonomiye geçiş noktasında, İslami finans kurumlarının müşterilerini İslami ilkeler gözetilerek oluşturulan yeşil şukûk yatırım araçlarına yönlendirme potansiyelleri mevcuttur.

İslam hukuku ilkeleri üzerine kurulan ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu olan İslami finans sistemi, doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye dönü-

şümün uygulanmasında umut verici bir potansiyel sergilemektedir. Gelecek nesillerin toplumun ve doğanın gözetilmesi, İslami finans sisteminin yanı sıra İslami sosyal fonların da merkezi güdüsüdür ve bu fonlar döngüsel iş modellerini uygulamak için önemli finansman kaynaklarıdır (Saraç & Hassan, 2020).

4.1. Yeşil Şukûk

Şukûk, (الصكوك) faizsiz menkul kıymetleştirme esasına dayanan yatırım sertifikalarıdır. Şukûk ihracı ise varlıkların mülkiyeti üzerindeki paydaşların belirli orandaki hisselerini temsil eden eşit değerde mali belge ve sertifikalar çıkarmaktır. Faizsiz sermaye piyasalarının büyük bir bölümünü şukûk oluşturmaktadır. Menkul kıymet olarak şukûkun getirisi reel varlıkların ürettiği getiriye bağlıdır (Aydın, 2021).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, İslami finans tarafından yenilikçi ürün tasarımı ile desteklenmektedir. Örneğin, yeşil şukûk olarak adlandırılan İslami tahviller, çevre dostu yatırım ve finansmanı teşvik eder. Vakıf gibi İslami bağış fonları, küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ) çevre dostu finansman sağlar. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin uygulanmasını teşvik etmek ve kolaylaştırmak için Fintek (FinTech), uzun vadeli yatırımlar için İslami bağış fonları gibi birçok başka araç kullanılmaktadır (Saraç & Hassan, 2020).

Yenilenebilir enerji, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma konusunda ana akım enerji kaynakları gibi arzı kısıtlı olmayan, iklim ve çevresel etki konusunda duyarlı bileşenlerdir. Ancak yenilenebilir enerji altyapısının finanse edilmesi görece maliyetli bir yatırımdır. Yenilenebilir enerji finansmanında yeşil şukûk, İslami finansın yenilikçi bir enstrümanı olarak olumlu ekonomik, sosyal ve çevresel etkiler oluşturacak iki disiplin olan sürdürülebilir ekonomi ve İslami finansın ortak hedeflerine ulaşmada önemli rol oynama kapasitesine sahiptir (Aydın, 2021).

2019 yılında ilk yeşil sukuk ihracını gerçekleştiren IsDB (Islamic Development Bank- İslam Kalkınma Bankası), en büyük ESG sukuk ihracını gerçekleştiren kurum olup özellikle üye ülkelerde yeşil ve sürdürülebilir altyapının yanı sıra kapsayıcı insani gelişmeye yönelik projelerin finansmanında önemli rol oynamaktadır. IsDB, toplamda 5,2 milyar ABD doları değerinde ESG sukuk ihracı gerçekleştirmiştir (I.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2022).

Yeşil Şukûk, İslami sermayeyi sürdürülebilir çevre dostu projelerin finansmanına yönlendiren ve finans sektöründe bu amaçla kullanılan bir yatırım aracı olarak dikkat çekmektedir. İslami finans sektörünün ürün ve hizmetlerin ek işlem maliyetleri göz önünde bulundurulduğunda bu durum yeşil şukûk piyasasının gelişimi de etkilemektedir (Türkiye'de Yeşil Ekonomi Dönüşüm İçin Bir Yol Haritası, 2023).

Yeşil şukûk ihraç süreci, proje seçimi ile başlar. Proje, yeşil finans için belirtilen prensiplere uygun, açık bir çevresel fayda sağlamalıdır. Projenin, yeşil yatırım ilkeleriyle gerçekten uyumlu olup olmadığına ikincil bir görüş tarafından incelenmesi de gerekmektedir. Proje gelirleri, bir alt hesap veya alt portföyde takip edilerek şeffaf bir şekilde izlenmesi sağlanır. Ayrıca hangi projenin nasıl finanse edildiği veya edileceği, projenin ilerlemesi ve çevre etki raporları düzenlenmektedir. (Aydın, 2021)

Yeşil şukûk, çevre dostu proje veya varlıkların menkul kıymetleştirilmesi sonucu elde edilecek getirilerin dönemsel ödemelerini kapsamaktadır. İslami finans ve çevre etüğünün uyumu ile ortaya çıkan yenilikçi bir ürün olan yeşil şukûk sermaye piyasasında ekolojik bir çözüm önerisinin uygulanışı olarak nitelendirilmektedir. Yeşil şukûk, yeşil tahvil prensipleriyle ve İslami finans ilkeleriyle uyumludur ve daha geniş bir yatırımcı tabanına hitap eder. (Aydın, 2021)

Yeşil şukûk, varlığa dayalı projelerin menkul kıymetleştirilmesine dayanan finansal araç olması nedeniyle içerdiği riskler de değişkenlik göstermektedir. Yeşil projelerin ne kadar yeşil olduğu ya da gerçekten yeşil olup olmadığı hususu bir risk faktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde, çevre ve doğa hassasiyeti olmayan kurumlar, halkla ilişkiler politikası olarak kamuoyunu manipüle etmek, çevre endişesi taşıyormuş gibi görünmek için yeşil şukûk ihraç edebilmektedirler. Bu durum (green washing) yeşil aklama olarak ifade edilmektedir. Projelerin belirlenmesinde ikincil görüş isteğe bağlı olduğundan yeşil aklama riski söz konusudur. (Aydın, 2021)

Yeşil şukûk, yeşil tahvillere benzer riskler barındırması dışında hususi riskler de içermektedir. Henüz çok yeni bir enstrüman olması sebebiyle şukûk yatırımcılarının aldıkları şukûk'u vadeye kadar elinde tutmak (hold-to-maturity) yönünde bir davranış sergileme eğilimde olmaları, yeşil şukûkları likidite anlamında diğer finansal varlıklar nezdinde negatif ayarlımaktadır. (Aydın, 2021)

Yeşil şukûk uygulamalarına alternatif olarak vakıf-şukûk dünyanın çeşitli ülkelerinde uygulanmaktadır. Vakıf ve şukûk enstrümanlarının birleştirilmesiyle oluşturulan yenilikçi bu üründe vakıf şukûk sahipleri maddi getiri beklentisine sahip olmayıp sırf Allah rızasını kazanmak amacıyla kamu yararını gözeten projelere fon sağlamaktadır. Vakıf-şukûk yeşil finansman projelerinde de etkili olması beklenen bir araçtır. (Altun, 2019)

4.2. İslami Yeşil Bankacılık

İslami bankacılık sisteminde yeşil finans ve sürdürülebilirlik ilkeleri ile sermaye piyasası ürünlerinin yanında, özellikle yeşil altyapı finansmanı ve İslami sosyal finans alanlarında iklim finansmanına olan talebin artması beklenmektedir. (Asian Development Bank, 2022)

Murâbağa işlemleri İslami bankacılık operasyonlarında yüzdesel olarak büyük bir paya sahiptir ve tamamen vazgeçilmesi zor gözükmektedir. Ancak murâbağa finansmanının İslami finans Etiğine göre tercih edilmemesi gerektiği, ortaklığa dayalı finansmanın İslami finansın ruhuna daha uygun olduğu birçok araştırmacı ve İslam Hukukçusu tarafından savunulmaktadır. (İbrahim, The Role of Islamic Finance in the Growth of the Circular Economy, 2022)

Murâbağa finansmanının yoğunlukla araç finansmanı için verildiği düşünüldüğünde bu yöntemin esasen sakıncalı olmamakla beraber karbon salınımına dolaylı olarak katkıda bulunduğu ve iklim değişikliğini olumsuz yönde etkilediği savunulabilir. Çevrenin ve gelecek nesillerin korunması bir zorunluluk olarak addedildiğinden, Murâbağa finansmanında elektrikli araçların finansmanının tercih edilmesi bu konuda bir önlem olarak düşünülebilir. (İbrahim, The Role of Islamic Finance in the Growth of the Circular Economy, 2022)

4.3. Yeşil Tekâfül (İslami Yeşil Sigorta)

Yeşil yüksek potansiyele sahip olmakla birlikte henüz gelişmemiş bir alandır. Dünyada konvansiyonel yeşil sigortacılık ürünlerine artan ilgi tekâfül piyasasında da hareketlenmeye sebep olmuştur. Çevre dostu bir araba, enerji verimliliği gözetilerek tasarlanan bir ev veya yeşil iş uygulamalarına yönelik tekâfül ürünleri İslami prensiplere ve çevreye duyarlı kişiler tarafından benimsenmektedir. Malezya'da 2022'de yayınlanan yol haritasıyla tanıtılan VBIT (Value Based Intermediation for Takaful- Değer Bazlı Tekâfül Aracılığı) Tekâfül sisteminde sürdürülebilir finansı destekleyen çerçeve programların ilkidir. Çevreye duyarlı yeşil sigorta uygulamalarının tekâfül sisteminde benimsenmesinin aynı zamanda sigorta maliyetlerinden tasarruf sağlaması öngörülmektedir. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Strateji belgesi, 2022)

5. SONUÇ

Dünya ölçeğinde döngüsel ekonomiyle bağlantılı olarak sürdürülebilir bir yaklaşımın sonucu olarak, 2030 yılına kadar 4,5 trilyon dolarlık ekonomik katma değer üretilmesi öngörülmektedir. Döngüsel ekonomi modeli, yeterli finansal araçlarla desteklenmesi durumunda, bu modeli uygulayan bir ülkenin iş kapasitesini ve ekonomik büyümesini destekleyecektir. Bu açıdan, İslami finans sistemi, döngüsel ekonominin gelişmesinde gerekli bir kriterdir. (Campra, Brescia, Jafari-Sadeghi, & Calandra, 2021)

İslam ülkeleri sadece ekonomik kalkınmaya değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel kalkınmaya da odaklanan makro düzeyde genellikle bir sosyal girişimci gibi hareket etmektedirler. Bu açıdan sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile İslam hukukunun amaçları olarak nitelendirilen makâsîdü's-şerîa örtüşmektedir. Makâsîdü's-şerîa, döngüsel

ekonomik modelin hedeflediği değişim stratejilerine ve kaynak yönetim sistemine eşlik edebilecek etik yatırım ve varlık yönetimini içermektedir. (Campra, Brescia, Jafari-Sadeghi, & Calandra, 2021)

Sosyal sorumluluk projeleri çerçevesinde bazı İslam ülkelerindeki şirketler, döngüsel ekonomiyi desteklemek için İslami finansman seçenekleri aracılığıyla yenilenebilir ve yeşil projeleri desteklemektedir. Malezya menşeli Investment (SRI), Tadau Energy Sdn Bhd ve Quantum Solar güneş enerjisi projelerini desteklemek için sırasıyla 250 MYR ve 1 milyar MYR değerinde şükûk ihraç etmiştir. Aynı şekilde, Endonezya, 1,25 milyar ABD doları değerinde yeşil şükûk ihraç etmiştir. (Saraç & Hassan, 2020)

Makâşid çerçevesinde İslami finans kurumları çevreye zarar veren ekonomik faaliyetlerin finansmanını gerçekleştirmemelidir. Bunun yanında döngüsel ekonomiyi destekleyen işletmeler ve projeler teşvik edilmeli ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için daha fazla finansman tahsis edilmelidir. (İbrahim & Shirazi, The Role of Islamic Finance in Fostering Circular Business Investments: The Case of OIC Countries, 2020)

Döngüsel ekonomi, İslam'ın çevreye ve yaşayan tüm canlılara hassasiyet göstermesi ile uyumlu faaliyet gösteren bir ekonomik model olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyanın zorunlu olarak geçiş yaptığı bu model, esas olarak İslam dininin başlangıçtan itibaren koymuş olduğu kurallara dayanmaktadır. Gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak, insanın eşrefi mahlukat olarak en temel görevidir.

Bireysel faydasını maksimize etmeyi temel alan insan modelini ve tüketimi merkeze alan konvansiyonel ekonomik sistem döngüsel ekonomi ile çözümlenmeye çalışılan sorunların sebebi olarak görünmektedir. İnsan kendi faydasını gözetirken diğer canlılara ve çevreye merhametsiz davranarak doğal dengeyi zamanla bozmuştur. Çevre kirliliğinin boyutu ve iklim değişikliğinin sebep olduğu afetler bu anlayışın sonucudur. (Bulut & Korkut, 2022)

Kaynak ve hammadde verimliliğini arttırmaya dönük gerek ikincil hammadde piyasaları olsun gerek atıkların ileri dönüşümüyle ortaya çıkan girişimci projeler olsun yeni iş alanlarının ortaya çıkması finansman ihtiyacını da beraberinde getirecektir. Mevcut tabloda, İslam ekonomisi ve finansı aksiyon almalı ve sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olabilmelidir.

İslami yeşil finansın daha hızlı büyüebilmesi için sağlam bir ekosisteme ihtiyacı vardır. Gerekli standartlar ve yönergeleri içerecek hukuksal çerçeve, İslami finans ile yeşil endüstri arasında köprü oluşturmada itici güç olacaktır. (Islamic Green Finance Development, Ecosystem and Prospects, 2019)

Yeşil tahvil piyasası global trend sayesinde son birkaç yılda katlanarak büyümüştür. Konvansiyonel finans sistemi, yeşil tahvil piyasası vasıtasıyla iklim değişikliği ile ilgili kaygıların odağını finans ve yatırımlara kaydırmıştır. İslami finans da bundan ya-

rarlanma fırsatına sahiptir. İslami Sermaye piyasası, yeşil şükûk ihracıyla sertifikalı yeşil projeleri desteklemek suretiyle bu kaygıları dağıtmada büyük potansiyel sahibidir. (Islamic Green Finance Development, Ecosystem and Prospects, 2019)

İslami finans kurumları, gezegen dostu projelerin finansmanında öncülük etmelidir. Gerek müşareke ile girişimci projelere ortak olarak sürdürülebilir döngüsel ekonomiye destek olabilecekler, gerekse makâsıd doğrultusunda hareket ettiklerinden prestij kazanacaklardır. İslami finansal sistemlere sahip ülkeler, atıkların ve sera gazı etkilerinin azaltılması gibi küresel iklim değişikliği konularını ele alan projelere yatırım yapmak için yeşil şükûktan elde edilen fonlardan yararlanmalıdır.

İslami finans etik değerlerin üstüne bina edilmiş bir sisteme sahiptir. İslam'ın öngördüğü ahlaki prensipler, İslami finansın çıkış noktası olup sektör payını bu değerlere uyum göstermesine borçludur. İslam ekonomisinde faiz insanları sömürü aracı olarak görülmektedir ve İslami finans uygulamalarında yasaklanmıştır. İnsan onurunun korunmasına yönelik sürdürülen her projede İslami finans öncülük etmelidir.

Aynı şekilde İslam Hukuku bağlamında makâsıd çerçevesinde gözetilen hayat gagesi tüm kâinatı kapsamaktadır. İslam Ekonomisi ve Finansı kendi iç dinamikleri ile döngüsel, çevre dostu projelerin uygulanmasını sağlayacaktır. Bu açılardan döngüsel ekonomiye geçiş ve uygulanması aşamalarında büyük bir potansiyelle ve güce sahiptir.

KAYNAKÇA

- United Nations Development Programme Sustainable Development Goals* |. (2015). UNDP : <https://www.undp.org/sustainable-development-goals> adresinden alındı
- Altun, F. (2019). İslami finans İçin Bir Gelişim Alanı Olarak Sürdürülebilirlik: Katılım Bankası Kurumsal Müşterileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi.
- Asian Development Bank. (2022). *Unlocking Islamic Climate Finance*. Manila, Philippines: Asian Development Bank.
- Aşıcı, A. A., Ezeroğlu, E. B., Atabay Kuşçu, R., & Tekdoğan, Ö. F. (2023). *Türkiye'de Yeşil Ekonomi Dönüşüm İçin Bir Yol Haritası*. İstanbul: İlke Yayınları.
- Aydın, M. (2021). Yenilenebilir Enerji Finansmanında Yeşil Sukuk: Potansiyel, Fırsat ve Avantajlar. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Bulut, M., & Korkut, C. (2022). *Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilir Hayat*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Campra, M., Brescia, V., Jafari-Sadeghi, V., & Calandra, D. (2021). Islamic countries and Maqasid al-Shariah towards the circular economy. The Dubai case study. *European Journal of Islamic Finance*.
- Candemir, Ş. (2021). Çevresel Anlayış İçerisinde Yeni Bir Ekonomik Model: Döngüsel Ekonomi. *Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Döngüsel Ekonomi Platformu. (2020). *Döngüsel Ekonominin Faydaları Nelerdir?* Döngüsel Ekonomi Platformu: https://dongusekonomiplatformu.com/knowledge-hub/article_2-what-are-the-benefits_12.html?page=2 adresinden alındı
- Dumlu, T., & Keleş, E. (2023). Kurumsal Yeşil Tahviller ve Firma Değeri: Türkiye Uygulamaları. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Gedik, Y. (2020). Döngüsel Ekonomiye Anlamak: Teorik Bir Çerçeve. *Turkish Business Journal*.

- Gizep, R. (2019). Doğaya Saygılı Yeşil Finans: Dünya ve Türkiye Uygulamaları. *Yüksek Lisans Tezi*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Green Bond Principles*. (2022). International Capital Market Association: <https://www.icmagroup.org/assets/documents/Sustainable-finance/2022-updates/Green-Bond-Principles-June-2022-060623.pdf> adresinden alındı
- Green Financing*. (2018). UNEP - UN Environment Programme: <http://www.unep.org/regions/asia-and-pacific/regional-initiatives/supporting-resource-efficiency/green-financing> adresinden alındı
- Green Loans*. (2021). World Bank: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/10/04/what-you-need-to-know-about-green-loans> adresinden alındı
- Ibrahim, A.-J. (2022). The Role of Islamic Finance in the Growth of the Circular Economy. *Doktora Tezi*. Hamad Bin Khalifa University.
- Ibrahim, A.-J., & Shirazi, N. S. (2020). The Role of Islamic Finance in Fostering Circular Business Investments: The Case of OIC Countries. *Journal of Economic Cooperation and Development*.
- Kuloğlu, E., & Öncel, M. (2015). Yeşil Finans Uygulaması ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Performans Standardı 1 Çevresel ve Sosyal Risk ve Etkilerin Değerlendirilmesi ve Yönetimi*. (2012). International Finance Corporation: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/2010/2012-ifc-performance-standard-1-tr.pdf> adresinden alındı
- Sapmaz Veral, E. (2021). Döngüsel Ekonomi: Engeller, Stratejiler ve İş Modelleri. *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*.
- Saraç, M., & Hassan, M. K. (2020). *Islamic Perspective for Sustainable Financial System*. İstanbul: İstanbul University Press.
- Securities Commission Malaysia. (2019). Islamic Green Finance Development, Ecosystem and Prospects. Kuala Lumpur: Securities Commission Malaysia.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Strateji belgesi. (2022). T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi: <https://www.cbfo.gov.tr/sites/default/files/2022-10/cumhurbaşkanligi-finans-ofisi-katilim-finans-strateji-belgesi.pdf> adresinden alındı
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. (2022). *Yeşil Sukuk Çalışma Raporu*.
- The Equator Principles*. (2023). Equator Principles: <https://equator-principles.com/about-the-equator-principles/> adresinden alındı
- The Equator Principles EP4 July 2020*. (2020). Equator Principles: https://equator-principles.com/app/uploads/The-Equator-Principles_EP4_July2020.pdf adresinden alındı
- Topçu, D. (2022). Yeşil Tahviller ve İklim Değişikliği ile Mücadelede Merkez Bankalarının Rolü. *Uzmanlık Tezi*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/026a3827-287e-4290-bf39-407f5559982c/didem+nur+topcu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-026a3827-287e-4290-bf39-407f5559982c-ofmv2nP> adresinden alındı
- Türkonfed, UNDP, Tüsiad. (2020). *İşletmeler İçin Döngüsel Ekonomi Rehberi*. Business For Goals: <https://business4goals.org> adresinden alındı
- UNEP Annual Report*. (2022). UNEP: <http://www.unep.org/annualreport/2022/node> adresinden alındı
- UNEP Finance Initiative. (2012). *Principles for Sustainable Insurance*. <https://www.unepfi.org/psi/wp-content/uploads/2012/06/PSI-document.pdf> adresinden alındı
- Zona, R., Roll, K., & Law, Z. (2014). Sustainable/Green Insurance Products. *Casualty Actuarial Society E-Forum, Winter 2014*.

MUHAFAZAKÂR MİLLİYETÇİ BİR PARTİ OLARAK MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP) VE ALPARSLAN TÜRKEŞ DÖNEMİ

Merve Nur Balasar

1. GİRİŞ

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Türk siyaset sahnesinde köklü bir geçmişe sahip ve etkili olan bir parti olarak bilinmektedir. MHP'nin ortaya çıkışı ve Alparslan Türkeş'in liderliği altındaki yıllar, partinin muhafazakâr milliyetçi bir kimliğe bürünmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Alparslan Türkeş'in liderliği döneminde, MHP'nin ideolojik temelleri şekillenerek milliyetçilik ile muhafazakârlık arasındaki kesişim noktası belirlenmektedir. Bu dönem, partiye derin bir politik ve sosyal yapılanma sağlayarak MHP'nin siyasi çizgisinin oluşumunda belirleyici olmaktadır.

Bu çalışmada, MHP'nin ortaya çıkış süreci ve Alparslan Türkeş liderliğindeki yılların partiye etkileri incelenmektedir. Ayrıca muhafazakârlık ve milliyetçilik kavramlarına değinilerek, MHP'nin siyasi ideolojisi ve politikaları detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Alparslan Türkeş'in liderliği, MHP'nin milliyetçilik ve muhafazakârlık arasındaki dengeyi nasıl kurduğunu ve Türkiye'nin siyasi ve sosyal yapılanmasında nasıl etkili olduğunu göstermektedir.

Muhafazakârlık, siyasi bir ideoloji olarak toplumsal ve politik değişimlere karşı muhafazakâr bir tutum benimseyen bir düşünce akımını ifade etmektedir. Bu ideoloji, geçmiş deneyimlerden öğrenme, toplumun temel değerlerine bağlılık, geleneksel aile yapısı, sosyal düzenin korunması ve ekonomik istikrar gibi unsurları içermektedir. Milliyetçilik ise bir ulus veya milletin bir araya gelmesini, birlik ve beraberlik içinde hareket etmesini savunan bir düşünceyi ifade etmektedir. Milliyetçilik, ortak kültürel, tarihi ve dil bağlarına dayalı bir ulusal kimlik oluşturma fikrine odaklanmaktadır. MHP, Türkiye'de muhafazakâr milliyetçilik çerçevesinde faaliyet gösteren köklü bir siyasi

partidir. MHP, Türk milliyetçiliği temelinde politika yaparken aynı zamanda muhafazakâr değerlere de önem vermektedir. Parti, milliyetçilik ve muhafazakârlığı birleştirerek toplumun geniş kesimlerine seslenen bir politika izlemektedir ve Türkiye'nin siyasi ve sosyal yapısında önemli bir rol oynamaktadır. MHP'nin siyasi etkisi, milliyetçilik ve muhafazakârlık arasında sağladığı denge sayesinde Türk siyasetinin önemli bir aktörü olarak konumlanmasını sağlamaktadır.

Alparslan Türkeş liderliğindeki yıllar, MHP'nin Türk siyasetinde önemli bir rol oynamış ve geniş bir taraftar kitlesi elde etmiş olduğu dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu süre zarfında, MHP'nin ideolojik temelleri şekillenerek partiye özgün bir kimlik kazandırılmaktadır. Alparslan Türkeş'in liderliği dönemindeki MHP, milliyetçilik ve muhafazakâr değerler arasında bir denge sağlayarak, toplumun güncel meselelerine yönelik politikalar geliştirmektedir. Parti, Türkiye'nin iç ve dış siyasi olaylarına karşı net bir duruş sergileyerek dikkat çekmektedir, milliyetçi söylem ve politikalarıyla bilinmektedir.

Alparslan Türkeş liderliğindeki yıllar boyunca MHP, Türk siyaset sahnesinde önemli bir aktör hâline gelerek zaman içinde örgütsel yapısını güçlendirmektedir. Parti, milliyetçi söylem ve politikalarını geniş kitlelere ulaştırarak destekçi tabanını genişleterek seçimlerde etkili sonuçlar elde etmektedir. Aynı zamanda, Alparslan Türkeş'in liderliğinde MHP'nin ideolojik evrimi de gözlemlenmektedir. Türkeş'in liderliği altında MHP, sadece milliyetçilik temelinde politika üretmekle kalmamış, aynı zamanda muhafazakâr değerlere de daha fazla vurgu yaparak siyasi etki alanını genişlettiği görülmektedir. Bu sayede, parti toplumun değişen ihtiyaçlarına daha iyi cevap vererek geniş bir destekçi kitlesine hitap etmektedir.

Makalenin amacı, Alparslan Türkeş'in liderliğindeki dönemi detaylı bir şekilde ele alarak, MHP'nin siyasi görüşlerini, ideolojisini ve politikalarını anlamayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, bu dönemde yaşanan iç ve dış siyasi olaylarla birlikte Türkiye'nin genel siyasi atmosferindeki değişimlerin MHP'nin evrimine nasıl yansıdığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Böylece, MHP'nin milliyetçilik ve muhafazakârlık arasındaki dengeyi nasıl kurduğunu ve Türk siyasetindeki konumunu nasıl sağlamlaştırdığını daha iyi kavramayı amaçlamaktadır.

Bu makalenin çalışma yöntemi, Alparslan Türkeş'in liderliğindeki MHP dönemini detaylarıyla inceleyerek, yayınlanmış kaynaklar, akademik makaleler ve belgelere dayanmaktadır. Alparslan Türkeş'in siyasi felsefesinin, parti bildirilerinin ve politikalarının analizi, MHP'nin milliyetçilik ve muhafazakârlık arasında nasıl bir konumlandırma gerçekleştirdiğini ve bu ideolojik temelde nasıl evrildiğini anlamamıza yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Ayrıca MHP'nin Türk siyasetine olan etkilerini incelemek için dönemin politik olayları ve sosyal dinamikleri değerlendirilmektedir.

MHP'nin siyasi düşüncelerinin analizi, Türkiye'nin sosyal, kültürel ve politik ortamında milliyetçilik ve muhafazakârlık gibi önemli ideolojilerin nasıl bir araya getiril-

diğini ve etkileşim içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Alparslan Türkeş liderliğindeki yıllar, MHP'nin milliyetçilik perspektifini muhafazakâr değerlerle sentezleyerek toplumun farklı kesimlerine hitap etmeyi başardığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu bağlamda, Alparslan Türkeş'in liderlik yetenekleri, siyasi söylemi ve parti içi yapılanmayı ele alarak MHP'nin ideolojik evrimini ve Türk siyasetindeki yerini daha iyi anlamak mümkün olmaktadır.

Bu çalışma, MHP'nin milliyetçilik ve muhafazakârlık arasındaki dengeyi nasıl sağladığını ve Türkiye'deki siyasi rekabet ortamında nasıl güçlendiğini aydınlatmayı amaçlamaktadır. Alparslan Türkeş liderliğindeki yıllar, MHP'nin politikalarının şekillendiği ve partiye sağlam bir temel oluşturduğu bir dönem olarak kabul edilmektedir. MHP'nin tarihsel kökenlerini anlamak, Türk siyasetindeki rolünü değerlendirmek ve gelecekteki gelişmeleri tahmin etmek için önemli bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca MHP'nin muhafazakâr milliyetçilik kimliğinin oluşumunu, Alparslan Türkeş liderliğindeki yılların partiye olan etkilerini ve Türk siyasetindeki yerini daha iyi anlamak amacıyla yapılan bu çalışma, MHP'nin politikalarının toplum üzerindeki etkilerini ve Türkiye'nin genel siyasi atmosferindeki değişimlerle ilişkisini de değerlendirmektedir.

Sonuç olarak, MHP'nin muhafazakâr milliyetçi bir parti olarak ortaya çıkışını ve Alparslan Türkeş'in liderliğindeki yılların partiye olan etkilerini aydınlatmayı hedeflemektedir. Çalışma, MHP'nin tarihsel kökenlerini anlamak, partiye güçlü bir temel sağlayan politikalarını değerlendirmek ve Türk siyasetindeki rolünü analiz etmek için önemli bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca MHP'nin politikalarının toplum üzerindeki etkileri ve Türkiye'nin genel siyasi atmosferindeki değişimlerle ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, MHP'nin geçmiş performansını analiz etmek için değerli bir bakış açısı sunmaktadır.

2. MİLLİYETÇİLİK İDEOLOJİSİNİN TANIMI VE GELİŞİMİ

Milliyetçilik hem kendi tarihinin bir parçası hem de dünyada gelişen tarihi teorilerin bir sonucudur. Milliyetçiliğin tarihi gelişim aşamasında millet, ırk ve din gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır. Milliyetçilik kavramının tanımlanmasında anlam kargaşası ve ideoloji boyutuna değinen Terry Eagleton, ideolojiyi tanımlamanın zor olduğunu belirtmiştir ve ona göre ideolojinin tanımı şudur (Eagleton, 2020, s. 17)

“Şimdiye kadar hiç kimse ideolojinin tek ve yeterli bir tanımını yapamamıştır ve bu anlamda bu kitap da bir istisna oluşturmayacaktır. Bu durum, bu alanda çalışanların zekâ seviyelerinin düşük olmasından değil, ideoloji teriminin kullanışlı ama birbiriyile bağdaşmaz nitelikte olan birçok anlamı olmasından kaynaklanır.”

Eagleton'dan hareketle ideoloji, tarihle yoğurulmuş ve anlamsal olarak zengindir. Eagleton 'un ideoloji için dile getirdiklerini milliyetçilik için de savlamak mümkündür. Çünkü milliyetçilik de sınırları geniş bir kavramdır. Milliyetçiliği tanımlarken “*vatanseverlik, faşizm, nasyonal sosyalizm, şovenizm, devletçilik, Atatürkçülük, irredantizm, ilköcülük, kolektivizm, Turancılık, Türkcülük, Türk milliyetçiliği, galyevizm, ulusalcılık*” gibi kavramlardan ve düşüncelerden faydalanılmaktadır. Bu terimlerin yanı sıra ırk, millet, kültür gibi terimlerle de zenginleştirilmiştir (Eagleton, 2020, s. 15-21).

Anthony D. Smith, literatürdeki tanımlarından yola çıkarak milliyetçiliği tanımlamaya çalışmıştır. Ona göre milliyetçilik (Smith, 2013, s. 15):

- Milletlerin oluşma ya da gelişme süreci,
- Bir millete ait olma duyarlılığı ya da bilinci,
- Bir milletin dili ve simgelerle temsili,
- Bir milleti temsil eden toplumsal ve siyasal hareket,
- Hem genel hem de özel bir millet öğretisi ve/veya ideolojisi.

Smith'in dışında milliyetçiliği tanımlama çabası içinde olan bir diğer isim de Umut Özkırımlı'dır. Ona göre (2008, s. 220-221) milliyetçiliği milletler özelinde tanımladığı dört temel önermesi sıralanmaktadır:

- Dünya birbirine benzemeyen, her biri farklı tarih ve karaktere sahip milletlerden oluşmuştur.
- Millet her türlü siyasi ve toplumsal gücün kaynağıdır.
- Millete duyulan bağlılık diğer tüm bağlılıklardan üstündür.
- İnsanlar özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa, bir milletle özdeşleşmek zorundadırlar. Dünyada barışın ve adaletin egemen olması isteniyorsa milletler özgür ve güvencede olmalıdırlar.

Anthony D. Smith (2013, s. 17) milliyetçiliği, toplumsal-siyasal bir hareket olarak ele almaktadır. Marksist tarihçi M. Horch (2011, s. 22) milliyetçiliğin asıl belirleyici unsuru olan milleti ortaya çıkaran “*milli bilinç, milliyetçilik, milli irade ve rubani güçler*” gibi öznelci anlayışın aksine toplumsal gerçekliğe sahip bir olgu olarak kabul etmektedir. Horch, modern milletin temelini gerçekliğe, milliyetçiliğin temelini de milletin varoluşuna dayandırmaktadır. Ona göre milliyetçilik üç aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşama: Kültürel keşif-uyanma aşamasıdır. Bu aşamada unutulmuş tarih, kültür ve dil çeşitli çalışmalarla eserlere yansıtılmaktadır. İkinci aşama: Ulusal bilinci uyandırma aşamasıdır. Aydınların düşüncesi siyasi kampanyalar aracılığıyla bu aşamada halka aktarılmaktadır. Üçüncü aşamada ise halk bu hareketin içinde yer alır ve böylece milliyetçi hareketin ortaya çıktığı görülmektedir.

Milliyetçilik çalışmalarına yönelik millet ve ulus kavramlarını tanımlamak, bu kavramlar arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Birbirlerinin yerine kullanılan millet ve ulus kavramları arasında ideolojik bir ayrım vardır. Millet ortak bir dili, ortak bir dini ve kültürel mirası paylaşan ortak bir hukuk sistemine sahip geçmişte bir arada yaşamış ve gelecekte bir arada yaşamayı arzulayan siyasi bir topluluğun parçası olan ve birbirlerine bağlı insanların oluşturduğu topluluğu temsil etmektedir (Erdem, 2020, s. 28). Millet kelimesinin anlamı başlangıçta dini bir anlam taşımakta ve dine dayalı insan topluluğunu ifade etmektedir. Bu ifade, millet ile ümmet arasında yakın bir bağ olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Nizam-ı Kadim (Klasik Dönem) ile Nizam-ı Cedid (Yeni Dönem) dönemlerinde millet kavramının çeşitli türlerde kullanıldığı yadsınamaz. Klasik dönemde dine dayalı bir millet sistemi benimsenirken, yeni dönemde tüm siyasi, etnik ve dinsel topluluğu kapsayan bir millet nosyonu benimsenmiştir. Türk tarihinin aksine Batı'da millet kavramının kullanımı daha eskilere dayanmaktadır. Sıradan insanlar yerine ayrıcalıklı olan aristokratları ve din adamlarını tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Batılı anlamda milletin ulusa karşılık geldiği ifade edilmektedir. Ulus, Avrupa'nın siyasi ve kültürel değişimleri sonucunda ortaya çıkan tarihsel bir gelişimin sonucudur. Smith (2013, s. 25) "*ulus; anavatan olarak kabul edilen yerde ikamet eden, ortak mitlere ve paylaşılan tarihe, farklı bir kültüre, tek bir ekonomiye, bütün üyeleri için ortak yasalara ve göreneklere sahip olan adlandırılmış insan topluluğudur*" şeklinde ulus mefhumunu tanımlamıştır. Ulus, maddi ve manevi unsurların bir araya gelmesiyle oluşan siyasi ve sosyal bir varlıktır. Modernleşme ile birlikte önem kazanan ulus kavramı burjuva sınıfının yükselişi, sermayeleşme ve toplumsal olgu ve olaylardan sonra siyasi bir karakter kazanmıştır (Saygılı, 2020, s. 15-26).

Bütün bu tanımlardan yola çıkarak milliyetçilik ideolojisini ele alan Edward Carr (Carr, 2015, s. 13-30, s. 30-49); Ulus, devlet ve milliyetçiliğin gelişim ve dönüşümünü üç dönemde incelemiştir. Birinci dönem incelemesinde; ulus ve devlet kavramlarını hükümdarın kişiliğine entegre etmiş ve Fransız Devrimi'nin uzantısı olarak devam eden Napolyon savaşları ile hukukun temel bir unsuru hâline gelmiştir. İkinci dönem; Fransız Devrimi'nin ürünü olmakla birlikte Versay Anlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte değerlendirmiştir. Milliyetçilik kavramının savaştan sonra ekonomik nedenlerle barışçıl niteliğini kaybettiği varsayılmıştır. Dolayısıyla ulus devlet modeli yeniden şekillenmiştir. Üçüncü dönem; milliyetçiliğin sebep olduğu Birinci Dünya Savaşı ile başlamıştır. Bu dönemde ulus kavramının içeriği genişletilmiş ve büyük imparatorlukların sona ermesiyle birlikte birçok yeni ulus devleti inşa edilmiştir. Milliyetçiliğin toplumsal düzeni etkileyen değişimler içermesiyle birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın zemini hazırlanmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde milliyetçilik kavramının birçok farklı tanımının olduğu görülmektedir. Milliyetçilik, 19.yy'ın başlarında sosyal hayatta değişiklikler meydana

getirmektedir. Milliyetçilik nosyonunun ilk olarak 1920'li yıllarda akademik literatürde yer aldığı gözlemlenmektedir. Milliyetçiliğin tarihsel gelişimi içinde Carleton Hayes ve Hans Kohn'un karşılaştırmaları ve kapsamlı çalışmaları yoluyla bilim dünyasında kabul gördüğü söylenmektedir. Bir diğer önemli adımı II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin sonlandırılması ve 1960'lı yıllarda modernleşme ile birlikte ortaya çıkan ideolojik yaklaşımlar oluşturmaktadır. 1980'lerde milliyetçilik teorisinin gelişmesiyle birlikte bu yaklaşıma ilişkin farklı bakış açıları ve tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte milliyetçilik yeni bir döneme girmiş, dolayısıyla etnik milliyetçilik üzerine araştırmaların yoğunlaştığı görülmektedir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise küreselleşmenin etkisi altında toplumsal koşulları açıklamaya yönelik araştırmaların yetersiz kalması nedeniyle yeni araştırma konularının ortaya çıktığı görülmektedir. Böylece milliyetçilik toplumun bilinçlenmesini sağlayarak bireyin kimliğini şekillendirmektedir. Milliyetçilik bireysel açıdan önemlidir, aynı zamanda yerel, ulusal ve küresel açılardan da önemli olduğu ifade edilmektedir. Milliyetçilik; kolektif kimliklerin inşası, ulus-devlet süreci, kamu politikalarının geliştirilmesi ve uluslararası ilişkilerin yürütülmesi gibi birçok sonuca yer vermektedir (Saygılı, 2022, s. 212).

Milliyetçiliğin tek bir tanımının olmadığına daha önce işaret edilmiştir ve kavram üzerinde birçok farklı düşünürün tanımlarının olduğu söylenmektedir. Sadece Smith'in çalışmalarına bakıldığında milliyetçiliğin farklı şekillerde anlamlandırıldığı görülmektedir. Ona göre (Smith, 2017, s. 119) milliyetçiliğin farklı tanımlarını şu şekilde sıralamaktadır:

- Millet ve milli devletlerin oluşma ve gelişme süreci,
- Bir millete aidiyet duygusuna veya milletin güvenliği ve refahına ilişkin özlem ve hissiyata sahip olmak,
- Millet ve rolü ile ilgili dil ve sembolizm,
- Milletin amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi harekete geçirecek sosyo-politik hareket,
- Milletler ve milli irade hakkında kültürel doktrini ile milli emellerin ve milli iradenin gerçekleştirilmesine dair reçeteleri içeren bir ideoloji.

Milliyetçiliği tanımlayan diğer düşünürlerin fikirleri şu şekilde sıralanmaktadır. Benedict Anderson'a (2006, s. 22) göre milliyetçilik "*hayali cemaatler*" olarak tanımlanmaktadır. Milliyetçilik 18. yüzyılın sonlarında hayal edilmiş, ulusal topluluk üzerinden inşa edilen kültürel bir yapıdır. Eric Hobsbawm (2020, s. 24-27) milliyetçiliği geleneklerle üretilen ideoloji olarak vurgulamaktadır. Eski kültürlerin yok edilmesi sonrasında kapitalist toplumlarda geçmişin yeniden icat edilerek yeni milletlerin ve devletlerin yaratılmasına izin veren ideolojidir. Ernest Gellner (1992, s. 10-20) yüksek kültürün milliyetçiliği oluşturduğunu ifade etmektedir. Geçmiş kültürün ötesine geçerek ondan bir millet oluşturma ve bugünden geçmiş kültürü keşfetme olarak varsayılmaktadır.

Milliyetçilik, ideoloji olarak tarihsel süreçte aktif rol oynamaktadır. Milliyetçilik, milletin gelişimi, oluşma biçimi ve inşa edilme sürecindeki ana bileşenler ve değişkenlerle ilgilenmektedir. Milliyetçilik bir millete ait olma duygusu ve duyarlılığıdır. Milliyetçilik sembolik dile önem vermektedir ve aynı zamanda sosyo-politik bir hareket olarak da görülmektedir (Erdem, 2020, s. 44).

3. MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCENİN OLUŞUMU VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Latince conservare kelimesinden türeyen Muhafazakârlık, korumak ve muhafaza etmek anlamına gelmektedir. Ancak Muhafazakârlık Batı'dan farklı olarak dindarlık ve geleneklere bağlılık ile ilişkilendirilmektedir. Söz konusu kavramda Batı'nın anlatmak istediği radikal değişimlerden ziyade toplumsal ve sınıfsal ayrımların muhafaza edilmesini öngören bir siyaset ideolojisi oluşumudur. Siyasi düşünce açısından Muhafazakârlık modern bir hareket olmasına rağmen tarihsel süreç açısından kökleri Aristo'ya kadar götürülmektedir. Bir kavram olarak Muhafazakârlığın siyasi literatüre girişi Fransız Devrimi'ni takip etmektedir. Napolyon siyasetinin başarısızlığından sonra Muhafazakârlık, adalet ve medeniyetin güvenliğini garanti altına almak için Fransız Devrimi öncesi siyasi inanç ve değerleri geri getirmek amacıyla kullanılmaktadır (Akkaş, 2001, s. 242). Muhafazakârlığın siyasal içeriği Fransız Devrimi sayesinde 18.yy'da şekillenmektedir. Bu nedenle modern bir ideoloji olduğu da varsayılmaktadır. Ahmet Çiğdem'e göre (2001, s. 40) "*Muhafazakârlığın temel yönetimi modern olmamakla birlikte, muhafazakârlık modern bir ideoloji*" dir. Muhafazakârlığın kökenleri insanlık tarihinin bilinen en eski dönemlerine kadar uzanırken bir doktrin ve siyasi ideoloji olarak tarihinin yeni olduğu ifade edilmektedir. Bu anlamda Muhafazakârlık, Aydınlanma Çağı olarak anılan 18.yy ve onu takip eden sosyal, siyasi ve ekonomik hareketlerin eleştirisi ile oluştuğu varsayılmaktadır (Bıyık & Acar 2018, s. 71).

18. yüzyılın değişen düşünce ortamında muhafazakârlığın oluşumunda üç tarihsel olgudan söz edilmektedir. Bunlar (Ergil, 1986, s. 111):

- Aydınlanma hareketi, yani rasyonalizmdir. Geleneğin yerini aklın alması düşüncesidir.
- Fransız Devrimi'dir. Devrim, toplumsal değişimi hızlandırıp birçok devrime öncülük etmiştir.
- Sanayi Devrimi'dir. Bu devrimle seri üretime ve piyasa ekonomisine geçiş yapılarak ekonomi canlanmıştır.

Muhafazakâr düşünceyi tanımlamak için birçok temadan söz edilmektedir. Nisbet'e göre (2010, s. 125-132) Muhafazakârlığın ana temaları şöyle sıralanmaktadır: Toplumsal olanın önceliği, toplumsal öğelerin işlevsel bağımlılığı, kutsalın gerekliliği, aracı

toplumlar, toplumsal mühendislik yelpazesi, tarihselcilik, hiyerarşi. Heywood (2010, s. 86) bu temaları gelenek, beşerî eksiklik ve organik toplum olarak ele almaktadır. Tanıl Bora ise (2009, s. 15-22) Muhafazakârlığın ana temalarını din, devlet ve otorite olmak üzere üç başlıkta toplamaktadır. Böylece söz konusu kavramın düşünürler tarafından farklı yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir.

Muhafazakâr düşünce bireyi sınırlı olarak görmektedir. Bireyi bu şekilde ele alan Muhafazakârlık toplum anlayışını belirlemektedir. Heywood (2010, s. 38) bu yaklaşımı *beşerî eksiklik* olarak tanımlamaktadır. Muhafazakâr düşünceye göre toplumun temelinde aile vardır, aile hem toplumun temeli hem de ahlakın koruyucusudur ve aile topluma ait olma duygusunu koruyarak güçlendirmektedir (Vural, 2003, s. 121-122).

Muhafazakâr düşünceye göre toplumu şekillendiren bir başka konu dindir. Din, toplumu bir arada tutan çimento gibi algılanmaktadır. Dolayısıyla manevî bağı ve toplumsal dayanışmayı sağlamaktadır. Muhafazakâr düşünceyi anlamak açısından üzerinde durulan bir başka husus toplumsal kurumlardır. Söz konusu toplumsal kurumlar, Sanayi Devrimi ile çökmüş ve cemaat yapıları zarara uğramıştır. Bu tahribat sonucu, toplumsal kurumların eski işlevini yitirdiği görülmektedir (Akıncı, 2008, s. 46-47).

Modernleşmenin getirdiği değişime yönelik çalışma yapan bir başka düşünür ise Karl Mannheim'dır. Mannheim (1953, s. 90) Muhafazakârlık düşüncesini "*Kendisi hakkında bilinçli hâle gelmiş, rasyonelleşmiş gelenekçiliktir. Zaten muhafazakârlık ideoloji olarak tanımlanmayı baştan beri benimsememiştir. O daha çok bir düşünce üslubu, düşünce stili olarak tanımlanır.*" şeklinde özetlemektedir. Söz konusu kavramı rasyonelleşmiş gelenekçilik adı altında yeniden ve gelenekten farklı olarak sınıflandırmaktadır. Mannheim, bu ayırım neticesinde Muhafazakârlık düşüncesini modernleşmenin ürünü olarak görerek rasyonel milliyetçiliği akılla ifade emektedir (Bora, 1997, s. 7-31).

4. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU

11. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya gelişi Haçlı Seferleri zamanına denk gelmektedir. Türklerin Anadolu'ya gelişi, o coğrafyanın Türk yurdu olarak tanımlanması sonucunu doğurmaktadır. Türkiye, Avrupalıların Anadolu'ya verdiği bir isimdir ve 11.yy'da Türklerin Anadolu'yu ilk fethinden beri kullanılmaktadır (Lewis, 2010, s. 3).

Milliyetçiliğin evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı olmadığı gibi, Türk milliyetçiliğine yüklenen anlamlar da farklılık göstermektedir. Türk milliyetçiliğinin tarihi çok eskilere gitmekle birlikte ilk izleri 19.yy'da görülmekte, ortaya çıkışına ise 20.yy'ın başlarında rastlanmaktadır. Dolayısıyla Türk milliyetçiliği değişen ekonomik ve siyasi dengeler sonucu toplumda çeşitli alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Türk milliyetçiliğinin doğuşunda ve gelişmesinde eğitilmiş bir toplumun oluşması ve bu toplumu veya kamuoyunu etkilemede medyanın etkisi oldukça önemlidir. Ahmet Vefik Pa-

şa'dan, şair Mehmet Emin Yurdakul'a hikâye yazarı Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp gibi aydınların içinde buldukları milletin, üstün olduğuna inanması ile ait oldukları topluma millet ruhunun aşılması gerektiği ifade edilmektedir. Türk milliyetçiliği dış etkenlere karşı oluşan bir sonuç olarak görülmektedir. Böylece Georgeon (2006, s. 21) Türk milliyetçiliğini "*muhaliif milliyetçilik*" olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, diğer milletlerle çatışma içinde olan bir milliyetçiliği ifade etmektedir. Türk milliyetçiliği kendini bu şekilde göstermektedir (Erdem, 2020, s. 329-335).

Tarihsel olarak Oğuz Kağan Destanı, Orhun Abideleri, Karamanoğlu Mehmet Bey, Aşık Paşa ve Ali Şir Nevai gibi isimler eserlerinde Türk milliyetçiliğinden bahsetmektedir. Dönemsel olarak Osmanlı aydınları Türk milliyetçiliğinin Batı'dan geldiğini iddia etse de, Cumhuriyet aydınları Türk milliyetçiliği tarihinin Türk tarihiyle ortaya çıktığını savlamaktadır (Köseoğlu, 2013, s. 13).

Türk milliyetçiliğinin doğuşunu inceleyen Akçura (2009, s. 307) Türkler arasında milliyet fikrinin yayılmasını Avrupa ile temas kurmasıyla ilişkilendirmektedir. Böylece milliyet fikrinin İdil Havzası'nda ve Kafkasya'da yaşayan Türkler arasında ortaya çıktığını belirtmektedir. Akçura'ya göre millette dil bilincinin oluşması, milliyet duygusunun oluştuğunun işareti kabul edilmektedir.

Türkçülük akımının önde gele temsilcilerinden biri olan Akçura kaleme aldığı "*Üç Tarzı Siyaset*" isimli eseri vasıtasıyla Türkçülüğü siyasal açıdan değerlendirmiş ve Osmanlıcılık, İslamcılık gibi akımlarla Türkçülüğü kıyaslamaktadır (Akçura, 2016, s. 178). Türkçülüğün önemli isimlerinden ve Türk sosyolojisinin kurucusu Ziya Gökalp'tir. Gökalp "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" ve "*Türkçülüğün Esasları*" gibi birçok eserinde Türkçülüğe değinerek, Türkçülüğün doğuşunu incelemektedir. Ziya Gökalp Türk kültür ve medeniyet tarihinin gelişmesini şu şekilde sınıflandırmaktadır (Gökalp, 2014, s. 19):

- Eski Devir: Türk boylarının ortaya çıkışından Türklerin İslam dinine girdiği zaman dilimidir.
- Orta Devir: İslam'a geçişten, Batı medeniyetinin kabulüne kadar olan süreçtir.
- Yeni Devir: Batı medeniyetinin kabulünden sonraki dönemdir.

Her milliyetçi akımın kendine has bir gelişimi vardır ama asırlık bir imparatorluk-tan ulus-devlet yaratan Türkler için milliyetçiliğin de kendine has bir gelişimi olmaktadır (Erdem, 2020, s. 348).

4.1. Osmanlı-Türk Modernleşmesinde Türk Milliyetçiliği

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklük ve milliyet duygusu güçlü değildir. Buna istinaden Osmanlı'yı tamamen Türklük duygusundan yoksun bırakmak yanlıştır, çünkü

19.yy'ın belirli dönemlerinde imparatorlukta kendini gösteren bir milliyet duygusunun başladığı belirtilmektedir. Ayrıca milliyetçilik duygusunun Osmanlı'da hâkim bir güç olmadığı için hissedilmediği ifade edilmektedir. Osmanlı'da milliyet duygusuna ilk kez II. Murat (1421-1451) döneminde rastlanmaktadır. Türk tarihine ait olan Oğuz Kağan Destanı Osmanlı ile ilişkilendirilerek imparatorluğun tarihi bir parçası olmaktadır (Erdem, 2020, s. 331).

Osmanlı'da etnik kimlikten farklı olarak, kendine has bir kimlik görülmektedir (Karpas 2019, s. 122). Osmanlı İmparatorluğu'nda millet mefhumu Fatih Sultan Mehmet tarafından hayata geçirilen ve daha çok gayrimüslimleri kapsayan millet sistemi ile ifade edilmektedir. Tanzimat Dönemi ve imparatorluğun zayıflamasından sonra millet sistemi gerilemeye başlamış ve millet mefhumu modern anlamda millet veya halk olarak savlanmaktadır (Kushner, 2009, s. 54-57).

Osmanlı tebaasının kendini tanımlama şekli İslamcılıktır. Osmanlı saltanatı ifade ettiği için hanedanlığa gurur vermektedir. Dolayısıyla Türk milleti mefhumunun çok güçlü olmadığı görülmektedir. Ancak imparatorlukta Türk kimliği vurgulanmasa bile İslam'ın ve yanı sıra Türkçe bilmenin önemi vurgulanmaktadır (Lewis, 2010, s. 12)

Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde yaşanan sosyal, siyasi ve ekonomik değişimler toplumda millet kavramının oluşmasında etkili olan faktörler arasındadır. Örnek vermek gerekirse ekonomi önemli bir faktördür ve sanayi bu kavramın inşasında önem teşkil etmektedir. Aslında Osmanlı toplumunun ekonomik koşulları ve çok uluslu yapısı, Avrupa'ya göre daha yavaş ilerlemesine neden olmakta ve bu nedenle millet kavramı geç oluşmaktadır. Avrupa'da yaşanan devrimlerin ardından ulus devletlerin inşası, Fransız Devrimi'nden sonra milliyetçilik kavramı üzerinde kalıcı bir etki bırakmaktadır. Bauman'a göre (2020) vatandaş kimliğinin inşasında Alman ve Fransız modelleri etkili olmaktadır. Bu noktada Alman ve Fransız tipi milliyetçilik anlayışını ele almak gerekmektedir. Alman milliyetçiliği, 19.yy'ın ortalarında güçlü bir şekilde ortaya çıkarak Almanya'nın birleşmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu milliyetçilik anlayışı, "*Volksgeist*" kavramına dayanmaktadır, yani bir milletin ruhu veya karakteri olarak tanımlanmaktadır. Alman milliyetçiliği, kültür, dil, tarih ve coğrafya gibi unsurların bir araya gelmesiyle oluşan bir bütün olarak görülmektedir. Böylece Alman tipi milliyetçilik anlayışı etnik temele dayalı unsurlara vurgu yapmaktadır. Fransız milliyetçiliği ise, daha erken tarihlerde ortaya çıkarak 1789 Fransız Devrimi'nin ardından güç kazandığı görülmektedir. Bu milliyetçilik anlayışı, "*laïcité*" (dinsel özgürlük) ve "*citoyenneté*" (vatandaşlık) gibi kavramlar üzerine inşa edilmektedir. Fransız milliyetçiliği, toplumun tüm kesimlerinin ortak bir milli kimlik paylaşmasını savunmaktadır. Bu bağlamda Fransız tipi milliyetçilik anlayışı, iradeye dayalı vatandaşlık anlayışını önermektedir. Her iki milliyetçilik anlayışı da farklı yollarla ulusal kimliği ve milliyetçiliği vurgulamaktadır (Tezel, 2015, s. 103-109).

Türk modernleşmesini etkileyen bir başka faktör, Osmanlı milliyetçiliğini savunan Yeni Osmanlılar olmuştur. Bu grup, Fransız Devrimi'nin savunucusu Rousseau'nun fikirlerini benimsemiştir ve grubun Osmanlı'daki temsilcileri Ali Suavi, Şinasi ve Namık Kemal'dir. Fransa'da ortaya çıkan özgürlük gibi fikirlerden etkilenen bu aydınlar, Osmanlı'nın modernleşme dönemindeki değişimini ve gelişimini vurgulamaktadır. Ancak bu düşünürler aynı görüşü savunsalar da amaçlarına yönelik farklı fikirler ortaya koymaktadır. Namık Kemal vatan kavramı üzerinde dururken, Şinasi toplumsal değişimde eğitimin önemine vurgu yapmaktadır. Ali Suavi ise Türk kimliğinin güçlendirilmesi için mücadele vermektedir. Bu fikirlerin hepsi modern Türkiye'nin oluşumunda önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Mardin, 2006, s. 42-53).

Türk modernleşme sürecinde rol oynayan aydınlar farklı fikirleri savunmakla birlikte vatan kavramı üzerinde durarak eşitlik, özgürlük gibi fikirleri kavramsallaştırarak toplumda dil ve kültür birliğinin gelişmesinde etkili olmaktadır. Bu varsayıma dayanarak aydınlar, Türk dilinin sadeleştirilmesi ve yabancı kelimelerden arındırılması üzerine çalışmalar yapmaktadır. Ancak alfabe konusunda farklı görüşler benimsendiği görülmektedir. Yeni Osmanlılar, Latin alfabesi kullanılması yönünde görüş belirtirken, Jön Türkler ise Arap harflerinin kullanılmasından yana taraf olmaktadır. Aydınlar arasındaki bu farklı görüşlerin nedeni, İslam ve kültür birliğinin korunması gerektiği yönünde farklı düşüncelere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Lewis, 2010, s. 165).

Türk modernleşme sürecinde, Türk kimliği, dili ve kültürü üzerinde duran aydınlar çeşitli fikirleri savunduğu görülmektedir. Bu fikirler Genç Kalemler, Türk Yurdu gibi dergilerde ele alınmaktadır. Türkçü aydınlar ağırlıklı olarak faaliyet gösterdiği bu dergilerde, Türk kimliği üzerinde durmaktadır. Türk Yurdu dergisinde Ağaoğlu ve Akçura gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Kültür ve dil birliğini savunan Ziya Gökalp de Türkçü aydınlar arasında yer almaktadır (Erdal, 2020, s. 189). Bu süreçte, tüm Türklerin bir çatı altında birleştirilmesi Turan fikrinin gelişmesini sağlamaktadır. Böylece Anadolu'da güçlü bir Türk devleti kurulması fikri ortaya atılmıştır ve Mustafa Kemal'in yeni bir devleti kurmasıyla bu fikrin hayata geçirildiği görülmektedir. 1924 anayasasının 69. maddesi, "*Türkler kanun nazârında eşit ve istisnasız kanuna uymakla yükümlüdürler. Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert ayrıcalıkları kaldırılmıştır.*" şeklindedir. Anayasanın 89. maddesi ise Türkiye'nin coğrafi bölümlere ayrılması hakkında hükümler içermektedir. Bu maddeler vatandaşlık hakları bakımından Türk kimliğinin tanımlanmasına işaret etmektedir.

4.1.1. Osmanlı Dönemi Türk Milliyetçiliği

Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları, imparatorluğun son dönemlerinde çağın gereksinimlerine uyum sağlama çabalarıyla başlamaktadır. Bu süreçte Tanzimat Dönemi reformları gerçekleştirilmiş ve anayasal düzenlemelerle modernleşme hareketi resmîyet kazanmaktadır. Tarihsel süreçteki değişimlerin etkisiyle birlikte, Cumhuriyet

dönemi inkılapları da modernleşme sürecinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının, Avrupa'da gerçekleşen dönüşüm ve değişimin zorunlu getirisi olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti, etnik milliyetçiliğin imparatorluğu parçalamasına karşı önlem almak için Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi modern fikir akımlarını benimsemektedir. Bu fikirler, halk tarafından benimsenerek etnik milliyetçiliğin baskıcı gücüne karşı mücadelede kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı, toplumsal olarak kendini korumak için bazı önlemler almasını gerektirmektedir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti millet sistemi adı verilen bir sistemi benimsemektedir. Millet sistemi, Osmanlı Devleti'nde farklı dini, etnik ve kültürel grupların barış içinde bir arada yaşamasını hedefleyerek, milletin örf ve âdetini muhafaza etmeyi sağlayan sistemdir. İlk yıllarda millet kavramı kullanılmamış, Müslüman kimliği öne çıkmaktadır. Ancak sonraları Türk milliyetçiliği İslam ile birleştirilerek Osmanlı toplum yapısında yer aldığı görülmektedir. Türk milliyetçiliği akımı 20.yy'ın başlarında ortaya çıkarak Cumhuriyet Dönemi'nde devletin temel ideolojisi hâline geldiği belirtilmektedir (Landau, 1999, s. 28).

1839 yılında Tanzimat Fermanı ile birlikte modernizasyon çabaları kapsamında vatan, millet, meşrutiyet ve hürriyet gibi kavramlar önem kazanmaktadır. Azınlıklar, Ferman ile birlikte kazandıkları haklar nedeniyle, devletin etnik milliyetçiliğine zarar verdiği gerekçesiyle, devleti yeniden yapılandırmak istemektedir. 1908 yılında dağılmayı önlemek amacıyla ortaya çıkan Türkçülük akımı, kültürel alanda etkili olduğu söylenmektedir. Bu dönemde Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirleri etkilerini yitirmeye başladığı görülmektedir. Resmî ideoloji Osmanlıcılık olmasına rağmen, Jön Türkler Osmanlılığı benimserken İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkçülük ideolojisine yönelmektedir. Kurtuluş için Türkçülük akımı benimsenmiş ve İttihat ve Terakki döneminde milliyetçilik kavramı temel alınarak yayın organları ortaya çıkmaktadır. Örneğin, ilk örgütlenme Türk Derneği'dir. İttihat ve Terakki, Türkçeyi resmî dil hâline getirmiş olsa da Osmanlı'nın çok uluslu yapısı ve toprak kaybı endişeleri nedeniyle bu yeniliği gizli tutmak istemektedir. Türk siyasal hayatında milliyetçiliği ve Türkçülüğü savunan ilk parti, kurucuları arasında Yusuf Akçura'nın da bulunduğu Milli Meşrutiyet Fırkası olmaktadır. Ancak parti, parlamentonun açılış tarihine kadar faaliyet gösteremediği için mecliste temsil edilmemektedir (Uzun, 2010, s. 253-265).

4.1.1.1. Osmanlı Modernleşme Dönemi Fikir Akımları

Milliyetçilik, milliyetçilik ideolojisi ve milli kimlik ile ilgili görüşlerin kökenleri genellikle 19. yüzyıl Avrupa'sına dayandırılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Tanzimat dönemiyle birlikte Batı etkisindeki modernleşme hareketleriyle birlikte bu görüşler yaygınlaşmaktadır. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımları da bu dönemde ortaya çıkmış ve Osmanlı siyasi hayatında etkili olduğu belirtilmektedir. Ancak milliyetçilik görüşlerinin tek kaynağı olarak Osmanlı İmparatorluğu gösterilmesi doğru kabul edilmemektedir (Ortaylı & Akyol, 2010, s. 140-144).

Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları, milli kimliğin oluşumunda etkili olan farklı ideolojilerdir. Bu akımlar, millet kavramını kabul etmektedir ancak Batıcılık fikri, milliyetçilik için yeterli unsurları taşımadığı için bu akımlardan farklı bir şekilde ele alınmaktadır. Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının yetersiz kalması nedeniyle Türkçülük akımı, milli değerlerin korunması amacıyla ön plana çıkmaktadır. Yusuf Akçura (2016) "*Üç Tarz-ı Siyaset*" adlı eserinde ilk kez bu fikir akımlarına yer verilmektedir. Bu ideolojiler, milliyetçilik konusunda temel yaklaşımlar olarak ele alınmaktadır (Çilliler, 2015, s. 51-52).

4.1.1.2. Osmanlıcılık

Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen bir reform hareketidir. Bu hareket Fransız İhtilali ile birlikte milliyetçilik akımının etkisiyle hız kazanmaktadır. Yusuf Akçura (2016), Osmanlıcılık akımını müslim ve gayrimüslim halka aynı siyasi hakları tanıyan, din özgürlüğüne saygı gösteren fikir akımı olarak tanımlamaktadır. Tanzimatçılar genel olarak Osmanlıcılık fikrini benimsemektedir. Namık Kemal, "hürriyet, vatan" gibi kavramlarla Osmanlıcılık akımının ideolojik temelini oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, etnik kimliği olan farklı dini toplulukları, Osmanlı kimliği altında birleştirmeyi amaçlamaktadır. Osmanlıcılık fikrini savunan aydınlar, herkese eşit haklar tanıyarak Osmanlıcılık fikrinin benimsenmesini amaçlamaktadır. Bu sayede imparatorluğun birliğinin korunması hedeflenmektedir. Ancak 1877-78 yılında yapılan Rus Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu toprak kaybetmiştir ve bu durum Osmanlıcılık akımının sorgulanmasına neden olmaktadır. Balkan Savaşları ile birlikte de Osmanlıcılık akımının etkisi azalmaktadır (Çilliler, 2015, s. 52-55).

Abdülhamid'in son 20 yılında, Osmanlı İmparatorluğu birçok topluluğunu Osmanlı tahtı etrafında birleştirmeyi amaçlayan Panislamizm ve Türk milliyetçiliği gibi düşüncelerin etkili olduğu belirtilmektedir. Bu düşünceler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel ve siyasi birliğini vurgulamaktadır. Osmanlıcılık ise, din ve dil farkı gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarının eşit haklara sahip olduğunu vurgulayan bir fikirdir. Osmanlıcılık, II. Meşrutiyet'in (1908) resmî ideolojisi hâline gelerek Balkan Savaşlarına kadar ana ilke olarak varlığını devam ettirmektedir (Erdem, 2020, s. 342).

4.1.1.3. İslamcılık

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren din, sosyal ve ekonomik açıdan toplumda güçlü bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir. İslamcılık fikri, Cemalettin Afgani ile ilişkilendirilse de aslında daha eski bir kökene sahiptir ve ahlaki bir temele dayandırılmaktadır. Ancak daha sonra siyasi bir boyut kazandığı söylenmektedir. II. Abdülhamid'in Arapların çıkarlarını gözetmediği siyasi bir politika izleyerek yönetimde de Arap halkını önemli görevlere atadığı görülmektedir (Karpat, 2017, s. 180). Ancak zamanla

Arap milliyetçiliği, Balkan savaşlarındaki milliyetçi hareketlerin etkisiyle siyasallaştı ve Osmanlıcılık gibi İslamcılık da Batı milliyetçiliğinin etkisinden korunamadı. Bu nedenle, devletin birliğini korumayı hedefleyen bu akımın başarısız olduğu belirtilmektedir.

İslamcılık ya da Pan-İslamizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama nedenini Batılılaşmaya olan eğilimle izah eden ve bu yüzden de tekrar İslam'ın özüne ve Kur'an ve sünnet gibi ana kaynaklara dönülmesi gerektiğini belirten bir öğretilerdir. İslamcılar, Osmanlı Devleti'nin gücünden faydalanarak tüm İslam ümmetinin birliğini sağlayarak İslam dünyasını yeniden canlandırmayı hedeflemektedir. Prens Said Halim Paşa, M. Şemsettin, Musa Kazım, Hacı Fehim gibi isimler, İslamcılık hareketinin önde gelen temsilcilerini oluşturmaktadır (Erdem, 2020, s. 342-343).

4.1.1.4. Türkçülük

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme dönemi, Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının ortaya atılmasıyla karakterize edilmektedir. Ancak bu politikalar başarılı olamayınca, Türkçülük düşüncesinin öne çıktığı görülmektedir. Türkçülüğün kökenleri 19. yüzyıla kadar uzanırken, 20. yüzyılın başlarından itibaren Genç Türkler arasında yaygınlaşmaktadır. Türkçülük düşüncesi, siyasi birliğin sağlanması için milli kimliğin kavranması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Ziya Gökalp, resmî milliyetçilik ideolojisi olarak tanımlanan ve halkı din ve kültür etrafında toplayan bir millet projesi önermektedir. Diğer bir görüş ise Yusuf Akçura tarafından öne sürülen etnik milliyetçiliklerdir. Osmanlı Türkleri, tüm Türklerin siyasi parçası olarak görmektedir (Karpat, 2019, s. 58-60). Bu ifade, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkler arasında önemli bir siyasi ve kültürel güç olduğunu vurgulamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, Türklerin yanı sıra Araplar, Kürtler, Balkanlar ve diğer birçok farklı etnik gruptan insanların yaşadığı geniş bir coğrafyada hüküm sürmektedir. Bu nedenle, Osmanlı Türklerini tarihi bağlamda diğer Türk topluluklarıyla da yakından ilişkilendirmektedir. Fransız İhtilali ile birlikte Türkçülük akımı güçlenerek toplumda etnik bir kimlik kazandığı ifade edilmektedir. Ancak Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerinin de etkisinin sürdüğü görülmektedir. Türkçülük fikri, imparatorluğun parçalanmasına engel olamamıştır, ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olan Kemalizm, Türk milliyetçiliği fikrinden beslenerek başarılı olmaktadır. Kemalizm'in Türk milliyetçiliği anlayışı, Türkiye'nin milli birlik ve bütünlüğünü korumayı ve güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, dil, tarih, kültür gibi unsurların milli kimlik açısından önemi vurgulanmaktadır (Çilliler, 2015, s. 58-60).

Türkçülük akımı, tüm Türkleri kültürel ve siyasi olarak aynı çatı altında birleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu akımın temelinde birlik ve beraberliğin sağlanması yatmaktadır. Türk milliyetçiliği başlangıçta Türklerle özgü bir hareket olarak ortaya çıkmış olsa da zamanla Batılı düşünür ve düşüncelerden etkilendiği görülmektedir (Erdem, 2020, s. 343).

4.1.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Milliyetçiliği

Cumhuriyet ve yeni ulus devletin oluşumuyla birlikte milliyetçilik, devletin resmî ideolojisi hâline gelerek altı ok ilkelerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu ideolojiye göre, nüfusun Türk milliyetçiliği değerlerini benimsemesi ve Cumhuriyet'in temel ilkelere bağlı kalarak bir ulus oluşturması amaçlanmaktadır. Yeni devlet, dini değil Türklük kavramı üzerinden bir ulus inşa etmeyi hedeflemekte ve vatandaşların da bu ilkeler doğrultusunda hareket etmesi beklenmektedir. Türklük kavramı ise, Cumhuriyet'in kuruluşunda etkili olan unsur olmanın yanı sıra, bireylerin kendilerini tanımlama biçimi ve kimlik algısı olarak ortaya çıkmaktadır. "Ne mutlu Türk'üm diyene" söylemi ise, bireyin kimlik algısını ifade etmektedir (Erdem, 2020, s. 348-349).

Milliyetçilik, Cumhuriyet'in kuruluş felsefesinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak tek parti döneminde milliyetçilik devletin tek partisinin asli ilkesi olarak giderek daha fazla devletleşmektedir. Türk Ocakları'nın kapatılması (1931) ve Halkevlerinin kurulması ise devletin organik aydınları aracılığıyla milliyetçiliğin resmîleştirildiği anlamına gelmektedir. Halkevi, Anadolu'da yeni bir kolektif kimlik yaratmanın aracı olarak görülmüş, heyecanlı bir seçkin grubunu şehirlere ve kasabalara dağıtarak, yerel geleneklerle ilgilenmek ve çok sayıda dergi ve kültürel gösteri aracılığıyla bir bilgi ve haber dağıtım ağı oluşturmak amacıyla kurulduğu söylenmektedir. Bu sayede, milliyetçilik fikirleri halka yayılarak toplumun büyük kesimleri tarafından benimsenmektedir. Ancak bu süreçte bazı hatalar ve eksiklikler de olduğu görülmektedir (Georgeon, 2006, s. 20).

Cumhuriyet Dönemi Türkiye, modern bir cumhuriyet devleti oluşturmak amacıyla anayasası olan bir devlet yapılanması geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda seçilmiş bir parlamento ve Batılı tip kurumlar oluşturulmaktadır. Siyasal parti kurmak, modernleşme sürecinin temel aracı olarak kabul edilmektedir. Daha sonra çok partili yaşama geçilerek siyasal sistemde deneyim yapmak istenerek modern bir Cumhuriyet devletin kurulması amaçlanmaktadır. Bu süreçte, ileri gelen siyasiler bürokrasi kadrosu oluşturularak Ankara başkent ilan edilmektedir. Din görevlileri siyasal süreçten uzak tutularak eğitim ve mahkemeler laikleştirilmiş ve kadınlara siyasal ve sosyal açıdan özgürlük hakları tanınmaktadır. Türk kadınlarına önce pasif oy verme hakkı, daha sonra da aktif oy verme hakkı verildiği görülmektedir. Bu sayede, Türk kadınları modern Cumhuriyet'in önemli bir parçası hâline gelmektedir. Özgürlük hakları arasında kılık kıyafet özgürlüğü de yer almaktadır. Arap harfleri yerine Latin harfleri kabul edilerek, Türk dilinde yapılan önemli yeniliklerden biri hâline gelmektedir. Atatürk, Türk dilini yeniden düzenlemek amacıyla Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi kurumlar oluşturmaktadır. Bu iki kuruma verdiği miras da Atatürk'ün bu alandaki önemini göstermektedir. Modernleşme süreci içinde kadınların ve erkeklerin Batılı giyim tarzlarını benimsemeleri de modernleşmeyi hızlandırmaktadır. Uluslararası saat ve takvim uygulamaları da benimsenerek Batı ile iletişim ve ticaret kolaylaştırılmaktadır. Atatürk'ün en önemli amacı, diğer modern Batılı devletler karşısında güçlü, laik ve modern bir Türkiye Cumhuriyeti yaratmaktır (Landau, 1999, s. 73-84).

Cumhuriyetin özellikle 1930'lu yıllardan sonra ortaya çıkan yeni milliyetçilik anlayışı daha elitist bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir. 1930'lu yıllarda Hüseyin Nihal Atsız gibi bazı isimler, Türk ırkçılığını öne çıkaran milliyetçilik anlayışıyla bu resmî milliyetçilik anlayışına tepki göstermektedir. Ancak 1940'lı yılların sonlarına doğru, daha halkçı bir milliyetçilik anlayışı cumhuriyetçi elitist milliyetçiliğe karşı ön plana çıkmaya başlamaktadır. 1950 ve 1960'lı yıllar, Demokrat Parti iktidarının yarattığı özgürlük ortamıyla birlikte, daha halkçı ve İslam eksenli muhafazakâr milliyetçiliğin güçlendiği yıllar olarak görülmektedir. 14 Mayıs 1970'te İbrahim Kafesoğlu gibi bazı isimlerin öncülüğünde Aydınlar Ocağı kuruldu ve bu milliyetçilik, Türk-İslam sentezi olarak kendini ifade etmektedir. Milliyetçilik, siyasi bir hareket olarak 3 Mayıs 1944 olaylarıyla anılan bir hareket olarak var olmaktadır. Ancak Türk milliyetçiliğinin siyasi bir parti olarak öne çıkması, öncelikle 1965'te kurulan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile başlamaktadır. Bu parti daha sonra 8 Şubat 1969'da Adana'daki kurultayda adını Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirmektedir. Kurultayda parti, "Bozkurt" amblemi ve "Üç Hilal" olarak değişiklik yapmaktadır. Ancak Türk milliyetçisi gençler, gençlik örgütlenmelerinde hâlâ hilal içinde bozkurt sembolünü kullanmaya devam etmektedirler. Uzun yıllar tek parti çatısı altında siyaset yürüten Türk milliyetçileri, 1992 yılında ikinci bir partiyle tanışarak bu partilerden biri Büyük Birlik Partisi (BBP) olmaktadır. Bugün birçok Türk milliyetçi yapı, parti, örgüt ve grup var olsa da temelde Türk milliyetçiliği "Türkçü" "Ülkücü" olarak tanımlanan gruplar ve kesimlerle özdeşleşmektedir. Türkçüler ve ülkücülerin, kendilerini Türk milletinin ve Türk devletinin teminatı olarak gördüğünü ifade edilmektedir (Erdem, 2020, s. 350).

5. TÜRKİYE'DE MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik kavramının Osmanlı toplumu ile buluşması, Türkçülük akımının doğuşu ile gerçekleşmektedir. Kuran (2004, s. 75) Türkçülük akımının üç aşamada geliştiğini belirtmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır: İlmi, edebi ve siyasi.

Dil, edebiyat ve tarih alanlarında yapılan çalışmalarla şekillenen Türkçülük akımı, Türk kavramının II. Abdülhamit döneminde ırksal manada şerefli ve gurur duyulan kavram olarak dönüştürülmesiyle coğrafi olarak da yaygınlık kazandığı ifade edilmektedir. Böylece Türkçülük akımı, Osmanlı ve Türk mirası olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti dışında yaşayan ancak Türkçe konuşan Müslümanlar, millettaş olarak kabul görmektedir. Anadolu, Türklerin vatanı olarak kabul edilmiş ve bu nedenle Türk kültürünün canlandırılması hedeflenmektedir (Sarınay, 2004, s. 83).

Türkçülük akımının Osmanlı toplumu ile buluşması daha öncesinde gerçekleştiren Tanzimat Dönemi'ne dayanmaktadır. Ancak Türk milliyetçiliğine dönüşmesi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki ile bağlantılı olan dönemde gerçekleşmektedir. Örgütlenmeye Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocakları gibi derneklerin kurulması örnek gösterilmektedir. Bu dernekler Türk milliyetçiliğini canlı tutup başa-

rılı bir şekilde geliştirmektedir. Türk milliyetçiliği, Osmanlı imparatorluğunda yaşayan Türkleri millileştirmeyi amaçlamaktadır. Bu teoriyi hazırlama görevi Ziya Gökalp ve ekibine verildiği belirtilmektedir. Yeni Hayat doktrini ile Türk milliyetçiliğinin sosyal, siyasi ve ekonomik yönleri belirlenmektedir. Türk milliyetçiliği sadece ülke içindeki insanları birleştirilmekle kalmamış, aynı zamanda ülke dışında yaşayan Türklerin de birleştirilmesi hedeflemektedir. Bu amacın, Turan adlı ilke ile gerçekleştirileceği söylenmektedir (Tunaya, 1998, s. 43). Çöken bir imparatorluk karşısında Türkler, milliyetçilik akımını Türk milliyetçiliği ve Turancılığa dönüştürmektedir. Millî Mücadele sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, milli bir devlet olma amacı taşımaktadır. İlk hedef milli bir devletin kurulmasıydı. Ancak daha sonraları milliyetçiliğe farklı aydınların görüşleri ve bakış açıları da eklenince millet tanımında değişiklikler olmuş ve laiklik alanında vatan kavramları üzerinde çeşitli farklılıklar yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu farklılıklar sonucu çeşitli milliyetçilik akımları ortaya çıkmaktadır (Kılıç, 2007, s. 116-117).

5.1. Atatürk Milliyetçiliği

Milliyetçilik kavramı genellikle Alman ve Fransız milliyetçilikleri olmak üzere iki farklı sınıflandırma etrafında şekillenmektedir. Alman milliyetçiliği, kökeni etnik ve kültürel unsurlara dayanırken, Fransız milliyetçiliği devlet temellidir ve yurttaşlık kavramı önemlidir. Fransız milliyetçiliğinde milliyetçilik ve ulus kavramları eş zamanlı olarak ortaya çıkmaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi Türk milliyetçiliği ise Fransız milliyetçiliği ile benzer özellikler taşımaktadır. Türkiye'nin bir ulus olarak ortaya çıkması bu nedenle daha mümkün olduğu açıklanmaktadır. Atatürk milliyetçiliği de devlet eliyle benimsenen bir milliyetçilik anlayışını ifade etmektedir. Atatürk milliyetçiliği, farklı tanımlamalarla ifade edilse de, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışına dayanır ve kendine özgü özellikleriyle ayrılmaktadır. Atatürk'ün millet anlayışını anlamak için Atatürk'ün görüşlerine bakmak önem arz etmektedir. Dolayısıyla, Atatürk sonrası Türk milliyetçilik anlayışına bakmak, milliyetçilik anlayışını anlamak için faydalı olabileceği düşünülmektedir (Kılıç, 2007, s. 113-140).

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının iki açıdan incelendiği görülmektedir. İlk olarak, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını açıklamak önem teşkil etmektedir. İkinci olarak "*Atatürk milliyetçiliği*" kavramının yaygınlaşması neticesinde, bu kavramın Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını ifade etmek için kullanıldığı belirtilmektedir. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışına tek parti döneminde rastlanılmaktadır. Yani Kemalist milliyetçilik anlayışının benimsendiği dönemde bahsedildiği görülmektedir. Ancak bu kavramın yaygınlaşması 1970'lerde başlamaktadır (Çelik, 2020, s. 1050).

Atatürk'ün, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan karışık döneme tanık olması ve okuduklarının da etkisiyle fikir dünyası şekillenmektedir. Okumayı seven Atatürk'ün, Batılı yazarlardan ve modernist düşüncelerden etkilendiği görülmektedir. Atatürk, Türk milletinin Batılı fikirlere yönelmesini siyasi görüş olarak benimsemektedir. Bu düşünce, Atatürk'ün reformist yaklaşımının temelini oluşturmaktadır (Çelik, 2020, s. 1051).

Peyami Safa (2022, s. 34), Atatürk'ün benimsediği milliyetçilik yaklaşımını Ziya Gökalp'in Turan şiirindeki:

*"Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!"*

dizeleriyle değil; Abdullah Cevdet'in söz konusu dizelerdeki bir kelimeyi değiştirmesiyle Atatürk'ün görüşüne daha uygun olduğunu açıklamaktadır. Bu dizeler şu şekildedir:

*"Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: İrfan!"*

Atatürk'ün milliyetçi karakterinin siyasal yaşamda etkili olduğu görülmektedir. Batılı devletler, Anadolu'daki direnişi başlatanların milliyetçiler ya da Kemalistler olduğunu vurgulamaktadır. 1923 yılındaki siyasi devrimler sonucunda Atatürk, milliyetçilik ile ilgili düşüncelerini daha açık bir dille ifade etmektedir. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı Garıpcı-Türkçülüğü yeniden yorumlanması şekilde açıklanmaktadır. Bu yorumda Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin getirdiği toplumsal gelişmelerin etkili olduğu görülmektedir. Devrimler sonucunda Türklerin başarılı olamayacağına dair oluşturulan önyargılar Atatürk'ün milliyetçilik düşüncesinin gelişmesinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla Atatürk, Türklerin hem modernleşmesi hem de gelişmesi amacıyla çeşitli alanlarda çalışmalar yaptığı ifade edilmektedir (Çelik, 2020, s. 1051-1052).

5.2. Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı

Atatürk, kendine özgü bir millet anlayışını benimsemektedir. Bu anlayışa göre millet, insanların özel bağlarla oluşturduğu bir topluluğu ifade etmektedir. Bu bağlar arasında amaç, istikbal, ülkü gibi manevî unsurlar yer almaktadır. Bu ortak değerler, insanları birbirine bağlamakta ve milleti oluşturmaktadır. Atatürk, milliyet anlayışını şu şekilde ifade etmektedir: *"Zengin bir hatıra mirasına sahip olan, birlikte yaşamak hususunda ortak arzu ve bunu kabulde samimi olan ve sahip olunan mirasın korunmasına birlikte devam hususunda istek ve dilekleri ortak olan insanların birleşmesinden oluşan topluma millet adı verilir."* Milliyetçilik ise Atatürk'e göre *"İlerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve ilişkilerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla uyum içinde yürümekle beraber, Türk milletinin özel karakterini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumaktır"* (İnan, 2000, s. 35-64).

Türk kimliği, Atatürk'ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Mustafa Kemal, Türk milletinin oluşumuna etki eden faktörleri şu şekilde sıralamaktadır (İnan, 2000, s. 32):

- Siyasal varlıkta birlik
- Dil birliği
- Yurt birliği
- Irk ve köken birliği
- Tarihi yakınlık
- Ahlaki yakınlık

Atatürk, milletin oluşumunda ilk önceliğin devlet olması gerektiğine inanmaktadır. Devletin varlığı ve milletin birliği için dil birliği de son derece önemli faktörleri oluşturmaktadır. Mustafa Kemal, Türk milletinin oluşumunda ırk ve köken birliğine yer vermiş olsa da ırk temelli ayrımcılığı kabul etmemektedir. Ayrıca din de kimlik söyleminde yer almamaktadır. Atatürk milliyetçiliğin ölçütlerinden birini laiklik olarak görmüştür ve teokratik bir devlete karşıdır. Mustafa Kemal, millet tanımına din öğesini dâhil etmediğini şu sözleriyle açıkça ifade etmektedir: *“Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır, ancak Türkiye Cumhuriyeti ilebet payidar kalacaktır.”* Atatürk’ün din ve millet ilişkisine dair bir başka ifadesi de şu şekilde açıklanmaktadır: *“Türkler İslam Dini ni kabul etmeden önce de büyük bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ne de sairenin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine tesir etmedi. Bilakis, Türk milletinin milli bağlarını gevşetti, milli heyecanını uyuşturdu. Bu pek tabii idi. Çünkü Muhammed’in kurduğu dinin amacı bütün milliyetlerin üzerinde hepsini kapsayan bir ümmet siyaseti idi”* (Kışlalı, 2007, s. 47).

Atatürk milliyetçiliğinde vatan kavramı da önem teşkil etmektedir. Bu kavram, Atatürk’ün barışçıl ve bağımsız bir devlet anlayışını yansıtmaktadır. Atatürk izlediği milli siyaseti şu sözleriyle dile getirmektedir: *“Panislamizm-Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilmemektedir. Irk ayrılığı gözetmeksizin bütün insanlığı içine alan tek bir dünya devleti kurma bırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilaçı olma hevesleri konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü şahsi duygu ve bağlılıklarını unutturup onları tam bir kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek, insanca bir devlet kurma teorisinin de kendine göre şartları vardır. Bizim kendisinde açıklık ve uygulama imkânı gördüğümüz siyasi ilke milli siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları yüzyılların dimağlarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında hayalci olmak kadar büyük yanlış olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir. Milletimizin, güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için devletin bütünüyle milli bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilatımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: milli sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zora sokmamak... Medeni dünyadan, medeni, insani karşılıklı dostluk beklemektir”* (Atatürk, 2000, s. 299).

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı kültür temelli bir ideolojiye dayandığından, ırk köken gibi ölçütler onun için önem arz etmemektedir. Atatürk, barışçıl bir tutum sergilemek için vatan kavramına öncelik vererek dini millet kavramı dışında tutmaktadır. Bu açıklamalardan Atatürk milliyetçiliğinin gerçekçi bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır. Anadolu'nun varlığı gerçektir ve Atatürk bu gerçeği göz ardı etmemektedir. *“Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir”* sözleriyle bunu açıkça ifade etmektedir. Atatürk'ün bu yaklaşımı devletin resmî yaklaşımı hâline gelmektedir. 1924 Anayasasında 88. maddede Atatürk'ün millet tanımına uygun bir tanım yer almaktadır. *“Türkiye abalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ulak olunur.”* (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1924, 88).

Millet ve milliyetçilik kavramları dönemin iktidar ve tek partisi olan CHP'nin de ilgi alanını oluşturmaktadır. 1931 CHP programı milleti *“dil, kültür ve meşhûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai beyet”* şeklinde tanımlamaktadır. Dönemde CHP'nin tek siyasi parti olması nedeniyle Atatürk'ün bu tanımı oldukça önem teşkil etmektedir ve devletin milliyetçilik politikasının temelini oluşturmaktadır (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı 1931, 30).

5.3. Atatürk Sonrası Dönem Millet ve Milliyetçilik Anlayışı

Atatürk'ün ölümünden sonra yapılan çalışmalarda Atatürk milliyetçiliğinin Jakoben eğilimli olduğuna dair varsayımlar bulunmaktadır. Bazı CHP isimlerinin bu varsayımlara sebep olduğu düşünülmektedir. Örneğin, Recep Peker milliyetçilik konusunda farklı düşüncelere sahip olmasıyla tanınmaktadır. Peker, Türk milletinin saflığı ve Türk olmanın yüceliği gibi konuları kitabında ele almaktadır. Mahmut Esat Bozkurt ise bu alanda çalışma yapmış bir başka isimdir. Bozkurt, Atatürk'ün "Ne mutlu Türk'üm diyene" sözünü "Ne mutlu Türk'üm diyebilene" şeklinde değiştirerek toplumda anlam kargaşasına sebep olmaktadır. Bozkurt, Kemalizm'i altı ok ile ifade edilen sosyal ve siyasi bir sistem olarak tanımlamaktadır. Bu görüşe ilk tepki yine Cumhuriyet Halk Partisi içinden Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından gelmektedir. Daha sonra 1949 yılında Türk Ocakları yeniden oluşturulmaktadır. 1946 yılı sonlarına doğru yeni bir milliyetçilik anlayışı belirmiş ve tarih ve din arasında sıkı bir bağ kurulduğu görülmektedir. Tanrıöver, milliyetçiliğin geleneksel, tarihsel ve dini nitelikler kazanmasını istemektedir (Karpat, 1996, s. 212-213).

1923-1950 yılları arasında Atatürk milliyetçiliği ideoloji olarak benimsenmiş ve diğer milliyetçilik akımları da buna tepki olarak doğmuştur, ancak bu dönem boyunca farklı yorumlamalar da yapılmaktadır. Atatürk milliyetçiliği, Türk ulusunun birleşmesi ve modernleşmesi için öncü bir rol oynamaktadır. Bu ideolojinin öne çıkardığı temel değerler arasında, Türk milletinin tarihi ve kültürel birliği, laiklik, çağdaşlaşma ve cumhuriyetçilik yer almaktadır. Diğer yandan, bu dönemde bazı CHP isimleri tarafından benimsenen milliyetçilik anlayışları eleştirilmiş ve farklı milliyetçilik akımlarının ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Kılıç, 2007, s. 122).

5.4. Teritoryal (Mekânsal) Milliyetçilik

Milliyetçilik tanımlarının literatürde birçok farklı tanımlarının olmasına rağmen, bir milletin unsuru olarak kabul edilen kavramlar arasında vatan ve yurt gibi toprak odaklı söylemler yer almaktadır. Bu toprak odaklı milliyetçilik mefhumu, milletin bir arada yaşayan toplum olarak kabul edildiği ve aynı zamanda bir toprak parçasına aidiyet duydukları varsayımına dayanmaktadır. Bu milliyetçilik mefhumu mekânsal milliyetçilik olarak adlandırılmaktadır ve ilk kez Batı'da ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Mekânsal milliyetçilik, halkın ve toprağın bütünleşmesi yani toprağın halkın tarihi geçmişini taşıdığı varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle, toprak milletin köklerini, geleneklerini ve tarihi özelliklerini taşımaktadır. Ancak bu tip milliyetçilik, duygusal anlam yüklemesiyle eleştirilere maruz kalmaktadır. Özetle, milliyetçilik tanımları arasında farklılıklar olsa da toprak odaklı milliyetçilik mefhumu mekânsal milliyetçilik olarak adlandırılmaktadır. Bu tip milliyetçilikte, milletin bir arada yaşayan toplum olarak kabul edildiği ve toprak parçasına aidiyet duydukları varsayımına dayanılmaktadır. Ancak bu tip milliyetçiliğin duygusal anlam yüklemesi eleştirilere yol açmaktadır (Smith, 2017, s. 24-25).

Cumhuriyet Dönemi'nde de teritoryal milliyetçilik anlayışı görülmüştür ve bu kavramlara örnek olarak Memleketçilik, Türkiyecilik ve Anadoluçuluk verilmektedir. Anadolu'yu benimseyen milliyetçilik anlayışı, halka millet olma unsuru olarak yüklenen temel görüş olmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde bu hareket iki eksen üzerinde görülmektedir. İlk Anadoluçuluk akımı, 1923-1925 yılları arasında Mükrimin Halil Yınanç ve onun dergisi etrafında toplanan insanlar tarafından oluşturulmuş ancak çok etkili olmadığı görülmektedir. İkinci Anadoluçuluk hareketi ise 1930'ların ikinci yarısında şekillenmiş ve hareketin öncüsü Remzi Oğuz Arık olmuştur. Böylece Türk milliyetçiliği yeniden merkez hâline getirilmeye çalışılmaktadır (Kılıç, 2007, s. 122-123).

5.5. Anadoluçuluk Hareketi Doğuşu

Teritoryal milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaygın olan üç ideolojiye tepki olarak doğmuş bir harekettir ve Türk milliyetçiliğine dayanmaktadır. Bu fikir, Hilmi Ziya Ülken tarafından ortaya atılmıştır ve Mükrimin Halil tarafından siyasi bir şekil verilmektedir. Böylece milliyetçilik, kültürel bir ayrımdan ziyade siyasi bir kimlik kazanmış ve yeni bir ideoloji olarak üniversitelerde de yaygınlaşmaktadır. Ancak bu hareket, kültürcü Anadoluçuluk ve ideolojik Anadoluçuluk olmak üzere ikiye ayrılarak milliyetçilik anlayışına karşı çıktığı görülmektedir. Mükrimin Halil'in milliyetçilik görüşü, Türk tarihini çok geniş kapsamlı bir şekilde ele alınması nedeniyle Anadolu Tarihi olarak nitelendirilmesidir. Çünkü "*Osmanlı Türkü*" ya da "*Selçuklu Türkü*" gibi ifadeler anlamsızdır ve tarihin bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. İslami açıdan bakıldığında ise Anadolu'nun Müslüman olması, Anadolu'nun Müslüman Türklerin tarihi olarak ele alınmasında etkili olmaktadır. Bu nedenle, toprağıyla, inancıyla ve gerçek iradesiyle Anadolu, Türk ulusunun bir parçasını oluşturmaktadır (Ülken, 2019, s. 477-478).

Hilmi Ziya Ülken ve Nurettin Topçu gibi Türk düşüncesinde önemli yere sahip olan Anadolu milliyetçiler, Turancılık anlayışına mesafeli durarak eleştirilerde bulunmaktadır. Ülken, Anadoluculuğun ilk dönem savunucularındandır ve Turancılığı gerçeklikten uzak bir ideoloji olarak görmektedir. Anadoluçuluk, hayalci bir vatan fikri yerine gerçekçi bir vatan anlayışını savunmaktadır (Ülken, 2019, s. 480). Turancılığı reddeden Anadolu milliyetçi düşüncesine sahip olan düşünürlerin hepsinin aynı görüşü savunduğunu fikri kabul görmemektedir. Örneğin; Remzi Oğuz Arık gibi bazı isimler Turancı fikri ön planda tutan “*Sancağım*” başlıklı bir yazı yayımlayarak farklı bir görüş sergilemektedir (Vurucu, n2020, s. 985).

Memleketçilik hareketinin ikinci kez gündeme gelmesini sağlayan isim, Remzi Oğuz Arık'tır. Arık, milliyetçilik ideolojisinin vatan kavramının neden kabul edildiğini açıklamaktadır. Turancılık ve İslamcılık fikirlerinin gerçek politikalar olmadığını savunmakla birlikte, gerçek bir vatan ve somut bir millet görüşünü savunmaktadır. Bu görüşün temelini tarihi sınırlarla çizilmiş vatan olgusu oluşturmaktadır (Kılıç, 2007, s. 123-125).

Memleketçi milliyetçilik ideolojisine sahip olanlar, Türkiye'nin yeni ideolojisinin milliyetçilik olması gerektiğini savunmaktadırlar. Memleketçi milliyetçilik, Anavatan'ı temel alarak bir milliyetçilik anlayışı olarak kabul edilmektedir. Ancak tarihsel gelişim içinde memleketçilik kendi başına yeterli olamamış ve muhafazakâr milliyetçilik akımının bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir (Kılıç, 2007, s. 125).

5.6. Muhafazakâr Milliyetçilik

Muhafazakâr düşünce, Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan siyasi ve iktisadi değişime tepki olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Muhafazakârlar, liberalizm, sosyalizm ve milliyetçiliğe karşı çıkararak geleneksel sosyal düzeni savunmayı amaçlamaktadır. Bu düşünce, Cumhuriyet dönemi milliyetçilik geleneğinin yeniden inşası ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Muhafazakâr milliyetçiler, dinin önemini vurgulamaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde, İslam ve milliyetçilik bir arada ele alınmıştır ve bu bağlamda "Türk İslam Sentezi" kavramı ortaya çıkmaktadır. Ancak bu kavram, 1950'lerden sonra Türk siyasi hayatında ideoloji olarak yer almaktadır (Kılıç, 2007, s. 126-128).

Tarihsel süreçte muhafazakâr milliyetçilik, yurtsever yurttaş ilkesine uygun olarak şekillenmektedir. Muhafazakâr milliyetçilik, küreselleşmeye karşı çıkan bir güç olarak ortaya çıkarak kültürel açıdan etnik bir modeli benimsediği görülmektedir. Ancak 20. yüzyıldan sonra muhafazakâr milliyetçilik, yurttaş kültürünün devlet denetimiyle liberalizmin serbest piyasasının aşırılıklarına karşı oluşturulacak bir denge biçimine dönüştürülme çabası içerisinde (Heywood, 2010, s. 122). Bu durum çeşitli coğrafyalarda liberal milliyetçiliğin, muhafazakâr milliyetçiliğe doğru yöneldiğinin göstergesi olarak ele alınmaktadır.

5.7. Liberal Milliyetçilik

Liberal milliyetçilik, her bireyin ayrı bir kimliği olduğunu varsayar ve bu nedenle yöneticilerinin gerçek ve doğal oldukları topluluk olarak tanımlanmaktadır. Hobsbawn (2014, s. 57) milliyetçiliği liberalizm ile ilişkilendirerek Fransız Devrimi ile başladığını ele almaktadır. Çünkü Fransız Devrimi ile birlikte toplumda milliyetçilik hareketleri gelişmemiş ve toplumda din, dil ve etnik kimlik arayışı olduğu gözlenmektedir. Bu süreç toplumun kendini sorgulamasına ve kimlik arayışına yönelmesine neden olmaktadır. Rousseau'dan esinlenilerek ortaya çıkan bu fikir, halk egemenliğine dayalı olan inanca dayanmaktadır ve 19. yüzyıl milliyetçilerinin baskıcı tutumlarına tepki olarak geliştirildiği ifade edilmektedir. Liberal milliyetçilik 19.yy Avrupası'nda milliyetçilik kavramı ile eş tutulmaktadır (Heywood, 2019, s. 160). Liberal milliyetçiliğin temel konusu, kendi kaderini tayin etme hakkıdır ve temel amacı, demokratik ve özgür bir toplumda bireysel hakların korunmasıdır. Siyasi yönü ağır basan bir milliyetçilik olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Ancak diğer milliyetçilik ideolojilerinden farklı olarak, liberal milliyetçilik siyasi bağımsızlık, siyasi birlik, vatan ve devlet kavramlarının yanı sıra bireysel haklar, özgürlükler ve eşitlik gibi değerlere de önem vermektedir. Laik bir anlayışa sahiptir ve devletin temelini dini ideolojilere göre şekillenmesine karşı çıkmaktadır. Liberal milliyetçilik, tarihe ve geleneklere bağlılıktan ziyade geleceğe yatırım yapmayı amaçlamaktadır. Kısacası, bu fikir eskiye değil, bireysel haklara ve özgürlüklere odaklanarak yenilikçi bir yaklaşımdır (Kodaman, 2001, s. 70).

Liberal milliyetçiliğin temel unsurları şu şekilde sıralanmaktadır (Akyiğit, 2020, s. 150-156):

- Bireycilik ve Özgürlük
- Ulusal Kimlik ve Demokratik Yurttaşlık
- Anayasacılık ve Hukukun Üstünlüğü
- Sınırlı ve Tarafsız Devlet
- Siyasal Katılık ve Temsil
- Serbest Piyasa Ekonomisi

Cumhuriyet Dönemi'nde liberal milliyetçilik alanında çalışma yapmış ilk isimlerden biri Ahmet Ağaoğlu'dur. Ağaoğlu, milli bilincin oluşumunda dil, din ve ortak tarih gibi kavramların önemli olduğunu belirtirken, milli bilincin toplumda aydın insanlar tarafından oluşturulabileceği görüşünü savunmaktadır. Ancak devletin de milli bilincin oluşumunda önemli bir rol oynayacağına inanmaktadır. Ağaoğlu'nun liberal milliyetçilik anlayışında, siyasi birlik ve bağımsızlık, vatan ve devlet kavramları üzerinde durulurken, laiklik ve dinin devlet işlerine karışmaması da önemli bir yer tutmaktadır. Ağaoğlu'nun düşünceleri Türkiye'de ulus devlet fikrinin oluşmasında etkili olmaktadır (Gültekingil, 2022, s. 721).

Liberal milliyetçilik alanında çalışma yapan önemli isimlerden biri Ahmet Ağaoğlu'dur. Ağaoğlu; milleti, milli bilincin temelini oluşturan dil, din ve ortak tarih kavramları üzerine tanımlamaktadır. Ağaoğlu, "*Toplumda milli bilincin oluşmasını her ne kadar aydın insanlar sağlasa da asıl rol oynayacak olan devlettir.*" düşüncesine sahiptir. Sadri Maksudi Arsal ise, milletin varlığını var olma ve varlık şartlarına bağlamaktadır. Başkalarının varlığına saygı duyulması gerektiğini vurgulamaktadır. Milletin ilerlemesinin milletin var olma, azim ve başarısına dayandığını savunmaktadır. Liberal milliyetçilik Ağaoğlu ve Arsal gibi temsilciler tarafından savunulmasına rağmen, kabul gören bir milliyetçilik anlayışı olmadığı görülmektedir. Ancak Cumhuriyet dönemi milliyetçilik fikirleri arasında yerini korumaktadır. (Kılıç, 2007, s. 132-133).

Liberal milliyetçilik, kültürel ve etnik kimliğin liberalizmin ilkeleri ile uyumlu olduğunu savunmaktadır. Söz konusu milliyetçiliğin 19.yy'ın yarısında muhafazakâr milliyetçiğe doğru yöneldiği söylenmektedir. Liberal milliyetçiliğin "*demokratik yurttaş*" ilkesini benimsediği görülmektedir (Akyiğit, 2020, s. 149).

5.8. Etnik Milliyetçilik

Etnik milliyetçilik, ortak bir tarihe, ortak bir soya ve ortak bir kültüre dayanan bir milliyetçilik olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla ortak bir dil, ortak bir inanç bu grubun paylaştığı dayanışma olarak görülmektedir. Etnik kökenler, milletin ve milliyetçiliğin tanımını şekillendirmektedir. Renan'ın tanımına göre millet "*sahip olunan zengin ortak hatıra mirası... Birlikte yaşama konusunda gönüllü olarak gösterilen rızâ ve birlikte yaşama arzusu*" şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla milletin kökeni ortak bir tarihe ve kültüre dayandırılmaktadır (Bölükbaşı, 2020, s. 166).

Etnik milliyetçilik, doğuştan gelen millet fikrini önemsemekle birlikte, bireyin kendi seçtiği millete mensup olma düşüncesini reddetmektedir. Bu milliyetçilik türü, Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliği içinde varlığını göstermektedir. Pan-Türkist hareketler içinde ırkçı milliyetçiliğin izleri görülmekte, ancak bunun tamamıyla kabul gördüğü söylenememektedir. Türk milliyetçiliği sadece ırk ayrımına dayanmaz, farklı kültürel kimlikleri de kapsamaktadır. Özetle, bir kişi nereye giderse gitsin doğduğu milletin bir ferdi olarak kabul edilmektedir (Özdoğan, 2001, s. 238).

Cumhuriyet Dönemi'nde ırkçı ayrılığa olumsuz bakılsa da Türk Ocakları bünyesinde bazı etnik milliyetçilik öğeleri görülmektedir. 1920'lerden 1930'lara kadar etnik milliyetçilik vurgusunun yapılmasında Pan-Türkist hareketin etkisi olduğu düşünülmektedir. Etnik kimliğinin ideolojik bir harekete dönüştürülmesinde üç önemli isim etkili olmaktadır. Etnik milliyetçiliğin ortaya çıkışında önemli bir rol oynayan ilk isim Nihal Atsız'dır. Atsız, Türk milletine aidiyeti üç koşula bağlamaktadır: Türk olma şartı, dilin Türkçe olması ve dileğin Türk olması. Bunun dışında etnik milliyetçilik konusunda çalışma yapmış diğer bir isim Reha Oğuz Türkkan'dır. Türkkan, Atsız gibi katı bir

tutum sergilemek yerine ırk ve millet kavramlarını ayrı olarak ele almaktadır ve milliyetçilik anlayışı Turancılık fikri ile örtüşmektedir. Diğer yandan, Anadoluçuluk hareketine daha ılımlı yaklaşmaktadır. Etnik milliyetçilik konusunda çalışmalar yapmış bir diğer önemli isim Rıza Nur'dur. Rıza Nur, milletin önceliğini ırki unsurlara dayandırmakta ve kültürü millet oluşumunda ikinci planda görmektedir. Tüm bu çalışmalar sonucunda, Türk ırkının üstün olduğu varsayımı etrafında etnik milliyetçilik hareketi geliştiği görülmektedir. Ancak bu hareketin varlığına rağmen, Cumhuriyet Dönemi'nde ırkçı ayrılıkçı fikirlere olumsuz bakılmaktadır (Kılıç, 2007, s. 133-138).

Etnik milliyetçilik, 20.yy'dan bu yana en çok tartışılan milliyetçilik türü olarak kabul edilmektedir. Ulus-devlet yapılarının oluşumu sürecinde çatışmaları tetikleyen bir gerçeklik olarak algılanmaktadır. Uluslararası etkileşimler, mülteci krizleri ve küresel ekonomik zorlukların yoğun bir şekilde hissedildiği görülmekte ve günümüzde de etnik milliyetçilik siyasi alanda hâlâ varlığını sürdürdüğü belirtilmektedir (Bölükbaşı, 2020, s. 179).

5.9. Turancılık

"Turan" terimi, coğrafi ve siyasi anlamda kullanılmaktadır. Siyasi anlamda, Türklerin doğal birliğini ifade eder ve Türklüğün ideal hedefi olan, sadece Türkleri bir bayrak altında birleştirmeyi amaçlayan Turan, tüm Türk boylarını içine alan geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir. Bu geniş coğrafya Büyük Türkistan olarak da adlandırılmaktadır. "Turancılık" kavramı ise, bu siyasi anlamda kullanılan Turan fikrine dayanan bir ideolojidir ve Türk milletinin birliğini savunmaktadır (Soğukömeroğulları, 2014, s. 151-163). "Pantürkizm" ve "Turancılık" kavramları genellikle eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte, Turancılık terimi Türk halklarının coğrafi olarak belirlenmemiş bir alanda birliğini ifade edilmektedir. Hem kültürel hem de fiziksel bir birlikteliği temsil eder ve Türk kültürünün ve dilinin korunmasını savunmaktadır. Pantürkizm ise, tüm Türk halklarının tek bir siyasi güç altında birleşmesini savunan bir ideoloji olarak tanımlanmaktadır. Hem Turancılık hem de Pantürkizm, 20. yüzyılın başlarında doğan Türk milliyetçiliği akımlarının bir parçasıdır ve Türk halklarının birliği konusunda ortak bir amaçları savunmaktadır (Landau, 1999, s. 10-11).

Turancılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş ürünü olarak ele alınmaktadır. İttihat Terakki Fırkasının Turancı bir siyaseti izlediği iddia edilmektedir. Landau (1999, s. 69) söz konusu bu iddianın aksine İttihat Terakki Fırkasının Pan-Türkçülüğü benimseydiğini belirtmektedir. Pan-Türkizm, Türkçe konuşan toplumların siyasal birliğini tek devlet altında birleştirmeyi ifade ederken Osmanlı aydınları arasında bu düşüncenin sınırlı kaldığı görülmektedir (Vurucu, 2020, s. 978).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde gelişen Turancılık düşüncesi Türkçü aydınlar tarafından savunularak, tarihi ve edebi alanda eserlerin ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir. Örneğin Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "*Gönül Hanım*"

adlı eserinde Türkçülüğü ve Turancılığı işlediği dikkat çekmektedir. Halide Edip Adıvar, eserlerinde Turancılığı işleyen bir başka yazardır. Türkçülük-Turancılık fikirlerini “*Yeni Turan*” romanında ele almaktadır (Vurucu, 2020, s. 979).

Ziya Gökalp’in, Turancılığı eserlerinde sistematik bir şekilde incelediği görülmektedir. Turan ve Turancılık şüurleri “Kızıl Elma” isimli kitabında toplanmaktadır. Gökalp’in Turancılık düşüncesiyle bütün Türk boylarını ifade ettiği söylenmektedir. Yusuf Akçura, Pan-Türkçülük anlayışının babası olarak kabul edilmektedir. Kültürel olarak Türkçülüğün bölünmez bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Akçura, Türk milliyetçiliğinin manifestosu olarak bilinen “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı eserini Türk siyasi yazınına kazandırmaktadır (Vurucu, 2020, s. 981).

Cumhuriyet Dönemi’nde Turancılık anlayışı üzerinde çalışma yapan isimlerden biri Hüseyin Nihal Atsız’dır. Atsız, “*Türk Birliği*” makalesinde Türk Dünyası hakkında durum değerlendirmesi yapmaktadır. Türklerle akraba milletlerini bütünleştiren bir Turancılık anlayışını benimsemektedir. “*Bizim için en kutlu hedef Turancılıktır*” diyen Atsız, bütün Türkleri birleştirmeyi hedeflemektedir (Atsız, 2011, s. 36).

Cumhuriyet Dönemi’nde, Alparslan Türkeş’in siyasi alanda yer almasıyla birlikte Turancı düşünce yeniden şekillenmektedir. MHP’nin kurulmasıyla birlikte Pan-Türkçülük siyaset içinde yer almaktadır. Türkeş’e göre Turancılık anlayışı toplumda heyecan ve ülkü bilinci oluşturmaktadır. Cumhuriyet Dönemi’nde Turancılık anlayışının önemli bir davası olarak 1944 Türkçülük Olayları örnek verilmektedir. Turancılık düşüncesi bu dönemde ırkçılık olarak ele alınmaktadır (Vurucu, 2020, s. 985-986).

5.10. Etnik Milliyetçilik Açısından Türkçülük

Alparslan Türkeş, Türkçülük davası olarak bilinen “1944 Türkçülük Olayları” sonrası ırkçılıkla anılmasına karşın, ırkçılık ve milliyetçilik kavramlarının farklı şeyler olduğunu vurgulayarak, ırk tanımının yeniden yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca milliyetçilik ve İslami değerlerin bir arada anılması gerektiğini savunarak, 3 Mayıs 1944’ü milliyetçilik günü ilan etmektedir. Türk milliyetçiliği hareketinin komünizme karşı olduğu bilinmektedir. Türkeş’in liderliğindeki MÇP ve DP döneminde İslami değerleri milliyetçilik anlayışı ile bütünleştirmektedir. Milliyetçiliğin İslam ile bütünleşmesinin en önemli özelliği, komünizme karşı duruşu olmaktadır (Küçükcalcan, 2016, s. 57-59).

1960 darbesi sonrasında Alparslan Türkeş, bir bildiri yayınladı ve bu olay sonrasında Türkeş ve Nihal Atsız arasında milliyetçilik tanımı konusunda fikir ayrılığı yaşandığı görülmektedir. Türkeş, bildirisinde kültür ve dil birliğini öne çıkararak milliyetçilik tanımını ırk merkezinden uzaklaştırmaktadır. Bunun üzerine Nihal Atsız, milliyetçilik anlayışının esas alınmasını istedi, ancak İslam’ın vurgulanmasını ümmetçilik olarak

değerlendirmektedir. Türkeş, 1969'da Dokuz Işık doktrininde Türk ve milliyetçilik anlayışı açıklanmaktadır. (Erdal, 2020, s. 190).

Alparslan Türkeş, siyasal bir boyutta Turancılık görüşünü Dokuz Işık doktrininde ülkücülük ilkesi üzerinden açıklamaktadır ve milliyetçilik ile İslam'ın ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu savunmaktadır. 1970'li yıllardan sonra partinin sloganı "*Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman*" olarak söylenmektedir. Böylece Türklük ve İslam, komünizme karşı mücadelede bir arada hareket etmektedir (Erdal, 2020, s. 192-193).

6. MUHAFAZAKÂR MİLLİYETÇİLİK KAPSAMINDA MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ

Türk siyasal yaşamı tarihi, Cumhuriyet dönemi ve daha önceki dönemlerde birçok siyasi partiye ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Ancak her fikir, bir parti etrafında şekillenmemektedir. Farklı görüşleri benimseyen veya aynı fikirler çatısı altında bütünleşen gruplar, zamanla parti örgütlenmesi göstermektedir. Milliyetçilik fikrinin ortaya çıktığı ilk dönemlerde bu örgütlenme hareketleri görülmemiş, ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında milliyetçilik görüşü siyasi arenada kendini göstermeye başlamaktadır. Milliyetçi görüşler, önce dernekler ve sonra partiler şeklinde siyasi hayatta yer almaktadır. CKMP, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Türkiye Köylü Partisinin 1958 yılında birleşmesiyle kurulduğu belirtilmektedir. CMP, CHP'ye muhalefet eden DP'ye karşı 1948 yılında Fevzi Çakmak liderliğinde kurulan Millet Partisinden ayrılanlar tarafından oluşturulmaktadır. Söz konusu parti, 1953 yılında kapatılmasının ardından 1954 yılında Osman Bölükbaşı'nın liderliğinde kurulmaktadır (Çaylak, 2010, s. 104-211). TKP, DP'den ayrılan Remzi Oğuz Arık ve beraberindeki grup tarafından sınıf temeline dayanmadan köylüyü savunmak için 19 Mayıs 1952 yılında kurulmaktadır. Parti, dönemin Türkçü çevreleriyle ilişkisi olan siyasetçilerden Tahsin Demiray ve Cezmi Türk gibi isimleri içermektedir. TKP, bir siyasi oluşumu ifade etmektedir (Sanlı, 2020, s. 1080). Partinin söz konusu değişimi 1969 yılında bir kongre ile gerçekleşmektedir. Seçimlerde elde ettiği düşük oy oranlarına rağmen gençler arasında önemli bir ilgi gören ve bu nedenle parti, kurumsallaşma sürecine yönelmektedir. Türkeş'in partiye katılımıyla birlikte hem kamuoyunda hem de tabanda, isim ve amblem değişikliği talepleri ortaya çıkmıştır ve parti, bu taleplere kongre sürecinde yanıt vermektedir. Parti içinde, parti ismi ve amblemi konusunda anlaşmazlıklar olduğu iddia edilmektedir. Bazı parti üyeleri, bozkurt sembolünün amblem olarak benimsenmesinde ısrarcı olmaktadır. Ancak kongre sonucunda, parti ismi "*Milliyetçi Hareket Partisi*" olarak değiştirilirken amblem olarak "*üç hilal*" tercih edilmektedir (Sanlı, 2020, s. 1083-1084). MHP, CHP'den sonra kurulan ve siyasi hayatta aktif bir şekilde yer alan bir partidir. Tarihi açıdan değerlendirildiğinde, partinin doğuşundan günümüze kadar Türk siyasi hayatında önemli yer tutmaktadır (Karakurt, 2016, s. 41-50).

CKMP, genel olarak alt ve orta tabakalardan oluşan bir kitleye sahip olduğu belirtilmektedir. Parti, kuruluş yılı olan 1950'lerde Kemalist ideolojiyi benimsemektedir. Ancak 1960'lı yıllarda Alparslan Türkeş'in parti lideri olduğu dönemde, parti ideolojisi değişmektedir. Bu değişimle birlikte, parti, din ve milliyetçilik anlayışı temelinde Dokuz Işık doktrinini benimsemektedir. Bu doktrin altında sıralanan ana başlıklar, "Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlakçılık, Toplumculuk, İlimcilik, Köylücülük, Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik, Gelişmecilik ve Halkçılık, Endüstri ve Teknikçilik" olarak sıralanmaktadır. Özetle, CKMP'nin ideolojisi, Alparslan Türkeş döneminde Dokuz Işık doktrinini ile değişti ve parti, milliyetçilik ve din temelli bir ideoloji benimsenmektedir. Bu dönüşüm, parti destekçileri arasında alt ve orta tabakalardan oluşan geniş bir kitle tarafından benimsendiği söylenmektedir (Musil 2015, 1). Atatürk tarafından kurulan CHP'nin temelini oluşturan Altı Ok'tan milliyetçilik ve halkçılık ilke ve düşünceleri, 1965 yılına kadar doktrin olarak benimsenmemektedir. Dokuz Işık doktrinini, Türk-İslam tarihindeki dokuz sayısının kutsal kabul edilmesi nedeniyle, CKMP benimsediği dokuz doktrin gibi etkili olmaktadır. Türk kültüründe dokuz sembolünün önemi, "Alpamış Destanı" gibi eserlerde de anlatılmaktadır. Bu destan, Türk kültürü hakkında bilgi verirken, aynı zamanda sembolik olarak sayıları kullanarak milletlerin inanç sistemlerini, geleneklerini ve göreneklerini yansıtmaktadır. Dokuz sayısı, Türklerde kutsal ve önemli bir sayıdır ve bu nedenle Türkçede birçok deyim ve atasözünde kullanılmaktadır. Örneğin, "Dokuz köyden kovarlar" gibi ifadeler bu sembolün önemini yansıtmaktadır. Dokuz sembolü, Dede Korkut Destanları, Orhun Yazıtları, Mehter marşları ve kişi adları gibi farklı yerlerde sıkça kullanılmaktadır. Ayrıca semavi dinlerde de Hz. Musa'nın dokuz delili gibi sembolik anlamları olduğu savlanmaktadır. Çin ve Moğol kültürlerinde de dokuz sembolü kullanılmıştır, ancak asıl kullanımı Türk gelenek ve göreneklerine aittir. 1965 yılına kadar doktrin olarak benimsenmeyen Dokuz Işık, CKMP ve ardından yerini alan MHP tarafından benimsenmektedir. Ancak bu parti aşırı milliyetçi bir kimlik benimsemişliği ifade edilmektedir. Dokuz Işık doktrinini ile benimsenen milliyetçilik, etnik veya ırkçı bir anlayış içermemiştir ve parti, düşünürlerinden Mümtaz Turhan'ın önerdiği sivil milliyetçiliği benimsemektedir. Partinin resmî ideolojisi, farklı ırkları Türk vatanı olarak kabul ederken, parti vatan sevgisine odaklanmaktadır. Ayrıca ifade ve konuşma özgürlüğü, akademik ve sosyal özgürlükler gibi özgürlüklere de önem verilmiş ve bu konuda olumlu yaklaşımlar sergilenmektedir (Karpas, 2019, s. 231). Bu grup Bozkurt sembolleri taşımakta ve Büyük Türkiye ideolojisini benimsemektedir. Ancak Alparslan Türkeş, İslamcılarla yakın ilişkileri olmasına rağmen, bu gruba karşı tavır almış ve onların faaliyetlerine karşı çıkmaktadır (Balci, 2011, s. 145-160).

1969 yılında MHP'nin parti bayrağı simgesi olarak "Üç Hilal" belirlendi, bu sembol İslam'ın değerleri arasında yer almaktadır. Parti sloganı olarak ise "Bizler Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız." Kullanıldığı belirtilmektedir. Parti içindeki Tu-

rancılar, parti politikalarına uygun bulunmayan bazı konular nedeniyle ayrılmış olsalar da MHP içindeki milliyetçi söylem hiçbir zaman son bulmamaktadır (Tonak, 2013, s. 323).

1969-74 yılları arasında MHP ilk kez genel seçimlere katılarak, Türkiye siyasetinde %3.3 oy oranıyla temsil edilmektedir. Bu seçimlerde MHP'nin daha çok Orta Anadolu'da varlık gösterdiği ve büyük şehirler ile Batı Anadolu'da düşük oranda oy aldığı görülmektedir. Niğde'de %10.2, Van'da %9.4, Adana'da %8.7, Yozgat'ta %10, Mersin'de %7.1, Sivas'ta %6.3, Çankırı'da %5.8, Elazığ'da %5.4 gibi oy oranlarına ulaştığı belirtilmektedir. Bundan sonraki seçimlerde de MHP'nin bu bölgelerden önemli ölçüde oy aldığı görülmektedir (Uzun, 2020, s. 1092).

MHP'nin 12. büyük kurultayı, Mayıs 1975'te gerçekleşmektedir. Bu kurultay, parti'nin iktidardaki ilk kurultayı olarak büyük bir katılım ve coşkuyla gerçekleşmektedir. Türkeş, kurultayda yaptığı konuşmada MHP'nin sol terörle mücadele ederek devleti koruma görevini üstlendiğini vurgulamaktadır. Milli menfaat ve güvenliğe aykırı olan kurumları ve ideolojileri destekleyen partilerle mücadele edeceğini ifade etmektedir. MHP, 1975 yılında altı vilayette düzenlenen milletvekili ara seçimlerinde kullanılan oyların %2.3'ünü elde etmektedir. Bu seçimlerde MSP ve DP ciddi ölçüde oy kaybetmiş, ancak CHP ve AP ise oy oranlarında önemli artış yaşamaktadır (Uzun, 2020, s. 1093).

5 Haziran 1977 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde MSP ve AP oylarında düşüş görülürken MHP oylarının yaklaşık olarak iki kat arttığı ve milletvekili sayısının üçten on altıya yükseldiği belirtilmektedir. MHP'nin bu seçimde Orta ve Doğu Anadolu'da MSP'den oy alarak İslami motifleri kullanması dikkat çekmektedir. MHP'yi İslami kesimin desteklenmesi ve Alparslan Türkeş'in hacca gitmesi, bu oy oranının artmasında etkili olduğu düşünülmektedir. 1977 yılı genel seçim sonuçlarına göre koalisyon hükümeti oluşturulmaktadır. Hükümeti kurma görevi Süleyman Demirel'e verilerek 21 Temmuz 1977 tarihinde koalisyon hükümeti kurulmaktadır. AP 13, MSP 8 ve MHP 5 bakanla temsil edilmektedir. Alparslan Türkeş ise hükümette devlet bakanı ve başbakan yardımcılığı görevini üstlenmektedir (Uzun, 2020, s. 1093-1094).

1980 sonrası dönem MHP içinde önemli değişimlere neden olduğu gözlemlenmektedir. 12 Eylül darbesi Türkiye'de siyasi arenada geniş çaplı bir baskı ortamına neden olmaktadır. Darbe, solcu gruplara yönelik bir operasyon olsa da sağ kesimin de etkilendiği açıklanmaktadır. MHP üyeleri ve ülkücü gruplar arasında hapis cezaları verildiği görülmüş ve MHP taraftarları bu dönemde devlete olan tutumlarını sorgulama eğilimine girismektedirler (Türkeş, 1995, s. 83-97).

1987 yılında MÇP olarak seçimlere katılan MHP, %2.91 oy almış ve %10 barajının altında kaldığı için parlamentoya giremediği ifade edilmektedir. Ancak 1991 yılında RP ve İslahatçı Demokrasi Partisi ile ittifak yaparak seçimlere katılan MÇP bu üçlü ittifak koalisyonu ile meclise 62 milletvekili çıkararak girdiği görülmektedir. İttifaktan ayrılmak isteyen Türkeş'in mecliste 19 vekile sahip olduğu açıklanmaktadır. MÇP'den 1992 yılında ayrılan Muhsin Yazıcıoğlu ve arkadaşları, 1993 yılında BBP'yi kurarak

genel başkanlık görevine Yazıcıoğlu getirilmektedir. 1993 yılının ocak ayında toplanan MÇP, 4. Olağanüstü Kongresi'nde MÇP, MHP olarak ismi değiştirilerek amblemi üç hilal olarak belirlenmektedir. Böylece bu değişim "*MHP'nin ikinci doğuşu*" olarak adlandırılmaktadır. 1994 yılında yapılan olağan kongrede Türkeş, oy çoğunluğu ile genel başkan seçilmektedir (Uzun, 2020, s. 1099-1101).

1997 yılında Alparslan Türkeş'in ölümünden sonra MHP, Devlet Bahçeli liderliğinde politikalarını daha belirgin bir şekilde uygulamaktadır. Bahçeli, kırsal kesimin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına yönelik araştırma geliştirme komisyonları kurarak somut politikalar üretmiş ve çözüm önerileri sunmaktadır (Çınar & Arıkan 2002, s. 25-40).

MHP, 1999 yılında %18.8 oy oranıyla başarı elde ettiği belirtilmektedir. Bu başarıda 1980'lerde uygulanan neo-liberal ekonomik politikaların ve etnik-dini kimliklerin güçlenmesinin yanı sıra, 1990'larda ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin radikalleşmesinde de etkili olmaktadır. Bu radikalleşme, güvenlik sorunu olarak da görülmektedir (Musil, 2015, s. 2).

MHP, toplumda oluşan Kürt-Türk ve Alevi-Sünni kutuplaşmalarıyla mücadele etmektedir. Ancak Anadolu'da MHP ve RF gibi milliyetçi partiler, Güneydoğu Anadolu'da ise HADEP gibi sol görüşlü partilerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. MHP, Türk milliyetçiliği konusunda güçlü bir duruş sergilemiş ve bazı kesimler tarafından aşırı milliyetçi olarak görülmektedir (Musil, 2015, s. 3).

6.1. MHP'nin Siyasal Örgütlenişi

MHP örgütsel yapısı, kurucusu ve lideri olan Alparslan Türkeş tarafından şekillendirilerek kurumsallaştırılmaktadır. Türkeş, parti liderliği görevini üstlendiği andan itibaren otoriter liderlik anlayışını benimsemiş ve halka ideolojik olarak benimsetmeye çalışmaktadır. Türkiye'yi komünizme karşı güçlü bir ülke yapmayı amaçlamaktadır. Türkeş'e olan sadakat, 12 Eylül darbesinden sonra da devam ettiği görülmektedir. MHP, 1960'larda solun siyasal alanda güçlenmesiyle birlikte milliyetçi karakterini daha da belirginleştirerek sol partilerin gücünü kırmayı hedeflemektedir. Ancak Türk siyasal hayatında MHP, ideolojik olarak Türk milliyetçiliğinin tanımını yaparken bazen Nihal Atsız ve Alparslan Türkeş'in görüşleri arasında ayrışmaktadır. Bu görüş ayrılıklarında Türkeş, Türk milliyetçiliğini tanımlarken İslam'ın da önemine değinirken, Nihal Atsız ise İslam'ı ümmetçilik olarak görmekte ve Türkeş'in tezinin Türk milliyetçiliği tanımını bozduğunu savunmaktadır. Adana Kongresi sonrasında Nihal Atsız'ın fikirlerini benimseyenler, parti içinde ümmetçiliğe yöneldiği iddiasını ortaya atmaktadır. Bu gerekçeyle Nihal Atsız taraftarları parti içindeki etkinliklerini kaybederek tasfiye edilmektedir. Ancak 1970'li yıllarda partinin İslam etkisini artırmasıyla birlikte Türkeş'in çizgisi yavaş yavaş değişmeye başladığı söylenmektedir. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında, MHP devlete olan güvenini kaybetmiş ve sonucunda şok etkisi yaşadığı ifade edilmektedir. Ayrıca 1983 yılı sonrasında yeni partilerin kurulmasına izin verilmiş ve Mehmet

Pamuk tarafından Muhafazakâr Parti kurulmaktadır. MP daha sonra 1985 yılında MÇP olarak adlandırılmaktadır. 1987 referandumuyla Alparslan Türkeş'in siyasi yasağı kalkmış ve MHP'nin yönetimine getirildiği belirtilmektedir (Kocabıyık, 2011, s. 4).

1992 yılında Muhsin Yazıcıoğlu ve yanındaki arkadaşları, MÇP lideri Alparslan Türkeş'e yönelik eleştiriler nedeniyle partiden istifa ettiği görülmektedir. 1993 yılında ise, BBP kurularak Muhsin Yazıcıoğlu, parti genel başkanı olduğu açıklanmaktadır. BBP, sivil toplumun önemini vurgulayan bir anlayışa sahiptir ve "*devletçi milliyetçilikten milletçi milliyetçiliğe*" doğru bir yönelim sergilemektedir. (Tezcan, 2020).

1994 yılında toplanan MÇP Kurultayı, Sadi Somuncuoğlu'nun itirazlarına rağmen devam etmiş ve kurultayda Alparslan Türkeş'in yeniden genel başkan seçildiği ifade edilmektedir. 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde 118 belediye başkanlığı kazanan parti, 1995 yılında yapılan genel seçimde parti barajını aşamayıp milletvekili çıkaramadığı görülmektedir. MHP'nin meclise girememesi durumunda, BBP seçimlerde ANAP ile yaptığı ilişkiler neticesinde ANAP listesinden 7 milletvekilini ile meclise girmeyi başarmaktadır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma yetkisini Necmettin Erbakan'a vermiş olmasına rağmen RP'nin yeterli sayıda milletvekili bulunmaması ve diğer partilerin desteğini alamaması nedeniyle hükümetin kurulamadığı ifade edilmektedir. Ardından Demirel, hükümeti kurma yetkisini Mesut Yılmaz'a vermiş ve Yılmaz, Tansu Çiller ile anlaşma yaparak 53. Hükümeti kurmaktadır. Ancak hükümetin kurulmasından sonra yapılan güvenoyu oylaması Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş ve Anayol-DYP hükümeti düşmektedir. Bu durumda hükümeti yeniden kurma yetkisi Erbakan'a verilmektedir. 1996 yılında Erbakan, DSP ile Refahiyol koalisyon hükümetini kurmaktadır. Hükümet oluşumuna destek veren Muhsin Yazıcıoğlu liderliğindeki BBP de 7 milletvekiliyle dışardan katkı sağlamaktadır (Uzun, 2020, s. 1101).

MHP genel başkanı Alparslan Türkeş'in ölümü nedeniyle 16 Nisan 1997 yılında parti genel başkanlığı için oylama yapılmıştır ve üç tur oylama sonucu Alparslan Türkeş'in oğlu Tuğrul Türkeş ile yarışan Devlet Bahçeli'nin, 697 oyla partinin genel başkanı olarak seçildiği açıklanmaktadır. (Aydın & Taşkın, 2014, s. 452).

MHP, 1999 yerel seçimlerinde belediye sayısını artırarak 498 belediyeyi kazanarak birçok ilin belediyesini yönetmeye başlamaktadır. 1999 genel seçimlerinde ise MHP, en çok oy alan ikinci parti olarak 129 milletvekili çıkarmaktadır. DSP-ANAP-MHP koalisyonunda yer alan MHP, bir başkan yardımcılığı ve 12 bakanlık alarak koalisyonun ikinci büyük partisi konumuna yükselmektedir. Ancak 2002 yılında ekonominin çökmesi nedeniyle Devlet Bahçeli, dışarıdan getirilen Kemal Derviş ile anlaşamayınca erken seçime gitme kararı aldığı söylenmektedir. Ancak bu erken seçimde barajı geçemeyen parti parlamento girememektedir. Devlet Bahçeli, sorumluluğu üstlenerek genel başkanlığı bırakacağını açıklamış ancak toplanan kurultayda Ramiz Ongun'a karşı büyük oy farkıyla tekrar genel başkan olarak seçilmektedir. Parti, 2007 genel seçimlerinde 71 milletvekilliği kazanarak tekrar mecliste grup kurulduğu belirtilmektedir. Söz konusu parti 2011 genel seçimlerinde 53 milletvekilliği, 2015 genel seçimlerinde 80

milletvekilliği ve Kasım 2015 genel seçimlerinde ise 40 milletvekilliği çıkararak grup kurmaktadır (Kocabıyık, 2011, s. 4-6).

2018 Türkiye genel seçimlerinde MHP, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile Cumhuriyet İttifakı oluşturarak 49 milletvekilliği kazandığı ifade edilmektedir. Aynı yıl yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde MHP aday çıkarmamış ve Cumhuriyet İttifakı'nın adayı olan Recep Tayyip Erdoğan'ı desteklemektedir. 2023 genel seçimlerinde MHP, Cumhuriyet İttifakına destek vererek 50 milletvekili ile mecliste yer almaktadır (<http://www.mhp.net>).

6.2. MHP'nin Kuruluşu

Türk milliyetçiliğinin projesi, 21 Ocak 1969 tarihinde Adana'da yapılan kongrede tayin edilmektedir. Alparslan Türkeş önderliğinde kurulan parti, amblemi olarak kırmızı zemin üzerindeki bozkurt simgesini belirlemektedir. Bozkurt sembolü Türk tarihi ve mitolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ülkü Ocakları'nda kullanılan bozkurt sembolü Türk milliyetçiliğinin ve Türk-İslam sentezinin vurgusunu yapmaktadır. Doktrin olarak kabul gören Ülkücü İdeoloji, MHP'nin hem düşünce hem de siyasal çerçevesini çizmektedir (Turhan, 2016, s. 18).

Milliyetçi hareket 1960'lı yıllarda Türkiye'de sol hareketlerin yükselişiyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Sol hareketlerin düşüncelerini ve yükselişini durdurmak amacıyla parti kurulmaktadır. MHP lideri Alparslan Türkeş ile yazar Nihal Atsız arasında bir ayrışma yaşandığı görülmektedir. Parti Türk milliyetçiliği esas olsa da İslam'ın da önemli olduğunu savunmaktadır. Ancak Nihal Atsız İslam'ın vurgulanmasını ümmetçilik olarak yorumlamış ve Türk milliyetçiliğinin bozulması olarak değerlendirilmektedir. Atsız'a göre, Türkçülük Türk milliyetçiliğinin adıdır ve Türkçülük kavramını ülkü düşüncesiyle özdeşleştirmektedir. Ona göre (2015, s. 12), Türkçülük ülküsü şu şekilde ifade edilmektedir: “Türkçülük büyük Türk ilinde Türk *uğrunun kayıtsız-şartsız hâkimiyeti ve istikbalini ile Türklüğün her yönden bütün milletlerden ileri ve üstün olması ülküsüdür*”. Atsız, Türkçü kimliğini araştırırken Türkçünün, Türk ırkının üstünlüğüne inanan birey olduğunu ifade etmektedir (Atsız, 2015, s. 11-21).

1960'lı yıllardan sonra Türkiye'de üniversitelerde sol görüşün yükselmesiyle birlikte MHP kurulmaktadır. MHP lideri Alparslan Türkeş, Türk milliyetçiliği ve ülkücü düşünceleri temel alarak parti programını oluşturmaktadır. Alparslan Türkeş, ülkücü hareketin kurucu lideri olarak kabul edilmektedir. O, ülkücü hareketin dünya görüşü olan ülkücülükü şekillendirerek ülkücü teşkilatlanmayı gerçekleştirmektedir. Ayrıca Türkiye'yi komünistleştirmek amacıyla faaliyet gösteren gizli ve açık komünist örgütlere karşı ideolojik, siyasal ve fiili mücadeleyi yürütmektedir. Ülkü Ocakları ise MHP'ye bağlı bir gençlik teşkilatıdır. Dernekler şeklinde örgütlenmeye başlayan Ülkü Ocakları, MHP'nin desteğiyle halkta geniş bir katılım göstermektedir. Alparslan Türkeş'in Ülkü Ocakları'nda verdiği ders ise daha sonraları geleneksel hâle gelmektedir (Kaplan, 2019, s. 37-39).

6.2.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Alparslan Türkeş

27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren askeri cunta içinde Albay Alparslan Türkeş de yer almaktadır. Türkeş'in, MÇP'yi kurarak siyasi hayatına böylece atıldığı görülmektedir. 1944'te yapılan Ülkücüler davasında mahkûm olmuş, ancak daha sonra tekrar orduya dönmüş bir albaydır (Ağaoğulları, 2021, s. 215-244). 14'lüler olarak adlandırılan grup, 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren askeri cunta içinde yer almaktadır. Bu grup, yönetimin sivil halka terk edilmesini istememekte ve askerinin başta kalmasını savunmaktadır. Ancak Milli Birlik Komitesi tarafından tasfiye edildiler ve bazı üyelerinin yurtdışına sürgüne gönderildiği belirtilmektedir. Albay Alparslan Türkeş de bu sürgüne gönderilenlerden birini oluşturmaktadır. 1963 yılında sürgünden dönen Türkeş, siyasal alanda yeniden etkin olmak istemekte ve hatta bir basın açıklamasında, "*ya parti kuracağız ya da mevcut partilerden biri doktrinlerimizi benimseyecektir*" ifadelerini kullanmaktadır (Sencer, 1974, s. 54). Bunun üzerine Alparslan Türkeş, Cumhuriyet Köylü Millet Partisinde etkisini arttırarak söz konusu parti üzerinde daha çok söz hakkı elde ettiği görülmektedir. 14'lüler grubundan Rıfat Baykal, Ahmet Er, Muzafer Özdağ ve Dündar Taşer gibi isimleri partiye dâhil edilmektedir. Ancak Türkeş'in savunduğu fikirler parti içinde bölünmelere neden olarak CKMP üyeleri Türkeş'i faşist görüşlerle suçlayarak onu Hitler'e benzetmektedir.

Türkeş, bu suçlamalardan etkilenmeden 1965 yılında CKMP'nin genel başkanı seçilmektedir. 8-9 Şubat tarihlerinde Adana'da yapılan toplantıda partiye "*Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)*" adı verilmiş ve yeni bir tüzük hazırlanmaktadır. MHP, 1969 tüzüğü ile parti amblemini kırmızı zemin üzerinde üç hilal olarak değiştirmektedir. Gençlik kollarının amblemi ise hilalli bozkurt şeklinde belirlenmektedir. Bozkurt simgesi, Türklerin kahramanlık ve özgürlük sembolü olarak kabul edilmektedir. Partinin tüzüğü, en yüksek organın kongre olduğunu belirtmekle birlikte genel başkan olan Türkeş, MHP'nin tek lideri olmaktadır. Türkeş, parti tarihinde sürekli olarak genel başkan seçilerek parti yönetimini gerçekleştirmektedir (Erdal, 2020, s. 8).

6.3. MHP Programı

MHP kurucusu Alparslan Türkeş, partinin amacının "*yeni bir devlet düzeni kurmak*" olduğunu ifade ederek, komünizm ve kapitalizmden ayrı bir milliyetçi yol izleyerek gelişmeyi vurgulamaktadır. Dokuz Işık doktrini, "*her şey Türk milleti için, Türk'e doğru ve Türk'e göre ilke*" ilkesini benimseyerek, Türk milletini kısa sürede güçlendirecek tek yol olarak ülkücülük yolunu tanıtmaktadır (Türkeş, 1997, s. 38). MHP doktrininde, madde 4'e göre Türk devletine sadakati olan herkes Türk milleti olarak vurgulanmış ve Türk milliyetçiliği ön plana çıkarılmaktadır. MHP'nin Türk milliyetçiliği anlayışında Turancılık ise pek yer edinmemektedir. Turancılık, Türkleri tek bir devlet altında birleştirme

ve İslamiyet öncesi döneme özlem duyan bir ideoloji olarak benimsenmektedir. 1944 tutuklamalarının ardından Atatürk'ün adı anılarak Kemalizm ve Milliyetçilik ideolojilerine vurgu yaparak Türk milliyetçiliği meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Türkler için Türkiye, siyasal sınırları ifade ederken, Turan doğal sınırları temsil etmektedir. MHP, parti programında sık sık vurgulayarak Türkiye'yi lider ülke yapmayı hedeflediğini belirtmektedir. Bu program doğrultusunda politikalarını şekillendirmektedir. MHP programında ele alınan madde 44 ve madde 46'ya göre devlet bölünmez ve milletin teşkilatlanmış hâlidir. MHP, siyasi demokrasiyi ifade eden iktisadi demokrasiyi benimsemektedir ve karma ekonomiyi savunmaktadır. Partinin toplumsal tabanı, Türk milliyetçiliğini yükseltmeyi hedefleyen bir yapıya sahiptir. Partinin temel hedefi, siyasi istikrarı sağlayarak Türkiye'nin ekonomik ve sosyal açılardan güçlü bir konuma gelmesini ve uluslararası ilişkilerde etkili bir rol üstlenerek hem ülke içinde hem de küresel düzeyde barış ve refaha katkıda bulunmaktır (www.mhp.org.tr).

6.4. MHP'nin İdeolojisi

MHP'nin ideolojisini tam anlamıyla anlayabilmek için hem resmî kaynakların incelenmesi hem de resmî olmayan dergilere bakmanın faydalı olabileceği düşünülmektedir. Ancak MHP'nin ideolojik olarak faşist akımlara benzerlik gösterdiği söylemi doğru değildir. Alparslan Türkeş, böyle bir yanlış algıyı önlemek için "Milliyetçi-Toplumcu" deyimini yasaklamamıştır ve özgür düşüncüyü vurgulamaktadır. MHP'nin ideolojisi, Türk milliyetçiliği temelinde şekillenmiştir ve Türk devletinin birliğini, bağımsızlığını ve Türk milletinin değerlerini korumayı hedeflemektedir. MHP'nin politikaları ve eylemleri genellikle milliyetçi, muhafazakâr ve ülkücü bir çizgide ilerlemektedir. Ancak faşizm ile doğrudan bir bağlantısı olmadığı ve kendine özgü bir ideolojiye sahip olduğu belirtilmektedir (Türkeş, 1975, s. 54). MHP ideolojisi, toplumu parçalama ve birleştirme özelliğine sahip olduğu şeklinde bir vurgu yapılmaktadır. Ancak toplumun meslek gruplarına ayrıldığı ve daha sonra millet çatısı altında birleştirildiği ifadesi yanlıştır. MHP'nin ideolojisi, Türk milletinin ortak değerleri etrafında birleşmeyi hedeflemektedir, ancak meslek gruplarına ayrılma veya parçalanma söz konusu değildir. MHP ideolojisi, toplumun çıkarlarını millet çıkarlarıyla özdeşleştirmeyi amaçlamaktadır. Partinin ideolojisi, toprak ağalarını meşrulaştırmak gibi bir özelliğe sahip değildir. Ayrıca MHP'nin parti kadrosu, beyin kadro ve yönetici kadro şeklinde ikiye ayrılmamaktadır. MHP'nin yönetim kadrosu, parti içinde farklı görevlerde bulunan üyelerden oluşmaktadır (Milliyetçi Hareketin El Kitabı 1973, s. 22). MHP, söylem olarak anti-kapitalist ve anti-komünist bir duruş sergilemektedir. MHP'nin ideolojisinde çift dil kullanımı, ırkçılığa yol açtığı varsayımıyla eleştirilmekte olup, Türkeş soy sözcüğünü tercih ederek ırk yerine bu terimi kullanmayı tercih etmektedir (Türkeş, 1997, s. 41-42). MHP, başlangıçta ırkçı-Turancı ideolojiyi benimsemiş olsa da daha geniş bir kitleye ulaşabilmek amacıyla resmî doktrinden söz konusu ideolojiyi çıkarmaktadır. MHP, milliyetçilik ideolojisinin yanı sıra dini ideolojiyi de benimsemiş ve

İslamcılık ile Türk milliyetçiliği birleştirilerek güçlendirilmektedir. Parti amblemi de bu birleşimi destekleyici niteliktedir. MHP'nin milliyetçi-İslamcı ideolojiye yakınlaşması, Milli Selamet Partisi ile benzerlik göstermekte ve ideolojik olarak paralel düşmektedir (Tonak & Schink, 2013, s. 332-339).

6.4.1. Ülkücü Milliyetçiliğe İdeolojik Bir Bakış: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp

Türk milliyetçiliği ideolojisinin gelişmesinde Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura önemli rol üstlenmektedir. Akçura'nın Osmanlı Devleti'nde Türkçülük hareketinde etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Akçura'nın “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı makalesi, Batılı bilim insanlarının dikkatini çekerek bu söz konusu eser Türk milliyetçiliğinin önemli bir belgesi olarak kabul edilmektedir. Akçura'nın milliyetçilik düşüncesinin gelişmesinde Fransa'da aldığı eğitim sürecinin etkili olduğu söylenmektedir. Fransa'da aldığı eğitim, farklı ülkelerin milliyetçilik anlayışlarının etkisini görmesine ve kendi milliyetçilik anlayışını oluşturmasına yardımcı olmaktadır. Almanlar, milleti ırka ve dil birliğine vurgu yaparak tanımlarken, Fransızlar birlikte yaşama duygusunu ve iradesini esas alarak milleti tanımlamaktadır. İtalyanlar da vatan ve dil birlikteliği temeline dayanan bir millet anlayışını benimsemektedir (Duran, 2020, s. 823-825).

Akçura, millet kavramını çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Ona göre (2009, s. 306) millet şu şekilde savlanmaktadır: “*İrk ve lisanın esasen birliğinden dolayı içtimai vücudunda birlik hâsıl olmuş bir insan topluluğudur.*” Akçura, bu tanımıyla ırk kavramını kan ve soy birliği anlamında değil, kavim anlamını veren köken kavramı olarak kullandığı ifade edilmektedir. Bir başka çalışmasında Akçura (2017, s. 29) milleti şöyle tanımlamaktadır: “*...aynı menşe'den, yani aynı ırktan gelmek teşkilat-ı bedeniyesi ve lisanı aynı olan, aynı adet ve ahlak ile mütaballi ve me'luf bulunan, ma'zi-yi taribilerinde vahdet ve iştirak hasebiyle menafi ve hissiyatında ve binaehlehb mu'tekidat esasiyesinde muvafaat ve imtizac husule gelmiş olan efradı beşerîyenin teşkil ettikleri bir cemiyete millet namı verilir.*” Akçura'nın fikirleri, farklı milletlerin milliyetçilik anlayışlarını sentezleyerek Türk tanımını yapmaktadır. Ancak İslamcılık ve Türkçülük konularında net bir fikir sunmamaktadır. İslam çok güçlü olsa bile siyasal olarak toplumda güçsüz olacağını belirtmektedir. Çünkü siyasal açıdan İslam ülkeleri Hristiyan devletlerinin himayesinde yer almaktadır. Akçura, Türkçülüğün siyasal hayatta daha yeni ortaya çıktığını ve güç kazandığını ifade etmektedir (Duran, 2020, s. 825).

Türk milliyetçiliğinin savunucularından biri olan Akçura aydınlanmacı bir tutumla Türkçülüğün tarihini incelemesine rağmen Pan-Türkist yaklaşımlara karşı çıkmaktadır. Varsayılan yaklaşımın belirleyici bir unsur olmadığına vurgu yapar ve kültürel ortaklığı ön plana çıkarmaktadır (Akçura, 1998, s. 121-139).

Ülkücü hareketin üzerinde önemli etkisi olan Ziya Gökalp, kültürel Türkçülük ile MHP'nin ilk başta savunduğu Turancı görüş arasında önemli farklar olduğunu savunmaktadır. Ziya Gökalp ulusu sınırlı tanımlarla daraltmaya karşı çıkmakta ve millet olgusu

üzerinde durmaktadır. Milleti iç ve dış ayrımı olarak değil kültürel ortaklık olarak tanımlamaktadır. Ziya Gökalp'in millet tanımı şöyledir: "... Millet ne ırkın ne kavmin ne coğrafyanın ne politikanın ne de iradenin belirlediği bir topluluk değildir. Millet dilce, dince, ahlakça ve estetik duygusu bakımından ortak olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir topluluktur" (Gökalp, 1996, s. 25-26). Ziya Gökalp, Anadolu bir Türkçülüğü savunmaktadır.

Gökalp, Türkçülüğü bütün alanlarda uygulamayı hedeflemektedir. Çünkü bu programlamayı ülkedeki sorunları anlamak ve çözüm sunmak için bir araç olarak görmektedir. Gökalp, başlangıç olarak Türkçülüğü dil üzerinden ele alarak halkın kendi dilini anlaması ve dilin yaygınlaşması gerekliliğini vurgulamaktadır. Estetik Türkçülük adını verdiği yaklaşımda Gökalp, eski Türk topluluklarının ve halkın yarattığı sanat eserlerini kabul etmeyi ve geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ona göre ahlaki Türkçülük diğer ahlaki değerlerden üstün gelmektedir. Gökalp, vatanın müdafaası için vatanseverlik ahlakının güçlü olmasını şart olarak görmektedir (Sağlam, 2020, s. 836-840).

6.5. MHP'nin Örgütlenişi

MHP örgütlenmesini incelerken partinin kadrosu ve sosyolojik tabanına tarihsel olarak değinilmektedir. MHP'ye göre, örgütlenme teşkilatlanma olarak adlandırılmaktadır. Partinin iddianamesine göre MHP'li, bürokratlar Alparslan Türkeş'in liderliğiyle özdeşleştirilmiştir. Ülkü Ocakları gibi yan örgütlerle de birlikte hareket etmektedir. İktidarın okullardan geçer görüşünü benimsemeleriyle birlikte, 1968 yılında komando kampları kurulduğu görülmektedir. Ancak 1971 muhtırasının ardından bu kampların kapatıldığı belirtilmektedir. MHP, kitlesel örgütlenmeyi sağlamak amacıyla dernekler kurmuş ve yurt dışında da örgütlenme çalışmalarına girişmektedir. Özellikle Batı Almanya'daki Türk işçileriyle ilişki kurulmaktadır. Mali kaynaklar ve para akışı genellikle Türkeş üzerinden sağlanmış, ayrıca vakıflar ve ticari kuruluşlar da diğer bir para kaynağı olarak kullanılmaktadır (Yurtaslan, 2003, s. 84). Milliyetçi Hareket Partisinin silah ve uyuşturucu kaçaklığı yaptığı iddiası ortaya atılmış, ancak bu iddia henüz kanıtlanan bir iddia olduğu açıklanmamaktadır. MHP, propagandaya önem vererek çeşitli yayınlar çıkarmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ideolojik ortamda, anti-komünizmle ilişkili faşizan eğilimler sergileyen bu gruplar arasında kitlesel bir hareketlenme gözlenmektedir. Bu durum, MHP'nin siyasi sahnedeki köktenci milliyetçilik eğilimlerinin kitlesel bir şekilde örgütlenmesi olarak ortaya çıkmaktadır (Bora & Can, 1994, s. 52-54). MHP, bir parlamenter sistemin içerisinde etkilenerek ortaya çıkan bir siyasi akım olarak görülmekte ve kitlesel destek kazanmak amacıyla merkez sağa yaklaşmaktadır. Ancak bu politik tavrı, Atsız tarafından eleştirilerek "fırsatçı bir oluşum" olarak nitelendirilmektedir (Bora, 2009, s. 357).

CKMP'nin yönetimini 1965 yılında ele geçiren Türkeş ve yakın çevresi, taşra bölgelerinde örgütlenmeye büyük önem vermektedir. Bu çabalar sonucunda, o tarihte

parti 25 ilde teşkilatlanabilmektedir. 1967 yılında gerçekleştirilen parti kongresinde Türkeş'in liderlik konumuna "*Başbuğ*" ünvanı verilmektedir. Aynı yıl içerisinde parti, etkin bir konuma gelmek için örgüt ağını 61 ilde yaygınlaştırdığı ifade edilmektedir. 1969 Adana Kongresi'nde parti ismi ve amblemi dışında bir değişiklik olmamış, ancak yeni bir tüzük ile liderlik makamının örgütsel yapıdaki ağırlık merkezi olarak yeniden düzenlendiği belirtilmektedir (Bora & Can, 1994, s. 55). Bu anlayış, bir merkezi otoriteyi güçlendiren hiyerarşik bir yapılanmanın oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Zaman içinde, parti içinde tartışmasız bir liderlik kültürü ve biat kültürü gibi en önemli karakteristik özelliklerin kökleşmesine yol açmaktadır. Liderlik, teşkilat ve doktrin anlayışının baskın hâle gelmesi, fikir ve benimsenen doktrine öncelik veren Atsız'ın MHP'ye karşı yönelik eleştirilerinden biridir. Atsız'a göre Türkçülük bir idealdir ve siyaset ise iktidara ulaşmak için kullanılan bir strateji biçimidir. Ona göre, MHP'nin siyasi konumunu güçlendirmek için yoğun bir şekilde teşkilatlanmaya odaklandığını dile getirmektedir (Saraçoğlu, 2004, s. 100).

MHP'nin şiddet kullanma ve zora başvurma yöntemlerini iktidarı ele geçirme stratejisi olarak benimsediği iddia edilmektedir. Ancak bu, parti ideolojisinin bir parçası hâline geldiği şeklinde ifade edilmemektedir. Parti, seçmen kitlesine yönelik dini ideolojiyi kullanmaktadır. Komando olarak yetiştirilen kesim ise "*Bozkuurtlar*" olarak adlandırılmaktadır (Tonak & Schink, 2013, s. 332-344).

MHP örgütlenmesinde askeri kökenli yöneticilerin yer alması, parti için belirleyici bir örgütsel karakter oluşturmaktadır. Bu yarı askeri nitelikli yapılanma, parti ideolojik politik çizgisini de şekillendirmektedir. MHP'nin sistematığında her şeyin Alparslan Türkeş tarafından kontrol edildiği iddia edilmektedir. Örneğin, merkezi eğitim programlarında ilk dersin Türkeş tarafından verildiği söylenmektedir. MHP, katı bir merkezîyetçi ve yarı askeri yapıya sahiptir. Liderlik, teşkilat ve doktrin üçlüsü parti için temel örgütlenme unsurlarını oluşturmaktadır. Liderlik pozisyonunda Alparslan Türkeş bulunmaktadır. Teşkilat ise MHP'nin genel merkezini ve yönetici grubunu ifade etmektedir. Doktrin ise Türkeş'in Dokuz Işık programıdır. Dokuz Işık, bütüncül bir düzeni öngören bir program olarak nitelendirilmektedir (Türkeş, 1997, s. 34-46).

6.6. MHP'nin Siyasal Yaşamı

MHP, 9 Şubat 1969 tarihinde Alparslan Türkeş liderliğinde kurulan bir partidir. Parti tüzüğünde söz konusu partinin resmî kısaltması "MHP" olarak belirtilmektedir. Partinin simgesi üç hilaldir ve günümüzdeki genel başkanı Devlet Bahçeli'dir. MHP, Türk milliyetçiliğini temel alan bir siyaset izlemektedir. Partinin gençlik kolu ise Ülkü Ocakları'dır.

Alparslan Türkeş, Cumhuriyet Halk Partisinin milliyetçilik ilkelerinden uzaklaştığını ifade etmektedir ve bu nedenle MHP'yi kurduğunu açıklamaktadır. Türkeş, CHP, Atatürk'ün ideolojisini benimseyip milliyetçilik ilkesinden sapmamış olsaydı MHP'yi kurma ihtiyacı duymayacağını açıklamaktadır.

MHP, 1973-1977 genel seçimlerinde "*Milliyetçi Cephe*" hükümetlerinde etkili olacak kadar yeterli oy aldığı belirtilmektedir. Ancak 1980 darbesi sonrasında parti kapatılarak MHP'nin kurucuları yargılanmaktadır. 1993 yılında partinin, Milliyetçi Hareket Partisi adıyla tekrar kurulduğu ifade edilmektedir. Alparslan Türkeş'in 1997 yılında vefat etmesi üzerine, parti genel başkanlığına Devlet Bahçeli getirilmektedir (Aydın & Taşkın, 2014, s. 450-452).

1999 genel seçimlerinde MHP, %18,98 oy oranıyla mecliste 129 sandalye kazanmıştır ve parti tarihi boyunca en iyi seçim sonucunu elde ettiği görülmektedir. Bu seçim sonucunda MHP, DSP ve ANAP ile koalisyon hükümeti kurmuş ve Devlet Bahçeli başbakan yardımcısı olarak yetkilendirilmektedir. Ancak erken seçimin, bu koalisyon hükümetinin sona ermesine neden olduğu belirtilmektedir.

2002 yılında yapılan genel seçimlerde MHP, barajı geçemediği için mecliste temsil edilemediği görülmektedir. Seçimde AKP çoğunluğu elde ederek iktidar olmaktadır.

MHP, 2007 yılında yapılan genel seçimlerde %14,27 oy alarak mecliste temsil hakkı elde etmektedir. Bu genel seçimlerden sonra, MHP hükümetin Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile yapılan barış görüşmelerine karşı çıkmış ve hükümeti sert bir dille eleştirdiği belirtilmektedir. Ayrıca 2007 genel seçimlerinden sonra başörtüsü yasağının kaldırılması konusunda hükümetin yanında yer almamaktadır (Kocabiyik, 2011, s. 4-12).

2015 yılında yapılan darbe girişimi sonrasında Devlet Bahçeli, Ak Parti ile birlikte hareket etme kararı olarak hükümeti desteklediğini resmen açıklamaktadır. Bu durum parti içinde bölünmelere neden olmuş ve Meral Akşener, MHP'den ayrılarak "İyi Parti" adı altındaki partiyi kurmaktadır.

MHP, 2017 referandumunda "Evet" oyunu destekleyerek 2018 genel seçimlerinde AKP ile Cumhur İttifakı'nı oluşturmaktadır. Günümüzde MHP, AKP liderliğindeki Cumhur İttifakı'nı desteklemektedir.

6.7. 12 Eylül ve Ülkücü Hareketi

12 Eylül Askeri darbesi, aylar öncesinden planlanarak "*Bayrak Harekâtı*" olarak adlandırılan bir operasyonla gerçekleştirilmektedir. Bu harekâtın başlatılması için ordu komutanlarına 11 Temmuz'da bir emir gönderildiği söylenmektedir, ancak Demirel hükümeti güvenoyu aldığı için bu harekâtın ertelediği belirtilmektedir. 12 Eylül'de televizyonda Harbiye Marşı'nın çalınmasıyla askeri müdahale resmen başlatılmaktadır. Genelkur-

may Başkanı Kenan Evren, darbenin gerekçesini, demokrasinin kontrol edilemez hâle gelmesi ve devlet otoritesinin yeniden sağlanması için yönetimi devralmak zorunda kaldığı şeklinde açıklamaktadır. Bunun sonucunda Demirel hükümeti görevden alınarak 1961 anayasasının geçersiz kılınmasına yol açtığı ifade edilmektedir (Uzun, 2020, s. 1097).

MHP Genel Başkanı Türkeş, darbenin gerçekleşeceği bilgisini TSK'dan aldığı anda, harekâtın içeriğinin netleşmesini beklemek için güvenli olduğunu düşündüğü Halil Şıvgın'ın evinde saklanma kararı almaktadır. Türkeş'in evinde bulunmaması nedeniyle ülke genelinde arama kararı çıkarılarak teslim olması yönünde çağrı yapılmaktadır. Aksi takdirde Türkeş'in suçlu durumuna düşeceği bildirilmektedir. Bu durum üzerine değerlendirme yapan Alparslan Türkeş ve diğer siyasi liderler Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan gözetim altına alınarak siyaset yapma yasağı getirilmektedir. Sorgulamaların ardından Türkeş'e 4 yıl 7 ay hapis cezası verildiği görülmektedir. MHP davası kapsamında savcılığın idam cezası istemesi üzerine "*MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası*" oluşturulmaktadır. MHP davasının başlamasıyla birlikte siyasi partilerin MGK tarafından kapatıldığı görülmektedir (Uzun, 2020, s. 1098).

12 Eylül darbesiyle birlikte ülkücülerin de tutuklandığı açıklanmaktadır. Bu döneme kadar vatan ve millet sevgisiyle yetiştirilen ülkücüler, askeri yönetim tarafından da etkilenmektedir. Darbenin, sağ kesimi de etkilediği gözlemlenmektedir (Zürcher, 2018, s. 403). Tutuklamaların ardından MHP içerisinde taban-tavan ayrışması gözlenmektedir. Alparslan Türkeş'in, ülkücülere dokunulmayacağına inanmasına rağmen yanıldığı ifade edilmektedir. Tutuklamalar sonrasında Türkeş ve ülkücüler, savunmalarını milli refleks söylemi etrafında şekillendirerek devlete olan bağlılıklarını vurgulamaktadır (Bora & Can, 1994, s. 120-121). 12 Eylül öncesinde ülkücüler, devlete olan bağlılıkları nedeniyle yargılanmış ve eylemlerinin meşru müdafaa olarak değerlendirilmesini talep etmektedirler. Alparslan Türkeş ve MHP üyeleri, suçun şahsılığı ilkesini savunmuş ve yargılamaların bireysel sorumluluklar üzerinden yapılması gerektiğini ifade etmektedir (Türkeş, 1995, s. 37-97).

6.7.1. Aydınlar Ocağı ve 27 Mayıs 1980 Sonrası

Aydınlar Ocağı, 14 Mayıs 1970 yılında milliyetçi muhafazakâr düşüncenin savunucularının bir araya gelmesiyle kurulmaktadır. Türk siyasi hayatında önemli bir etkiye sahip olan Aydınlar Ocağı, dönemin sağ görüşlü aydınlarını çeşitli toplantılarla bir araya getirmektedir. Özellikle 1980 sonrası dönemde, askeri darbenin ardından, Aydınlar Ocağı resmî ideolojinin yeniden yapılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Aydınlar Ocağı'nın temel amacı, 12 Eylül 1960 darbesinin ardından sol görüşlü aydınların daha fazla siyasi etkinlik göstermesine karşılık, sağ görüşü benimseyen muhafazakâr kesimin de siyasi varlığını göstermek ve organize olmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle 1961 yılında Aydınlar Kulübü çatısı altında bir araya gelen milliyetçi muhafazakâr aydınlar, daha sonra 1970 yılında Aydınlar Ocağı adı altında birleşmekte-

dirler. Aydınlar Ocağı'nın ismi, Necip Fazıl Kısakürek tarafından verilmiş ve İslam'ın Türk kimliğinin temel varsayımı olduğu düşüncesi etrafında şekillenmektedir. Aydınlar Ocağı, Türk siyasal hayatında asıl etkisini 1980 sonrası dönemde göstermektedir. Özellikle darbeyi gerçekleştirenler, toplumsal yapıyı Türk İslam Sentezi temelinde yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir (Özcan, 2011, s. 103-136).

Aydınlar Ocağı, kurulduğu ilk yıllarda yayın yapma amacıyla değil, milliyetçi muhafazakâr düşüncenin savunucularının bir araya gelmesiyle oluşturulmaktadır. Türk İslam Sentezi düşüncesi ise zamanla tüm sağ partiler tarafından benimsenmektedir. Aydınlar Ocağı, siyasi olarak ilk etkisini 12 Mart 1971'den sonra göstermektedir. İdeolojisi nedeniyle siyasette etkili olmasına rağmen, 1980 sonrası dönem Aydınlar Ocağı için daha da önemli bir süreç olmaktadır. 12 Eylül sonrasında toplum, dinle iç içe bir ideoloji benimsemiş ve yeni siyasal yapı Türk İslam Sentezi temelinde şekillenmektedir (Özcan, 2014, s. 120-132).

6.7.2. Türk İslam Sentezi Düşüncesi

Nurettin Topçu ve Şemseddin Günaltay, muhafazakâr milliyetçilik konusunda önemli adımlar atan isimler arasından gelmektedir. Topçu'nun, Turancı ve ırkçı bir milliyetçiliği reddederek Anadolu milliyetçiliğini benimsediği belirtilmektedir. Topçu, millet kavramını sadece Anadolu halkıyla sınırlamakta ve vatan kavramını da aynı sınırlama içinde ele almaktadır. Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışını ve Turancı milliyetçiliğin benimsediği vatan anlayışını hayali olarak görmektedir ve onları vatan kavramının temelindeki maddi unsurları görmediklerini dile getirerek eleştirmektedir. Topçu, millletin varlığını maddi olarak coğrafya ve iktisadi faktörlerin oluşturduğunu, ruhunu ise İslam'ın oluşturduğunu savunmaktadır. Topçu'nun bu düşüncesi, Türk-İslam Sentezi ile çağrışımlar yapılabilir, ancak aslında farklı bir yaklaşımı benimsediğini ifade edilmektedir (Şallı, 2020, s. 893-894).

Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu gibi milliyetçilik anlayışını ırk üzerinden değil İslam ve Türklük üzerinden şekillendirmektedir. Bu nedenle Anadoluculuğun pan-Türkçülüğe karşı gelişen bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Kısakürek, Anadoluculuk ile birlikte İslamcılık ve Türkçülüğü muhafazakâr düşüncede bütünleştirmektedir (Tekin, 2020, s. 952). İlk zamanlarda toplumsal kitleye ulaşmakta zorluk yaşansa da 1940'lı yıllarda devletin dine daha ılımlı bir bakış sergilemesiyle birlikte milliyetçiliğin toplumda açıkça kendini göstermeye başlamadığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde Necip Fazıl'ın Büyük Doğu dergisi ve Osman Yüksel'in Serdengeçti dergisi gibi siyasi görüşleri temsil eden dergiler, muhafazakâr milliyetçilik akımının ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır. Bu dergiler, milliyetçilik anlayışını şu şekilde ifade etmektedir: "*Allah'tan başka kimseden korkmuyoruz. Bizler inkârcı değiliz. Türk kadar Tanrı Dağı'na, Müslüman kadar Hıra Dağı'na sahibiz. Amacımız, Anadolu insanının bu topraklara düşen o anlamlı ruhunu anlamak, bu topraklar üzerinde mutlu ve baktiyar olan toprağa düşenlerin çocuklarını görmektir.*" Necip Fazıl da muhafazakâr milliyetçilik konusunda etkili bir figür

olmuş ve "Türk Müslüman olduktan sonra Türk'tür!" diyerek görüşlerini dile getirmektedir. Dergiler, Türk milletinin eksikliklerini tanımlamış ve dokuz anahtar kavramı bu şekilde belirlenmektedir: *Ruhçuluk, Ablakçılık, Milliyetçilik, Şabsiyetçilik, Cemiyetçilik, Keyfiyetçilik, Nizamcılık, Müdabalecilik ve Sermaye Tabdit*. İkinci Dünya Savaşı sonrasında muhafazakâr milliyetçilik değişim göstermiş ve ilk dönemlerde Anadolu Türkçülüğü ve İslam vurgulanırken daha sonra Turancı hareketle birlikte İslam sentez fikri ortaya çıkmaktadır (Duran, 2005, s. 75-82).

6.8. MHP'ye Karşı İlk Sorgulamalar ve Eleştiriler

12 Eylül sonrasında ülkücüler baskılara ve işkencelere maruz kalarak devletin diğer yüzünü gördüğü ifade edilmektedir. İşkenceye uğrayan bu grup eleştirilere maruz kalmakta ve bu eleştiriler İslam ile ilişkilendirilerek şekillendirilmektedir. Cezaevlerinde bulunan ülkücüler arasında İslam'a ilgi arttığı söylenmektedir. Kendilerini Türk-İslam ülkücülerini olarak adlandırmışlar ve Türk milletini bedenleriyle, İslam'ı ise ruhlarıyla ifade ettiklerini savunmaktadırlar (Arvasi, 1994, s. 8). Özeleştiriyi yaparak, işkenceleri hak etmediklerini düşünen ülkücüler, 12 Eylül öncesi neden işkencelere göz yumduklarını sorgulamaktadır. 12 Eylül darbesinin ardından siyasi yasaklar kalkmış ve hükümet üzerinde baskı oluşturulmaktadır. Bu süreçte Turgut Özal referandum kararı alındığı görülmektedir (Ahmad, 2015, s. 192). 1987 yılında Alparslan Türkeş, MHP'nin genel başkanlığına seçilmektedir. Bu dönemde Türk-İslam ülkücülerinin etkinliği artmaktadır. Muhsin Yazıcıoğlu liderliğindeki bir grup, MÇP'ye katılmış ve 1988 kurultayında resmî olarak parti içinde yer almaktadır. Ancak bir süre sonra ülkücüler ve Yazıcıoğlu arasında gerilim yaşanmış ve bu gerilim ayrılığa neden olmuştur. Bizim Ocak dergisi, daha sonra Bizim Dergâh ismiyle yayımlanmaya başlamaktadır. Bu da Yazıcıoğlu'nun etkinliğinin arttığının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Yazıcıoğlu, MHP lideri Türkeş ile uzlaşma sağlamak için bir girişimde bulunmuş, ancak Alparslan Türkeş görüşmeyi reddederek Yazıcıoğlu ve onunla birlikte olanları partiden ihraç ettiği ifade edilmektedir. Sonuç olarak, ülkücüler 12 Eylül darbesiyle Tanrı Dağı'ndan uzaklaşmış ve Hira Dağı'na yaklaşma eğilimi göstermektedirler (Bora & Can, 1994, s. 41).

6.9. 12 Eylül Sonrası Türk-İslam Ülkücülüğü (İslamlaşma)

Ülkücülük, temel olarak Türk ve İslam değerlerine odaklanan bir ideolojidir. Genel anlamda, ülkücülüğün en temel özelliklerinden biri Türk birliğini sağlamaya yöneliktir. Bu bağlamda, amacı dünya genelindeki Türkleri tek bayrak altında birleştirmek ve tek bir devlet çatısı altında toplamak hedeflenmektedir (Vurucu, 2018, s. 69-82). Ülkücülük, yanlış bir algıya karşın, köylerde doğmuş bir hareket değil; aksine, kentsele alanlarda ortaya çıkan ve özellikle üniversite gençliğiyle birlikte gelişen, milliyetçilik ve vatanseverlik düşüncesini merkezine alan ve siyasi olarak kendilerini Ülkücü olarak tanımlayan bir hareket olarak tanımlanmaktadır (Yiğit, 2020, s. 1072). Ülkücülük,

Türksüz İslamcılık veya muhafazakârlık ile Müslüman sol veya batıcılığa karşı çıkarak hem sağ hem de sol kanatta yer almayan bir konuma sahiptir. Bu durum, her iki düşünce sisteminin dışında konumlandığını göstermektedir. Ülkücülük, siyaset sahnesine çıkışından 1969'a kadar olan süreçte hem ideolojik hem de siyasi olarak büyüme ve olgunlaşma dönemini yaşamaktadır (Ateş, 2019, s. 422).

12 Eylül sonrasında, ülkücü hareketin siyasi çizgisi ideolojik ve teorik olarak "Türk-İslam Sentezi" üzerinde şekillenmektedir. Necip Fazıl Kısakürek, "Muhafazakâr-İslamcı" görüşü savunanlara yakın olmasına rağmen, ülkücü hareketi ideolojik olarak Türk-İslam sentezi prensiplerine yakınlıktır. Necip Fazıl, Kemal Karpat veya Bernard Lewis gibi akademisyenler, Türklük ve İslamiyet'in eş anlamlı olduğunu vurgulayarak, Türklük ve İslamiyet'in Horasan'dan Adriyatik Denizi'ne kadar geniş bir coğrafyada aynı anlama geldiğini ifade etmektedir. Necip Fazıl, milliyetçiliği İslam ile birleştiren bir aydın olarak kabul edilmektedir. İslam'ı benimsedikten sonra düşüncelerini "Türk Müslüman olduktan sonra Türk'tür" ilkesiyle şekillendirmektedir. Bu yaklaşımı da "Anadoluculuk" adı ile isimlendirmektedir. Necip Fazıl, muhafazakâr ve milliyetçi kesimin eleştirdiği Batıcı ve laik çevrenin içinden gelmesi nedeniyle onların yaşam tarzlarını, düşünce yapılarını ve sistemlerini derinlemesine anlamaktadır. Bu nedenle eleştirileri muhafazakâr kesimin düşüncelerini yansıtmaktadır. Onun muhafazakârlık, İslamcılık ve milliyetçilikle anılmasının temelinde, benimsediği düşünce biçimi ve yaşam tarzının etkisi olduğu düşünülmektedir (Tekin, 2020, s. 953-954).

Ülkücü hareketin ideolojisini şekillendiren isim "Başbuğ" Alparslan Türkeş'tir ve hareketin politik programı Dokuz Işık kitabında açıkça ifade edilmektedir. Ancak ülkücü hareketin akademik çalışmalarında bazı ideolojik eksiklikler olduğu söylenmektedir. Bu konuda eleştiri getiren isimlerden biri Prof. Erol Güngör'dür. Güngör, milliyetçiliğin bir ideoloji olmaktan ziyade siyasi ve sosyal bir değişim akımı olduğunu ifade etmektedir. Eserlerinde milliyetçiliği farklı bağlamlarda sınıflandırmaktadır. Örneğin, milliyetçiliği siyasi bir doktrin, ideolojik bir hareket, modernleşme ve ileri bir millet olma çabası, kültürel muhafazakârlık, halka dayanan bir rejim ve milli hâkimiyet doktrini, özgürlük, adalet ve barış mücadelesi şeklinde sınıflandırmaktadır. Bu ifadeler, onun sistematik bir milliyetçilik teorisi oluşturma çabasında olmadığını bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Güngör'ün amacı, hızlı ve karmaşık bir toplumsal değişim döneminde milli kültürün nasıl benimsenip sürdürülmesi gerektiği konusunda milliyetçilik ve milliyetçilere düşen rolü hatırlatma çabası taşımaktadır. Güngör, Türk İslam Sentezini eleştirmiş ve İslam'ın milliyetçilik üzerindeki etkilerini tanımlamaktadır. Ayrıca Türk milliyetçiliğini tanımlarken Türkçülüğü ve İslam'ı referans alarak İslam'ın Türkçülüğünden ayırmayacağı tezini savunmuş ve Ziya Gökalp'in bu konudaki tanımlarına katılmamaktadır. Sonuç olarak, Prof. Erol Güngör'ün Türklük ve İslam'ın birbirini tamamladığı görüşünü savunduğu söylenmektedir. Güngör, Türklük ve İslam'ı ayrı

düşünülemeyeceği görüşünü savunmaktadır. Bu görüşü 1970 ve 1980'li yıllarda Aydınlar Ocağı tarafından ortaya atılan Türk İslam Sentezi düşüncesinin etkilerini yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, 12 Eylül sürecinde ülkücü hareketin benimsediği bir görüş olarak belirtilmektedir (Maladybek & Erdem, 2020, s. 913-921).

İslamlaşma sürecinde adı geçen bir diğer isim Nevzat Köseoğlu'dur. Köseoğlu, 12 Eylül döneminde idamla yargılanmaktadır. Prof. Erol Güngör'ün görüşüne zıt bir bakış açısı benimsemektedir ve batıcılığa karşı bir tutum sergilemektedir. Yani laikliğin ahlaki değerleri bozduğunu ve ahlakın İslam'a dayandığını savunmaktadır. Köseoğlu, milliyetçilik anlayışında ve toplumsal/siyasal analizlerinde, temel olarak tarih ve kültür üzerine odaklanmaktadır. Nevzat Köseoğlu'nun düşüncelerinde Türk-İslam sentezi önemli bir yer tutmaktadır. Türk-İslam sentezi, Türk milletinin İslam inancıyla bir araya gelmesini ve İslam değerlerine dayalı bir toplum düzeninin oluşmasını hedeflemektedir. Bu perspektifte, İslam'ın Türk milletinin tarihî ve kültürel kimliğiyle uyumlu bir şekilde birleştiği düşünülmektedir. Köseoğlu, Türk milliyetçiliği ve Türk-İslam sentezi bağlamında milli birlik, milli kimlik, toplumsal dayanışma ve Türk milletinin değerlerine sahip çıkma gibi konular üzerinde durmaktadır. Bu düşünceleriyle, Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde kalkınmasını ve güçlenmesini savunmaktadır (Bilgin, 2020, s. 906-910).

Ülkücü harekette İslamlaşma sürecinin önemli isimlerinden biri öğretmen Seyyid Ahmed Arvasi'dir. Arvasi, Türk milliyetçiliği ve İslam düşüncesinin sentezi konusundaki fikirleriyle tanınmaktadır. Arvasi'nin "*Türk-İslam Ülküsü*" adını verdiği üç ciltlik eseri, ülkücülerin ilgisini çekmiş ve akademik olarak önemli kabul edilmektedir. Kitap, ideolojik olarak Türk İslam Sentezi düşüncesinden ayrılmakta ve ülkücülüğün İslam ile ilişkisine vurgu yapmaktadır. Bu kavram aynı zamanda İslamcılardan da farklılık göstermektedir. Arvasi'nin düşünceleri, Prof. Erol Güngör'ün düşüncelerine yakın olup benzerlik göstermektedir. Arvasi'nin görüşleri, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında etkili olduğu görülerek Türk-İslam sentezi düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Arvasi'nin çalışmaları, Türkiye'deki siyasi ve entelektüel tartışmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Arvasi, dönemin milliyetçi muhafazakâr aydınları arasında yer alan Aydınlar Ocağı'ndan farklı olarak "*Türk-İslam Ülküsü*" terimini kullanırken, "*Türk İslam Sentezi*" terimini kullanmamaktadır. Arvasi, 12 Eylül darbesinin ardından tutuklanarak MHP'nin ana davasında siyasi faaliyetleri ve düşünceleriyle yargılanmaktadır (Yaşlı, 2014, s. 377-399).

6.10. Büyük Birlik Partisinin Kurulması

12 Eylül 1980 askeri darbesinden önce MHP'de Genel Başkan Müşavirliği görevinde bulunan Muhsin Yazıcıoğlu, darbeden sonra MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'nda yargılanmaktadır. Yedi buçuk yıl boyunca tutuklu kalan Yazıcıoğlu'nun, bu süre-

cin beş buçuk yılını hücrede geçirdiği bilinmektedir. Cezaevinden tahliye olduktan sonra, hayatını kaybeden ülkücülerin ailelerine yardım amacıyla kurulan Sosyal Güvenlik ve Eğitim Vakfı'nın (SOGEV) başkanlığını, Galip Erdem'den sonra üstlenmektedir (Perçin, 2018, s. 32-38).

Yazıcıoğlu, 1987 yılında MÇP'ye katılarak Genel Sekreter Yardımcılığı görevini üstlenmektedir. 20 Ekim 1991'deki Milletvekili Genel Seçimlerinde RP, MÇP ve DP'nin oluşturduğu ittifaka dâhil olarak Sivas'tan milletvekili seçilerek siyasi hayatta yer almaktadır (Önder, 2020, s. 964-965).

Meclise girdikten sonra Alparslan Türkeş ile fikir ayrılıkları yaşayan Yazıcıoğlu, 7 Temmuz 1992 tarihinde, *"içinde bulunduğu parti ile siyasi anlayışının uyumadığı"* gerekçesiyle bir grup arkadaşıyla birlikte içinde bulunduğu parti bünyesinden ayrılmaktadır. Böylece BBP, resmî olarak 29 Ocak 1993'te kurularak partinin genel başkanlığına Muhsin Yazıcıoğlu seçilmektedir. Parti'nin kuruluş amacı arasında sivil toplum kavramı ön planda yer almış olup milletin devletten üstün olduğu ifadesi bulunmaktadır. Yazıcıoğlu, hareketlerinin aşağıdan yukarıya doğru olduğunu vurgulamakta ve bu hareketi *"Özümüze Dönüş"* olarak adlandırmaktadır (Öznur, 2012, s. 30). Büyük Birlik Partisinin, MHP'den ayrıldığı noktalardan biri Dokuz Işık doktrinini benimsemediğini ve milliyetçilik anlayışının İslam'a dayandığını belirtmektedir. Yazıcıoğlu; milliyetçilik anlayışından bahsederken milli şuur, milli kültür ve milli tarih ifadelerine vurgu yaparak milliyetçilik anlayışını şu şekilde söylemektedir (Öznur, 2012, s. 348):

"Milliyetçilik; bir milletin, kendi düşmanlarına karşı sürdürdüğü sosyal, kültürel, ekonomik ve politik bağımsızlık savaşı, kendini dış ve iç sömürüye karşı koruma şuur ve çabasıdır. Yani, milletlerin var olma ve yaşama savaşıdır. Meşru bir hak ve şuurdur. Bununla birlikte milliyetçilik, hiçbir zümrenin tekelinde değildir. O; milli tarihin, milli kültürün ve milli ülkülerin çizdiği gerekli bir yoldur. Milliyetçiliğin sahibi millettir. Milletin vicdanına aykırı, milli tarihe, milli kültüre ve milli ülkelere ters düşen tavır ve davranışlar milliyetçilik olamaz. Milliyetçiliğin tek adı vardır: Türk Milliyetçiliği."

Parti, İslam çizgisinde halka dertlerini anlatmayı, sivil bir anlayışa geçmeyi ve demokrasi temelinde çözülemeyecek bir toplum inşa etmeyi hedeflemektedir. Büyük Birlik Partisi ilk olarak 1994 seçimlerine katılmış ve 21 belediye başkanlığı kazanarak seçimde başarı elde etmektedir (Selvi & Seven, 2010, s. 104).

6.11. 28 Şubat Süreci ve Susurluk Olayı

28 Şubat süreci, Türkiye tarihinde post-modern bir müdahale olarak bilinerek askeri müdahale ve siyasi kriz dönemi olarak anılmaktadır. Dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı liderliğindeki Türk Silahlı Kuvvetleri, RP hükümetinin laiklik ilkesine uygun olmayan faaliyetlerde bulunduğu iddialarıyla hükümete müdahale

etme kararı almaktadır. Bu süreçte, RP lideri ve dönemin başbakanı olan Erbakan'ın başbakanlığındaki koalisyon hükümeti istifa etmek zorunda kalarak yerine Tansu Çiller liderliğindeki DYP-ANAP hükümeti kurulduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla bu süreçte, laiklik ilkesine aykırı olduğu iddia edilen kurumlar kapatılarak medyada sansür uygulanmakta ve birçok kişinin gözüaltına alındığı görülmektedir. 28 Şubat süreci, Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. 28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında 18 maddelik bir karar metni kabul edilmektedir. Bu kararlar arasında temel eğitimin 8 yıla çıkarılması ve ordudan ihraç edilenlerin belediyelerde görev almaması gibi hükümler yer almaktadır. Başbakan Necmettin Erbakan, başlangıçta bu kararları imzalamamış olsa da daha sonra toplumdaki destek bulamayınca bazı maddeleri imzalamak zorunda kaldığı söylenmektedir. Amacı ülke yönetimindeki gerilimi azaltmak olan Erbakan, ancak toplum desteği bulamayarak istifa etmek zorunda kalmaktadır. Sonuç olarak, RF ile DYP (REFAHYOL) koalisyon hükümeti bu süreç sonucunda dağılmaktadır (Menek, 2016, s. 136-138).

3 Mart 1996 tarihinde Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında ANAP-DYP koalisyonu kurulmaktadır. Ancak Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller arasındaki anlaşmazlık nedeniyle koalisyon hükümetinin kısa ömürlü olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin siyasi hayatı bu dönemde birçok koalisyon hükümetine şahitlik etmiştir, ancak istikrar sağlanamadığı görülmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'nin koalisyon hükümetlerinde başarılı olamadığı görülmektedir. Başarısızlık sebeplerinden biri siyasi partilerin hükümeti eleştirmesi ve hükümete destek sağlamada konusunda zorluk çekmesinden kaynaklanmaktadır. 28 Şubat süreci sonucunda, MHP lideri Alparslan Türkeş'in partisi, RP hükümetine karşı askeri müdahale sürecinde destek vermektedir. MHP, laiklik ilkesini savunan ve darbenin gerçekleşmesini destekleyen bir tutum sergilemektedir. Bu süreçte, MHP, askeri müdahale sonucu oluşan DYP-ANAP hükümetine dâhil olmaktadır (Çakır, 2020, s. 25-34).

Susurluk olayı, Türkiye'nin 1996 yılında tanıklık ettiği ve büyük yankı uyandıran bir olay olarak değerlendirilmektedir. Susurluk, Balıkesir ilinde gerçekleşen bir trafik kazası sonucu ortaya çıkan olayda, devletin çeşitli unsurlarının organize suç örgütleriyle ilişkisi ve iş birliği içinde olduğu açığa çıkmaktadır. Kazada, eski emniyet müdür yardımcısı Hüseyin Kocadağ, Gonca Us ve Mehmet Özbay hayatını kaybetmektedir. Daha sonra Mehmet Özbay adlı kişinin MHP üyesi bir politikacı olan Abdullah Çatlı olduğu belirtilmektedir. Çatlı'nın çeşitli suçlardan aranması ve Susurluk olayının merkezinde olması nedeniyle MHP zor duruma düşmektedir. Bu durum, MHP'nin bazı üyelerinin organize suç örgütleri ve derin devlet yapılanmasıyla bağlantılı olduğu iddialarını gündeme getirmektedir. MHP'nin Susurluk olayında yer alan kişilerle olan ilişkisi ve bu ilişkilerin parti içindeki etkisi uzun süre tartışılmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, MHP'nin tüm üyeleri veya liderlik kadrosu bu olaylara bireysel olarak karışmadığı ifade edilmektedir. Parti içerisindeki her üye veya lider, bu olayların etkileriyle farklı şekillerde ilişkilendirilmekte-

dir. Olaylar, MHP'nin imajını etkileyerek parti içinde bazı tartışmalara yol açmaktadır. Bununla birlikte, her iki olay da MHP'nin siyasi ve ideolojik duruşunu etkileyerek parti üzerindeki kamuoyu algısını şekillendirmektedir (Akıncı, 2013, s. 39-58).

Sonuç olarak 28 Şubat süreci, Türkiye'de İslam'ın siyasi hayatı üzerindeki etkilerini sınırlamaya yönelik bir müdahale olarak gerçekleşmektedir. 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte İslam toplumsal alanda güç kazanmaktadır. Ancak post-modern darbe olan 28 Şubat süreciyle İslam-devlet ilişkisi yeniden düzenlenmiş ve laiklik politikalarının tekrar güç kazandığı belirtilmektedir. Bu dönemde modernlik ve laiklik ilkesi daha da kurumsallaşmaktadır (Tunahan, 2015, s. 29-36).

6.12. Milliyetçi Hareket Partisi ve Devlet Bahçeli Dönemi

MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in hayatını ani bir şekilde kaybetmesi, 4 Nisan 1997'de ülkücüler üzerinde derin bir etki bırakmaktadır. Türkeş'in cenaze törenine, elverişsiz kış koşullarına rağmen ülkenin dört bir yanından katılım sağlanmaktadır. Bu durum, MHP'nin siyasi bir parti olmasının yanı sıra siyasi bir hareket olduğunu göstermektedir. 18 Mayıs 1997'de yeni bir genel başkan seçmek amacıyla MHP olağanüstü kongresi toplanmaktadır. Kurultaya katılan 1179 delege arasından Genel Başkan Vekili Tuğrul Türkeş, Genel Başkan Yardımcısı Devlet Bahçeli, Ramiz Ongun, Muharrem Şemşek, Enis Öksüz ve İbrahim Çiftçi adaylıklarını ilan etmektedirler. Ancak ilk turda adayların eşit oy alması nedeniyle sonuç elde edilememektedir. 6 Temmuz 1997 tarihinde düzenlenen kurultayda, bütün adaylar çekilerek seçim, Tuğrul Türkeş ve Devlet Bahçeli arasında gerçekleşmiş ve yapılan oylamada Devlet Bahçeli salt çoğunluğu sağlayarak MHP'nin Alparslan Türkeş'ten sonraki ilk genel başkanı seçilmektedir. Böylece liderlik görevini üstlenen Bahçeli genel başkan olarak, Alparslan Türkeş ise "*Başbuğ*" olarak anılmaktadır. Bahçeli, kongreler tamamlandıktan sonra kendi kadrosunu oluşturarak Ülkü Ocakları'nı yeniden yapılandırmaya yönelik çalışmalara girişmektedir. Devlet Bahçeli, ekonomi alanında doktora sahibi olan biridir. Ülkücü kadronun önde gelen isimlerinden gelmesi ve akademisyen kimliği, duruşu ve dengeli tavrıyla toplumda güven oluşturmaktadır. 1999 seçimlerinde yapılan seçim propaganda faaliyetlerinde akademisyenlerin desteğinin yoğun olduğu gözlenmektedir. 18 Nisan seçimlerinde MHP'nin mecliste %18.8 oy oranıyla ikinci parti olması ülke genelinde yankı uyandırmaktadır. Dolayısıyla MHP, medyada parti ideolojisini anlatarak kendini topluma benimsetmeye çalışmaktadır (Uzun, 2020, s. 1102-1103).

MHP, 1999 genel seçimlerinde başarılı bir performans sergileyerek DSP-ANAP-MHP koalisyon hükümetinde yer almaktadır. Bu hükümette MHP, başbakan yardımcılığı ve 12 bakanlık görevini üstlenmektedir. MHP'nin, Ecevit hükümetiyle Rahşan Ecevit arasında anlaşmazlıklar yaşaması ve 2001 ekonomik krizi sonrası Kemal Derviş ile anlaşmazlık yaşaması sebebiyle erken seçim kararı alınmaktadır. Ancak 2002 erken

seçimlerinde MHP beklediği başarıyı elde edememiş ve seçim barajını aşamayarak meclis dışında kaldığı görülmektedir. Bu durumdan sorumlu tutan Devlet Bahçeli, genel başkanlık görevinden istifa etmektedir. Bunun üzerine 2003 yılında yapılan kongrede tekrar oylama gerçekleştirilmiş ve Devlet Bahçeli, 688 oy alarak yeniden genel başkan olarak seçilmektedir (Bora & Can, 2004, s. 489-503).

2002-2003 dönemlerinde Türk siyasi hayatında AB'ye uyum süreci önemli bir gündem maddesi olmaktadır. AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan, seçim sonrasında önceliklerinin AB'ye tam üyelik olduğunu ifade etmektedir. Bu durum ülkücü hareket tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. MHP yönetimi, dayatmalara karşı duracaklarını net bir şekilde vurgulamaktadır. Kıbrıs sorunu da bu dönemde karşılaşılan diğer bir önemli sorundur ve AB üyeliğiyle ilişkilendirilmektedir. MHP, Kıbrıs sorununu milli bir dava olarak görmektedir. Ancak hükümetin konuya duyarsız kalması, milliyetçilerin tepkisine neden olmaktadır. Kuzey Irak ve ABD'nin tutumu da başka bir mesele olarak değerlendirilmektedir. ABD, PKK sorununun askeri tedbirlerle çözülemeyeceğini ve siyasi bir çözümün gerekliliğini belirtmektedir. MHP, bu tutumun etnik bölücülük olduğunu düşünmektedir. Milli birlik ve beraberliğe tarih boyunca nasıl sahip çıkdıysa, aynı kararlılıkla sahip çıkacaklarını ifade etmektedir (Bora & Can, 2004, s. 505-530).

MHP, 2007 genel seçimlerinde barajı aşarak yeniden Meclis'te temsil edilmeye hak kazanmaktadır. Bu seçimlerin ardından PKK ile yapılan barış görüşmelerine karşı çıkmış ve hükümeti eleştirmektedir. Ayrıca parti, 2007 genel seçimleri sonrasında başörtüsü yasağının kaldırılması konusunda hükümeti desteklemeye başlamış ve AKP hükümetiyle ilişki kurmaktadır (Kocabıyık, 2011, s. 4-12).

Türk siyasal hayatında, 2010 yılında gerçekleşen anayasa değişikliğinin halk oylamasına sunulması önemli bir olaydır. İktidarda olan AK Parti, anayasa değişikliğini gündeme getirirken MHP, bu değişiklik paketini "*uzlaşmadan uzak, yabancı dayatması ve parti anayasası*" olarak yorumlamaktadır. Bahçeli, bu anayasa değişikliğinin Türk milletinin ihtiyaçlarından kaynaklanmadığını ve millete dayatıldığını ifade etmektedir. Yapılan oylama sonucunda, %57.88 evet, %42.12 hayır oyu çıkararak yeni anayasa kabul edilmiştir. Referandum sonucu kabul edilen anayasa değişikliği genel seçim süresini 5 yıldan 4 yıla indirmektedir. Bu doğrultuda genel seçimlerin 2011 yılında yapılması kararı oy birliğiyle alınmaktadır. MHP seçimde barajı aşarak 71 milletvekiliyle mecliste temsil hakkı elde etmektedir (Uzun, 2020, s. 1106).

7 Haziran 2015 tarihinde gerçekleşen genel seçimler, Gezi eylemleri, Oslo görüşmeleri ve 17-25 Aralık olayları gibi etkiler altında gerçekleşen seçimler olarak nitelendirilmektedir. MHP, bu seçimlerde koalisyon hükümeti kurmayacağını açıklamış ve muhalefette kalarak ülkeye hizmet etmeyi planladıklarını duyurmaktadır. Parti, 7 Haziran seçimlerinde yaklaşık %16 oranında oy alarak 80 milletvekiliyle parlamentoya temsilci göndermeyi başarmaktadır. Ancak 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde MHP'nin oy oranı %11.9'a düşmüş ve milletvekili sayısı da 80'den 40'a düşmüştür. Bu oy oranındaki düşüşün nedeni olarak terör olaylarının artması gösterilmektedir. MHP'nin oy kaybı sonrasında, yeni ted-

birler almak amacıyla gerçekleştirilen divan toplantısında MHP içerisinde hareketlilik gözlenmektedir. Genel Başkan Devlet Bahçeli'nin karşısında aday olmak isteyen Sinan Oğan, Meral Akşener, Koray Aydın, Ümit Özdağ gibi isimler genel başkan adaylıklarını kamuoyuna duyurmaktadır. Adaylıklarını ilan eden isimler daha sonra Merkez Disiplin Kurulu'nun aldığı kararla partiden ihraç edilmektedir (Uzun, 2020, s. 1109-1110).

2016 yılında gerçekleşen 15 Temmuz darbe girişimiyle birlikte Devlet Bahçeli, AKP hükümetine resmî olarak destek verdiğini açıklamaktadır. Devlet Bahçeli, 15 Temmuz'un vatani ilgilendiren bir konu olduğunu ve siyasi partilerle ilişkili olmadığını belirterek AKP hükümetini desteklemektedir. Bu olayın ardından MHP içerisinde bölünmeler yaşandı ve Meral Akşener, MHP'den ayrılarak İyi Parti'yi kurmaktadır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında MHP ile AKP arasında siyasi bir yakınlaşma başlayarak devletçi-milliyetçi politika alanında birleşme gerçekleşmektedir. Fırat Kalkanı, El Bab ve Afrin Harekâtı gibi süreçlerde MHP, hükümete tam destek vermektedir. FETÖ ve PKK konusunda da aynı görüşte olan bu iki parti, sosyolojik olarak birbirini tamamlamaktadır. MHP, 15 Temmuz sonrasında hükümeti destekleyerek siyasi bir değişim yaşadı ve AKP'yle yakınlaşmaktadır. 2017 referandumunda MHP, "evet" oyu kullanılarak AKP hükümetini desteklediği görülmektedir. Devlet Bahçeli, topluma milli birlik çağrısında bulunarak Türkiye'nin yeni bir döneme adım attığının altını çizmektedir. MHP, 2018 genel seçimlerinde AKP ile Cumhur İttifakı'nı oluşturarak günümüzde de AKP liderliğindeki Cumhur İttifakı'nı desteklemektedir. Cumhur İttifakında yer alan MHP, 2023 genel seçimlerinde %10.06 oy alarak mecliste 50 milletvekili ile temsil hakkı elde etmektedir. Genel ve yerel seçimler bağlamında değerlendirildiğinde MHP'nin Cumhur İttifakı'yla olumlu sonuçlar elde ettiği görülmektedir. MHP'nin, AK Parti'nin desteğini alarak belirli bölgelerdeki oy kaybını engellediği ve belediye başkanlıkları kazandığı görülmektedir. MHP ve AK Parti arasındaki işbirliği, her iki parti için de önemli etkiler yaratmaktadır (Ulaş & Yılmaz, 2019, s. 84-85).

SONUÇ

"Muhafazakâr Milliyetçi Bir Parti Olarak Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Alparslan Türkeşli Yıllar" başlığı altında yapılan bu çalışma, muhafazakârlık ve milliyetçilik tarihine odaklanarak Türk milliyetçiliğinin gelişimi ile MHP'nin tarihsel sürecini, parti ideolojisini ve programını ele almaktadır. Türk milliyetçiliğinin, tarih boyunca çeşitli faktörlerden etkilenecek evrim geçirdiği görülmektedir. Osmanlı döneminde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikir akımları arasında tartışmalara konu olarak modernleşme sürecinde Türk milliyetçiliği ön plana çıkmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise Atatürk milliyetçiliği, Türk milletinin birlik ve beraberliği, bağımsızlık ve modernleşme temelinde milliyetçilik düşüncesi şekillenmektedir.

Muhafazakâr milliyetçi bir parti olan MHP, CKMP'nin devamı bir partidir ve 1969 yılında MHP adını almaktadır. Partinin kurucusu Alparslan Türkeş, parti ideolojisini milliyetçilik üzerinden temellendirerek Dokuz Işık doktrinini benimsemektedir.

Türkeş, MHP'nin öğretisini "*Türk milletinin özelliklerine uygun Müslüman ve Türk gerçeklerini göz önünde bulundurarak, modern ilim ve teknoloji yol gösterici kabul eden milli bir doktrin*" olarak tanımlamaktadır. Türkeş'in ideolojisinin gelişmesinde dönemin şairi Nihal Atsız'ın etkisi de önemli bir rol oynadığı söylenmektedir.

MHP, siyasetin sağ tarafında konumlanan milliyetçi bir partidir. Türkeş, 1960 darbesiyle Türkçü-Turancı ideolojisini bu partiyle birlikte siyasette aktifleştirmektedir. Ancak günümüz MHP lideri Devlet Bahçeli döneminde parti daha muhafazakâr bir yönelim sergilemektedir. Bu dönemde MHP, milliyetçilik ve muhafazakârlık değerlerini birleştirerek kendini "muhafazakâr milliyetçi" bir parti olarak tanımlamaktadır.

MHP, Türk milliyetçiliği ve muhafazakâr düşüncenin önemli bir temsilcisi olarak ortaya çıkmaktadır. MHP, Türk milliyetçiliği ideolojisini benimseyerek ülkücü hareketi temsil etmekte ve siyasi yaşamda etkili olmaktadır. Partinin ideolojisi, Türk milletinin birliği, bağımsızlık, toplumsal düzen ve güvenlik üzerine odaklanırken, milli değerleri ve kültürel kimliği koruma ve geliştirme çabasını vurgulamaktadır.

MHP'nin tarihsel kuruluş sürecinden bu yana çeşitli dönemlerden geçtiği söylenmektedir. Alparslan Türkeş'in liderliğindeki parti, Türk milliyetçiliği ve muhafazakâr düşünceye dayalı politikaları benimseyerek siyasi alanda etkisini arttırmaktadır. Parti, Türkiye'nin güvenlik, ekonomi, milli birlik ve toplumsal düzen gibi önemli konularında aktif bir rol oynayarak milliyetçi tabanını genişletmektedir.

MHP'nin ideolojisinde devlet ön planda tutulurken toplum ve birey ikinci planda gelmektedir. Parti programında kişisel hak ve özgürlüklerin sınırlı olduğu ve devletin menfaatlerinin daha önemli olduğu belirtilmektedir. Adalet sisteminin önemi vurgulanmakta ve adaletin devletin temel görevi olduğu kabul edilmektedir. MHP'nin ideal demokrasisi, vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruyarak gerçekleşecek bir sistem olarak tanımlanmaktadır.

Alparslan Türkeş'in liderliğindeki MHP, Türk milliyetçiliğini benimseyerek Türk devletine olan sadakati ön planda tutmaktadır. Ancak Türkeş ideolojisinde katı bir İslamcı görüşü savunmayarak dinin siyasete karıştırılmasına karşı bir tutum sergilemektedir.

Parti programında ekonomiye de önem verilmektedir. MHP, yerli üretimi desteklemeyi ve dışa bağımlılığın azaltılmasını hedeflemektedir. Parti, vergi sisteminin daha adil olmasını savunurken yerel yönetimlerin hizmet kalitesini artırarak alternatif politikalar üretmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca uluslararası sendikalaşma da MHP'nin hedeflediği programlardan biridir.

Eğitim, MHP'nin ideolojisinde önemli bir alan olup, parti programında Türkçe'nin önemi vurgulanmaktadır. Sağlık alanında ise MHP, sağlık hizmetlerinin ücretsiz olmasını ve yerli ilaç üretiminin desteklenmesini savunmaktadır.

MHP'nin ideolojisi, Türkiye'nin lider bir ülke olmasını hedeflemektedir. Parti politikalarında Türkiye Devleti'nin haklarının korunması önemli bir vurgudur. Ayrıca

günümüz MHP lideri Devlet Bahçeli, Kürt sorununa dikkat çekerek endişelerini dile getirmektedir. İdam yasaklarının kalkması gibi konularda da MHP'nin tutumu göz önünde bulundurulmaktadır.

Sonuç olarak Türk sağının en köklü partilerinden biri olan ve önemli siyasi birikime sahip olan MHP, siyasi alanda etkin bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Alparslan Türkeş döneminde parti, Türk milliyetçiliğini ve devlete olan sadakati ön planda tutmaktadır. Günümüzde MHP, milliyetçilik ve muhafazakârlık değerlerini birleştirerek Türk devletinin haklarını koruma, ekonomik bağımsızlığı artırma ve toplumsal değerleri koruma amacı gütmektedir. Parti, milliyetçilik ve muhafazakârlık temelinde Türk milliyetçiliği ideolojisini savunmakta ve milli çıkarları ön planda tutmaktadır. MHP'nin politik programı, Türkiye'nin egemenlik, güvenlik, toplumsal birlik ve refahını hedeflemekte ve milli değerleri koruma çabasını yansıtmaktadır. MHP'nin etkinliği Türk siyasi yaşamında siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra dış politikadaki denge değişiklikleri ve bu gelişmelerin siyasi ittifaklardaki yansımalarına bağlı olacaktır ifade edilmektedir. Ayrıca MHP'nin iç ve dış gelişmeler karşısındaki tavrı ve duruşu da siyasi alanda MHP'nin konumunda etkili olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali. *Fransız Devriminde Siyasal Düşünceler Ve Mücadeleler*. Dıpnat Yayınları, 2021.
- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiyenin oluşumu*. Kaynak Yayınları, 2015.
- Akçura, Yusuf. *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İçtimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 2017.
- . *Türk Yılı 1928*. Düzenleyen Arslan Tekin, & Ahmet Zeki İzgören. Anka: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- . *Türkçülüğün Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.
- . *Üç Tarzı Siyaset*. Ötüken Neşriyat- Tarih Dizisi, 2016.
- Akıncı, Abdülvahap. *Türk İslam sentezinde tarih ve kimlik*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2008.
- Akıncı, Abdülvahap. «Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra.» *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15, no. 2 (2013): 39-58.
- Akkaş, Hasan Hüseyin. «Muhafazakar Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine.» *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 3 (2001): 241-254.
- Aksoy, Canan Mazlum. «Milliyetçi İdeolojinin Tarihsel Gelişimi.» *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 10, no. 30 (2021): 659-677.
- Akyığıt, Handan. «Liberal Milliyetçilik.» *Milliyetçilik* içinde, yazaran Tevfik Erdem. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Arvası, Seyyid Ahmed. *Milletlerin İtibarı*. İstanbul: Burak Yayınevi, 1994.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Ankara: AAM Yayınları, 2000.
- Ateş, Sinan. «50. Yılında Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı'nın Dünü, Bugünü ve Yarını.» Düzenleyen İsmail Faruk Aksu, & Konur Alp Koçak. *Kuruluşunun 50. Yıl Dönümünde Milliyetçi Hareket Partisi* (Tasav Yayınları), no. 2 (Şubat 2019).
- Atsız, Hüseyin Nihal. *Makaleler III*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 2015.
- . *Turanlık, Milli Değerler ve Gençlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.

- Aydın, Suavi, ve Yüksel Taşkın. *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İletişim Yayınları, 2014.
- Balcı, Tamer. *The Rise and Fall of Nine Lights Ideology*. Cilt 12. 2 cilt. 2011.
- Bauman, Zygmunt. *Modernlik ve Müphemlik*. 4. Baskı. Çeviren İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Bilgin, Oğuzhan. «Nevzat Köseoğlu.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 905-911. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Bıyık, Hatice, ve Mustafa Acar . «Türkiye'de Muhafazakar Düşüncenin Ruhu:Cemil Meriç.» *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 2018: 71.
- Bora, Tanıl. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. Cilt 9. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- . *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 / Milliyetçilik* . İstanbul, 2009.
- Bora, Tanıl. «Muhafazakarlığın Değişimi ve Türk Muhafazakarlığında Bazı Yol İzleri.» *Toplum ve Bilim*, no. 74 (1997): 7-31.
- Bora, Tanıl, ve Kemal Can. *Devlet ocak dergah 12 Eylül'den 1990lara ilköcücü hareket*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- . *Devlet ve Kuzgun 1990'lardan 2000'lere MHP*. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2004.
- Bölükbaşı, Adem. «Etnik Milliyetçilik.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Carr, Edward Hallett. *Milliyetçilik ve Sonrası*. İletişim Yayınları, 2015.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı*. Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Heyet İdaresi , Ankara: TBMM Matbaası, 1931.
- Çakır, Enes Malik. «1991-2000 Yılları Arasında Koalisyon Hükümetleri Yönetimi.» *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 6 (2020): 19-37.
- Çalen, Mehmet Kaan. «Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'e Göre Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi İçin Bir Dönemselleştirme Teklifi.» *Milliyetçilik Araştırma Dergisi*, no. 1 (2019): 1-16.
- Çaylak, Adem. *İktidar Muhalefet İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Çelik, Haydar Seçkin. «Atatürk Milliyetçiliği.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Çiğdem, Ahmet. *Taşra Epöji - Türk İdeolojileri ve İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları, 2001.
- Çilliler, Yavuz. «Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları.» *Akademik İncelemeler Dergisi* 10, no. 2 (2015): 45-65.
- Çilliler, Yavuz. «Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları.» *akademik incelemeler dergisi*, 2015: 52- 60.
- Çınar, Alev, ve Burak Ankan . «The Nationalist Action Party: Representing the State, the Nation or the Nationalistst?» *Turkish Studies* 3, no. 1 (2002): 25-40.
- Duran, Burhanettin. «Kısakürek'in Siyasal Fikirleri Üzerine Bir Değerlendirme.» *Hece Dergisi*, no. 97 (2005): 75-82.
- Duran, Murat. «Yusuf Akçura.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 823. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Eagleton, Terry. *ideoloji*. istanbul: Ayrıntı yayınları, 2020.
- Erdal, İbrahim. «MHP'nin Türk Kimliği ve Türk Milliyetçiliği Anlayışı ve Türk Dünyası'na Bakışı.» *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2, no. 3 (Ocak 2020): 185-200.
- Erdem, Tevfik. «Milliyetçilik.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 28. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Ergil, Doğu. *İdeoloji- Milliyetçilik, Muhafazakarlık, Halkçılık*. Ankara: S Yayıncılık, 1986.
- Ergüç, Veysel. «Türkiye'de Muhafazakar Milliyetçilik: Erol Güngör Örneği.» *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, 2013.
- Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çeviren Büşra Ersanlı Behar, & Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.

- Georgeon, François. *Osmanlı-Türk Modernleşmesi:1900-1930*. 1. Çeviren Ali Berktaç. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Kamer Yayınları, 1996.
- . *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Ankara: Ötüken Yayınları, 2014.
- Gültekin, Murat. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*. 7. Baskı. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Heywood, Andrew. *Siyaset*. Çeviren Fahri Bakırcı. Ankara: Felix Kitap, 2019.
- . «Siyasi İdeolojiler.» Çeviren Ahmet Kemal Byram. Ankara: Adres Yayınları, 2010.
- Hobsbawm, Eric J. *Millîyetler ve Milliyetçilik*. 7. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Hobsbawm, Eric J. *Millîyetler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik*. Çeviren Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Horch, Mirolaw. *Avrupa'da Millî Uyanış*. Çeviren çev: Ayşe Özdemir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011. <http://www.mhp.net>. tarih yok.
- İnan, Ayşe Afet. *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazmaları*. ankar: AAM Yayınları, 2000.
- Kaplan, Mahmut Metin. *Başbuğ Türkeş-1980 Öncesi Ülkü Ocakları Genel Başkanları Alparslan Türkeş'i Anlatıyor*. Ankara: Bukan Yayınları, 2019.
- Karakurt, Gökhan. «Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi Üzerine Bir Değerlendirme.» *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 2, no. 1 (Nisan 2016): 41-50.
- Karpat, Kemal H. *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- . *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- . *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.
- Kılıç, Murat. «Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi.» *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 16 (Aralık 2007): 113-140.
- Kılıç, Murat. «Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi.» *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 16 (Aralık 2007): 113-140.
- Kırca, Ahmet. *Türk İdeolojileri ve İslamçılık*. İstanbul: Birikim Yayınları, 2001.
- Kışlalı, Ahmet Taner. *Laiklik ve Demokrasi*. Ankara: İmge Yayınları, 2007.
- Kocabiyik, Hüseyin. «12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler MHP.» *Seta Analiz*, no. 39 (mayıs 2011): 4-5.
- Kodaman, Bayram. *Cumhuriyetin Tarihi Fikri Temelleri e Atatürk*. SDÜ Yayıncılık, 2001.
- Köseoğlu, Nevzat. *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2013.
- Kuran, Ercüment. *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara: Tdv Yayınları, 2004.
- Kushner, David. *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.
- Küçükalkan, Kaan Bahadır. *Demokrat Parti Döneminde Milliyetçi Hareketler*. İstanbul: Aygan Yayıncılık, 2016.
- Landau, Jacop M. *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*. Çeviren Meral Alakuş. Sarmal Yayınları, 1999.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren Babür Turna. Ankara: Arkadaş Kitabevi, 2010.
- Maldybek, Akmaral, ve Tevfik Erdem. «Erol Güngör ve Milliyetçilik.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 912-923. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Mannheim, Karl. «Conservative Thought.» Düzenleyen Paaul Keeskemeti. *Essays on Sociology and Social Psychology* (Oxford University Press), 1953: 74-167.
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Menek, Abdülkadir. «28 Şubat Postmodern Darbe.» *DergiPark*, no. 2 (2016): 136-147.
- Milliyetçi Hareketin El Kitabı*. MHP Genel Merkez Yayınları, 1973.
- Musil, Pelin Ayan. «Milliyetçi Hareket Partisi: İdeoloji, Örgüt ve Güncel Söylemler.» *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları: Araftaki Seçim* içinde, yazar Edip Asaf Bekaroğlu. Vadi Yayınları, 2015.

- Nisbet, Robert. «Muhafazakarlık.» *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. Çeviren Erol Mutlu. Derleyen Tom Bottommore, & Robert Nisbet. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2010. 97-133.
- Ortaylı, İlber, ve Taha Akyol. *Osmanlı Mirası*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Öğün, Süleyman Seyfi. *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Önder, Oğuzhan. «Muhsin Yazıcıoğlu.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Özcan, Fatma Yurttaş. «27 Mayıs Sonrası Muhafazakar Aydınların Örgütlenme Çabaları ve Siyasi Gelişmeler Üzerindeki Etkileri: Aydınlar Ocağı.» *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 10, no. 40 (2014): 107-134.
- . «Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri.» *Doktora Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2011.
- Özdoğan, Günay Göksu. *Turan'dan Bozkurt'a*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Özkırmı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları*. Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Öznur, Hakkı. *Muhsin Yazıcıoğlu Külliyyatı*. Cilt 2. Ankara: Akçağ Basım, 2012.
- Perçin, Melih. *12 Eylül Günleri Muhsin Yazıcıoğlu*. Ankara: Yüzde İki Yayınları, 2018.
- Safa, Peyami. *Türk İnkılabına Bakışlar*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2022.
- Sağlam, Serdar. «Ziya Gökalp.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Sanlı, Ferit Salim. «Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 1080. Otorite Kitap, 2020.
- Saraçoğlu, Cenk. «Ülkücü Hareketin Bilinçaltı Olarak Nihal Atsız.» *Toplum ve Bilim*, no. 100 (2004): 100-114.
- Sarıнай, Yusuf. *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2004.
- Saygılı, Rukiye. «Millet.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 15-26. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Saygılı, Rukiye. «Milliyetçilik Yazınının Tarihsel Serüveninin Bibliyometrik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi.» *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 74 (10 2022): 212.
- Selvi, Abdülkadir, ve Erhan Seven. *İşkence Koşullarından Siyaset Meydanlarına*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2010.
- Sencer, Muzaffer. *Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Davranışlar*. İstanbul: May Yayınları, 1974.
- Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. İletişim Yayınları, 2017.
- . *Milliyetçilik*. Ankara: Atıf Yayınları, 2013.
- Soğukömeroğulları, Mehmet. *Turanlık Fkri*. Gece Kitaplığı, 2014.
- Şallı, Saim. «Nurettin Topçu.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Tekin, Hasan Hüseyin. «Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983).» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Tekin, Hasan Hüseyin. «Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983).» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 948-955. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
- Tezcan, Yıldırım. *Independent Türkçe*. 28 Mart 2020. <http://www.indyturk.com> (Temmuz 27, 2022 tarihinde erişilmiştir).
- Tezel, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Tonak, Ertuğrul Ahmet, ve Irvin Cemil Schink. *Geçiş Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları, 2013.
- Tunahan, Özcan. «28 Şubat Süreci: "Post-Modern Darbe'nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Des-teği".» *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 2015: 23-41.
- Tunaya, Tanık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. Cilt 1. İstanbul: iletişim yayınları, 1998.
- Turhan, Metin. *Alparslan Türkeş (1963-1980)*. Ankara: Panama Yayınları, 2016.
- Türkeş, Alparslan. *9 Işık - Milli Doktrin*. Bilge Karınca Yayınları, 1997.
- . *Basılan Kervanımız*. İstanbul: Kamer Yayınları, 1995.
- . *Milli Doktrin Dokuz Işık*. İstanbul: Kutluğ Yayınları, 1975.

«Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.» 1924.

Ulaş, Mehmet, ve Alper Yılmaz. «Cumhur İttifacı Oluşum Sürecinde Ak Parti ve MHP Liderlerinin Nasıl Bir İkna Dili Kullandığı; Parti Grup Toplantıları Örneği.» *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2019): 79-94.

Uzun, Turgay. «Osmanlı Döneminde Türk milliyetçiliği ideoloji kaynakları.» *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010: 253- 265.

Uzun, Turgay. «Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Hareket Partisi.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 1089-1117. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.

Uzun, Turgay. «Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Hareket Partisi.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 1089-1117. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.

Uzun, Turgay. «Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Hareket Partisi.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 1097. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Vural, Mehmet. *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakarlık*. Elis Yayınları, 2003.

Vurucu, İkbal. *Turan Ülküsü: Türk Milliyetçiliği ve Turancılık*. Ankara: Kripto Basın Yayıncılık, 2018.

Vurucu, İkbal. «Turancılık.» *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.
www.mhp.org.tr tarih yok.

Yaşlı, Fatih. «1980 Öncesi Ülkücü Hareketin İslamlaşmasında Seyit Ahmet Arvasi Etkisi ve "Türk-İslam Ülküsü".» *Memleket Siyaset Yönetim*, no. 22 (07 2014): 377-399.

Yiğit, Mustafa. «Ülkücülük » *Milliyetçilik* içinde, yazar Tevfik Erdem, 1066-1074. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.

Yurtaslan, Ali. *İtiraflar*. Kaynak Yayınları, 2003.

Zürcher, Erik J. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. iletişim yayınları, 2018

ADİL MERİTOKRASİ KLASİK MERİTOKRASİ'NİN PROBLEMLERİNİ ÇÖZEBİLDİ Mİ?

İpek Keskin

1. GİRİŞ

Meritokrasi, kariyerlerin yeteneğe açık olduğu sosyal düzeni ifade etmektedir. Bu düzen toplumda güç ve yetkinin çalışma ahlakı, bilgi, beceri, yetenek, liyakat, erdem gibi niteliklere sahip olan kimselerin yönetimde aktif görev almasını tanımlamaktadır. Kavram literatürde ilk kez Michael Young adlı sosyolog tarafından 1958’de yazılan *Meritokrasinin Yükselişi* adlı eserinde kullanılmıştır. Kısaca kavram $IQ + \text{çaba} = \text{Liyakat}$ biçiminde tanımlanmış, giderek güçsüzleşen alt sınıfın, sosyal hareketlilik için fırsat bulamayacağına dikkat çekilmiştir (Aktan, (2021)., s. 10). Meritokrasi kavramı merit;yetene ve çaba birleşimi bir şeyi hak etme veya layık olma; yeterlilik ve değer şeklinde tanımlanırken; krasisi ile güç, etki ve kuvvet anlamında güce ve ödüle sahip olmanın liyakat ile ilişkili olması durumu anlaşılmalıdır (Topdemir, 2021, s. 124). Meritokrasi, toplumsal hiyerarşi içerisinde erdem ve yetenek sahibi kişilerin üst düzey konumlara yerleşmesini önerdiğinden bu doğrultuda, toplumsal kaynakların layık olma, liyakat ve başarı gibi önemli değerler esas alınarak dağıtılmasını ifade etmektedir (Topdemir, 2021, s. 124).

Meritokratik düzen aynı zamanda bireyin kendi çalışmasına bağlı olarak kazandığı sosyal statüsünü yükseltebileceğine dair fırsat eşitliğini benimseyen sistem önermektedir. Bu makalenin amacı, klasik meritokrasinin temelinde sezgici fırsat eşitliği tezinin yattığını göstermek ve bu sezginin keyfi kullanılmasından ötürü “eksik adalet” olduğu görüşünü savunmaktır. Nitekim sezgici tezin yetersizliğini ortaya koyduğumuzda, sezgici tezin bize rehberlik edemeyeceği anlaşılacak, dolayısıyla Rawls’un adalet ilkelerine bizi yönlendirecektir. Rawls’un sezgici tez problemlerini aştığı gösterilecek, klasik meritokrasi hakkında düşüncelerine yer verilecektir. Rawls’cu ağızdan klasik meritokrasinin eleştirisi yapılarak, adil meritokrasi sistemi desteklenecektir. Bu bağlamda Rawls, klasik

meritokrasinin toplumda fırsat eşitliğini tam anlamıyla sağlasa da konumları belirleyen unsurların hâlâ kişinin hak etmediği zekâ kapasitesi, yetenek gibi doğal piyangodan çıkan keyfi dağıtımdan etkilendiği gerekçesiyle yeniden dağıtım modelini benimseyecek, dezavantajlıları da kapsayan hakkaniyetli bir adalet teorisi geliştirecektir. Rawls'un benimsediği dağıtımçı adalet görüşüne göre bulduğu çözüm ise kişinin doğuştan getirdiği yetenekleri toplumsal avantaj kapsamında değerlendirmeye alıp dezavantajlı olanlara toplumda daha fazla özen gösterilerek paylaşmaktan geçmektedir. Çünkü sosyal düzen, toplumda herkesi eşitlemek amacıyla olmayıp ve yalnız fırsat eşitliğinin adaleti tam olarak sağlayamadığının bilincinde olarak en azından dezavantajlıyı eşitsiz konuma düşüren eşitsizlikleri telafi ederek toplumda bir sirkülasyon yaratmayı hedeflemektedir. Klasik meritokrasi de fırsat eşitliği düşüncesine bağlı olarak kişinin sosyal sınıfından etkilenmemesini öngörür fakat onun yarattığı sirkülasyon bir "başarı tıranlığı'na" dönüşmüştür. Kişi edindiği yüksek konum itibariyle tatmin olmuş kibirle, doyunluğa ulaşmış durumdayken, yerinde sayan alt tabaka kendini aşağılık görmeye başlamıştır. Başarısızlık kişi yetersizliği olarak birey omuzlarına yüklenmiş, kendince hak eden çok büyük gelirle keyif sürerken dezavantajlılar unutulmuştur. Bu duruma sessiz kalmayan Rawls, toplumsal kaynakların keyfiliklerden etkilendiği eşitsiz gelir dağılımına karşı bir duruş sergileyerek kendi sistemini oluşturmuş fakat Kymlicka tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Biz makalenin son bölümünde bu eleştirileri değerlendirerek Rawls'un adalet ilkelerinin önemi üzerinde duracağız.

1.1. Sezgici Tezin Yetersizliği

Rawls, *Bir Adalet Teorisi* adlı eserine iki aşırı uç nokta arasında sıkışıp kaldığı bahsi ile başlamaktadır. Bu aşırı iki uç noktayı, bir yanda faydacılık diğer yanda faydacılığın doyurucu olmayan biçimi olan sezgicilik oluşturmaktadır (Rawls, (2017), s. 22). Burada ele alacağımız sezgici düşünce, birbiriyle bağı olmayan ilkeler ve düşünceler karmaşası olarak karşımıza çıkmaktadır. Rawls'a göre düşünülmüş yargılarımızın adil mi gayri adil mi olduklarını belirlemek üzere ortaya çıkan sezgicilik düşüncesi, adaletin yaşan ilkelerinin ağırlıklarının belirlenmesi problemine cevap veren hiçbir kurucu işlevi sahiplenemez (Rawls, (2017), s. 69). Çünkü sezgicilik yapısı itibariyle, bu sezgilerin ötesine geçip birbiriyle nasıl ilişkileri olduğunu göstermeye çalışan veya bu sezgilerin altını çizerek onları yapılandıran ilkeler ortaya koymaya çalışmaz. Bunun nedeni sezgiciliğin kendi içerisinde birbiriyle çatışabilecek birçok ilkedен oluşması ve bu ilkeleri birbiri karşısında tartacak hiçbir açık yöntemi, öncelik kuralı barındırmamasıdır (Kymlicka, (2004), s. 74). İnşa edici, belirleyici hiçbir yüksek emir ölçüsünün olmadığı iddiasında olan sezgicilik, sisteminde tanımlanabilecek hiçbir zımnî metot, hiçbir öncelikli kural barındırmadığından dolayı düşünceler arasında öncelik sonralık ilişkisi kurulamamakta ve her şey birbirinden kopuk görünmektedir. Bunun sonucunda belli ve sadeleştirilemez kurallar çatıştığında sezgici kuramların bize rehberlik etmesini bekleyemeyiz. Rawls'a göre tam da bu nedenlerden

dolayı, öncelik probleminin çözümünde hiçbir şey sezgiciliğe başvurmak kadar gereksiz ve irrasyonel değildir (Rawls, (2017), s. 70). Bu yüzden kurallar çatıştığında bizlere rehberlik edecek, birbirinden kopuk olmayan, aralarında öncelik ve sonralık ilişkisi kurulabilen bir siyaset kuramı gerekmektedir. Çünkü sezgiye dayalı adalet kavramı eksik kalmaya mahkûmdur. Bu konuda Rawls düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

Sezgiciler, ahlaki olguların karmaşıklığının bizim çabalarımızın yargılarımıza tam bir dikkat vermesinin ve yarışan ilkelerin çokluğuna duyduğumuz ihtiyacın tam aksine inanırlar ve o nedenle buna karşı çıkarlar. Sezgici “sosyal adalet herkese hak ettiğini verir” denildiği zaman, bu ilkelerin ilerisine gider ve bu girişimlere ya bunların önemini azaltarak ya da birisi her şeyi fayda ilkesine göre yerleştirdiğinde, bunu yalanlayarak veya aşırı basitleştirmeye rehberlik ederek buna karşı çıkar. O nedenle, sezgiciliği tartışmanın en iyi yolu, düşünülmüş yargılarımız içindeki ağırlıkları dikkate alan tanımlanabilir etik ölçütleri, düşündüğümüz ilkelerin çoğunluğuna verdiğimiz uygunluğu belirtmekle olur (Rawls, (2017), s. 68).

Görüldüğü üzere Kymlicka, sezgiciliği faydacılığın doyurucu olmayan bir seçeneği olarak değerlendirmekte haksız değildir. Nitekim Rawls'ta, sezgici düşüncenin toplumsal adaletin herkese hakkını vermesi gerektiğini söylediğinde bunun nasıl gerçekleşeceği üzerine faydacılık gibi bir ölçüt sunmamaktadır veya sezgici düşünce her şeyin fayda ilkesine göre düzenlenmesi gerektiğini öne sürerken bunu tıpkı bir faydacı gibi fazlasıyla basitleştirici, önemsiz bir şekilde ele almaktadır. Bu yüzden Rawls'un oluşturacağı sistemde sezgicilik ve faydacılık çıkmazının aşılması söz konusu olacaktır.

1.2. John Rawls'un Adalet İlkeleri

John Rawls'un kurmaya çalıştığı adalet sisteminin gelir ve refahla sınırlı olmaması, insan hayatında daha büyük önem arz eden özgürlük, eşitlik gibi anlamlı değerler üzerine kurulu olması durumu onu “hakkaniyet olarak adalet” düşüncesini benimsemeye götürmüştür. Rawls'un adalet anlayışı siyasal ve sosyal eşitlikçi bir kaygı güderek toplumdaki eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla, adaletini dağıtımçı temele dayandırmaktadır. Bu doğrultuda Rawls, adalet düşüncesini, toplumsal malların eşit paylaşımı düşüncesine bağlamıştır. Ancak bunu bütün eşitsizlikleri ortadan kaldırarak değil, birini dezavantajlı duruma düşüren eşitsizlikleri ortadan kaldırarak gerçekleştirmektedir (Kymlicka, (2004), s. 76). Kymlicka bu hususu şöyle ifade etmektedir:

Eğer belli bazı eşitsizlikler herkesin yararına, toplumsal açıdan yararlı yetenekleri ve çabayı ortaya çıkarıyorsa, o zaman bunlar herkes için kabul edilebilir olmalıdır. Eğer birine benim sahip olduğumdan daha çok para vermek benim çıkarlarıma yarlıyorsa, bu durumda benim çıkarlarımla eşit olarak değerlendirilmesi, bu eşitsizliği yasaklamaktansa, ona izin vermemiz gerektiğini söyler. Başlangıçta aldığım eşit parayı geliştirmiyorlarsa, eşitsizliklere izin vardır; ama faydacılıkta olduğu gibi adil payımı çekip alıyorlarsa yoktur (Kymlicka, (2004), s. 76).

Ancak bu genel adalet kavrayışı, dağıtım yapılacak çeşitli çıkarların birbiriyle çatışması ihtimalini içerdiğinden tam bir adalet kuramı sayılmayacaktır. Örneğin birinin gelir düzeyini artırmak için onu temel özgürlüklerinden yoksun bırakabiliriz. Ancak bu gelir açısından, birey refahına katkıda bulursa da özgürlük açısından aleyhine bir sonuç doğurarak onu kısıtlamaktadır. Bu manada genel adalet kavrayışı ve sezgicilik, eşitsiz bir gelir dağılımının herkesin lehine bir sonuç doğurduğu durumda, daha az geliri olanlar açısından fırsat eşitsizliği yaratmasını veya gelir düzeyini artırma yönündeki bu değişikliğin özgürlük ve fırsatlar bakımından söz konusu olan dezavantajlara ağır basması gibi soruları yanıtızsız bırakmaktadır (Kymlicka, (2004), s. 77). Bu yüzden Rawls, sezgiciliğin ve genel adalet kavrayışının eksikliklerini gidermek için kendi adalet kurallarını birey özgürlüğü ve haklarına dayalı temelde, öncelikli bir sisteme oturtmuştur.

Rawls'ta adalet ilkelerinin konusu, toplumun temel yapısı olmakla beraber, öne sürdüğü iki adalet ilkesinden ilki özgürlüktür. Bu adalet sistemi, özgürlüğü temel almakla birlikte, herkesin bu özgürlükten eşit yararlanma hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. Çünkü özgürlük; siyasal özgürlük, ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, vicdan ve düşünce özgürlüğü, kişi olarak hak sahibi olma özgürlüğü, psikolojik baskı ve fiziksel saldırıdan korunma hakkı, mülkiyet hakkı, keyfi tutuklanma ve yakalanmama özgürlüğü gibi ayırım gözetmeksizin her bireyin sahip olduğu geniş özgürlükleri içermektedir (Rawls, (2017), s. 90). İkinci adalet ilkesi ise kendi içerisinde iki kısma ayrılmaktadır. İkinci ilkenin birinci bölümü adil fırsat eşitliğidir. Adil fırsat eşitliği, bireyler arasında ayırım yapmaksızın, bir yere atanmak, o konuma yerleşebilmek için başvuru yollarının herkese açık olması ve bu pozisyona seçilmede herkesin adil değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Bu ilke benzer yetenek ve becerilere sahip insanların, benzer hayat şanslarına sahip olmasını, daha spesifik olarak doğal varlıkların bir dağıtımını olduğunu aynı düzey ve yetenekte olanların bunu kullanma konusunda aynı şekilde istekli olduklarını ve yine bunların sosyal sistem içerisinde başlangıç yerleri dikkate alınmaksızın aynı başarı umudu içinde bulduklarını varsaymaktır. Toplumda sınıf, cinsiyet ayrımı olmaksızın herkesin beklentileri aynı şekilde motive edilmeli ve herkes için aynı imkânlar sunulmalıdır. Aynı yeteneğe sahip olan bireylerin beklentileri, doğumu itibarıyla yerleştiği sosyal sınıflardan etkilenmemelidir.

Adalet ilkesinin ikinci bölümü ise fark ilkesidir. Fark ilkesi, doğuştan gelen yeteneklerin veya talihin eşitsizliklerinden kaynaklı hak edilmemiş haksızlıkları giderme yöntemidir. Herkesin yararı için dezavantajlıların durumunun iyileştirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu düzen dezavantajlıya fayda sağlıyorsa adil kabul edilmektedir. Rawls'a göre dezavantajlı olanların durumlarının iyileştirilmesi adına bir şey yapılmadıkça sosyal düzen olan sezgisel fikir tesis edilemez ve avantajlıların cazip beklentisinin korunması beklenemez (Rawls, (2017), s. 103). Toplumdaki eşitsizliğin haklı görülebilmesi için toplumun dezavantajlı üyeleri alternatif uygulamalar yoluyla desteklenerek daha iyi duruma gelmelidirler. Doğuştan gelen eşitsizlikleri gidermenin telafisi ancak adil fırsat eşitliği ve fark ilkesinin birlikte uygulanmasıyla gerçekleşmektedir. Rawls'a göre avan-

tajların bölünmesi ve uygun dağıtım paylarının belirlenmesi için adalet ilkelerine ihtiyaç vardır, adaletin asıl rolünü de bu ihtiyaçlar belirlemektedir (Rawls, (2017), s. 153). Ayrıca fark ilkesi, Rawls sisteminde faydacılığa kesin karşı duruşun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü faydacılığın benimsediği görüşe göre, azınlığa çok büyük miktarda fayda sağlanacaksa çoğunluğun çıkarı feda edilebilir ya da çoğunluğa yeterli kazanç sağlanacaksa bir azınlık için çok büyük miktarda kayıp hakkaniyetli kabul edebilir. Oysa bu ihtimallerin her ikisi de fark ilkesi ile ortadan kalkmaktadır. Çünkü fark ilkesi dezavantajlı çıkarlarının feda edilmesini yasaklar. Faydacı görüş tek tek bireylerin çıkarını gözetmeyerek herkesin çıkarını bir havuzda toplar ve en fazla fayda sağlayan yolu takip etmektedir. Oysa Rawls, bireye önem ve değer vermektedir. Bu yüzden fark ilkesini öne sürer ve fark ilkesi bireyin gelecekteki konumunu bilmemesine karşı bir güvence sağlamaktadır (Rawls, (2017), s. 104).

1.3. Öncelik Probleminin Aşılması

Rawls sisteminde birinci öncelik kuralı özgürlüktür. Özgürlüğün önce olması adalet ilkelerinin yönetsel bir sıralamaya sahip olarak özgürlüklerin ancak özgürlük adına sınırlanabileceği iddiasını taşımaktadır (Kymlicka, (2004), s. 77) Örneğin iyi düzenlenmiş bir toplumda bile düşünce ve vicdan özgürlüğü makul düzenlemelere tabidir ve katılma ilkesi belli bir dereceye kadar kısıtlanabilir. Diğer sınırlamalar ise çocuğun vesayetinin ebeveynler kontrolünde olması gibi insanın doğal özelliklerini düzenlemek amacından kaynaklanmaktadır. Birey olgunluk yaşına erişip kendi aklını kullanabilecek kapasiteye geldiğinde ebeveyn vesayetinden kurtularak özgür iradesiyle hareket edecektir.

Rawls sisteminde ikinci öncelik kuralı, adil fırsat eşitliği ilkesinin fark ilkesine olan önceliğidir. Buna göre sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle düzenlenmelidir ki adil fırsat eşitliği koşulları altında makam ve mevkiler herkese açık olmalıdır. Adil fırsat eşitliğinin hemen arkasından gelen fark ilkesi için de toplumda başlangıç konumu itibarıyla dezavantajlı doğanlara, avantajlı olanlara kıyasla daha fazla özen gösterilmelidir. Örneğin fark ilkesi bu doğrultuda daha az eğitilmiş olanlara, daha zeki olanlara göre en azından hayatının belli bir zaman dilimi içerisinde büyük bir kaynak ayrılmasını desteklemektedir (Rawls, (2017), s. 128) Fark ilkesi temel yapının amaçlarını dönüştürerek toplumsal servetlerin dağılımında, büyük sosyal ve ekonomik menfaatleri paylaştıran bir anlayışı temsil etmektedir. Kymlicka bu hususu şöyle dile getirmektedir:

Bu iki ilke Rawls'un özel adalet anlayışını oluşturur ve sezgiciliğin bize veremediği rehberliği sağlamaya çalışır. Bu ilkelere göre kimi toplumsal çıkarlar diğerlerinden önceliklidir ve bunların geliştirilmesi lehine zarara uğratılamaz. Özgürlüklerin eşitliği, fırsat eşitliğinin, fırsat eşitliği de kaynak eşitliğinin önünde gelir. Ancak her kategori Rawls'un basit düşüncesini içerir: bir eşitsizliğe ancak en kötü durumdakinin yararına olduğu sürece izin verilebilir (Kymlicka, (2004), s. 77).

Adil fırsat eşitliğinin fark ilkesi karşısında öncelikli olmasının sebebi eşit özgürlüğün, öz saygının tesis edilmesinde daha destekleyici olmasıdır. Rawls toplumdaki her bireyin, toplam sosyal refahının artırılması uğruna bile olsa ihlal edilmeyecek hak ve özgürlüklerin olduğunu vurgularken adaletin sosyal refahı maksimize edilmesi uğruna, küçük bir azınlığın özgürlük kaybına uğratılmayacağını ısrarla ifade etmektedir (Kocaoğlu, (2015), s. 73). Bu durum birinci ilkedен hareketle ikinciye gidebileceğimiz, birinci kuralı incelemeden ikinci kuralı incelemeyeceğimiz gerekli bir düzendir. Birinci ilke tam anlamıyla gerçekleştirilmeden veya hiç uygulamadan ikinci ilkenin devreye girmesi mümkün değildir. Çünkü bu düzende, önce olanların mutlak ağırlığı vardır. Başka bir deyişle, sonra gelenler kendisinden önce gelen ilkeye saygı duyarlar ve herhangi bir istisnayı kabul etmezler. Rawls sisteminde sıra içindeki herhangi bir ilkenin maksimize edilmesi için önceki ilkenin tam olarak tatmin edilmesine ilişkin şartın yerine gelmesi gerektiği açıktır. Rawls böyle bir düzenlemeyi eşit özgürlük ilkesinin ekonomik ve sosyal eşitsizliklerden önce gelecek şekilde önermiştir. Bu durum toplumun temel yapısının, refahın eşitsizliklerini ve otoriteyi önceki ilkelerin gerektirdiği eşit özgürlüklerle uyumlu yollarda düzenlemek anlamına gelmektedir (Rawls, (2017), s. 72). Bu sıralamaların ima ettiği olgu, sezgicilik ve faydacılık arasında sıkışıp kalmaktan kurtaran makul öncelik kurallarını, ihtiva etmesidir. Böylece ideal teorideki adalet ilkelerinin sıralaması, ideal olmayan durumlara karşı bu ilkelerin uygulanmasını hatırlatarak rehberlik etmektedir.

Rawls'a göre öncelik probleminin muhatap alınmasındaki görev, sezgisel yargıların tamamen ortadan kaldırılması değil azaltılması olarak anlaşılmalıdır. (Rawls, (2017), s. 73). Buradaki amaç, ortak adalet anlayışının sağlanması adına yargılarımızda güvenilirliği kabul edilebilir anlaşmaya varmaktır. İnsanların sezgisel öncelik yargılarının birbirine benzemesinde sorun yoktur. Sezgi görüş sadece bu ilkeleri formüle etmeye elverişli değildir (Rawls, (2017), s. 73). Çatışan yargılar aynı değerdeki talepler için zemin oluşturuncaya kadar sezgisel düşünce bir ölçüde karışıklık ve zorluk doğururlar. Bu nedenle Rawls'un amacı sezgiselliği, etiği, sağduyuyu çağırın adalet üzerine düşünülmüş yargıları birbirine yaklaştırmaya eğilimli olan adalet kavramı formülü elde etmektir (Rawls, (2017), s. 74).

1.4. Klasik Meritokrasi Düşüncesinde Sezgici Fırsat Eşitliğinin Yetersizliği

Meritokrasi görev ve sorumlulukların aile, servet veya sosyal sınıftan ziyade bilgi, beceri, yeterlilik, yetenek, çaba, çalışma ahlakı, erdem ve başarı temelinde dağıtıldığı sistem adıdır (Aktan, (2021)., s. 10) Başka bir deyişle işin hak edene gitmesi, işi ehline vermektir. Bireyin sahip olduğu yeteneklerin ve emeğinin sonucunda, toplumsal yaşamda bir konuma yerleşmesine neden olan, bunu da adil rekabet sistemiyle birlikte sağlayan klasik meritokrasi düşüncesi, bireyin toplumsal tabakalar arasında yükselmesini, hedeflediği konumu hak etmesine bağlamaktadır. Böylece meritokrasi, toplumda sosyal hareketliliği artırmakta ve insanların amaçlarını elde etmesi için onları cesaret-

lendirmektedir. Toplum arasında geçişkenliğin artmasıyla beraber bireylerin öğrenilmiş çaresizlik algısı yerini toplumsal kaynaklara ulaşma konusunda daha fazla emek harcamak ve yetkinlik sahibi olma yoluyla kazanılmış statülerini yükseltme eğilimine bırakmaktadır (Topdemir, 2021, s. 123). Meritokratik düzende insanlar, erdem ve yetenekleri doğrultusunda ödüllendirilerek onlardan daha fazla verim alınması sağlanmaktadır. Toplumsal düzen içerisinde uzmanlaşmaya ve emeğe dayalı olarak kazanılmış statü, eşitsizliklerin azaltılmasında kritik rol oynadığı gibi toplumsal uyuma da katkıda bulunmaktadır. Çünkü ekonomik ve yönetsel anlamda, toplumsal kaynaklara erişimde yarattığı fırsat eşitliği, meritokrasinin en önemli kazanımlarından birisidir.

Klasik meritokrasinin en önemli kazanımlarından biri olan sezgici fırsat eşitliği, bireyin din, dil, ırk, cinsiyet, toplumsal birikim gibi etkenlerden dolayı bireyin toplumda dezavantajlı duruma düşürülmesine karşıdır. Bu yüzden meritokrasi teoride gayet iyi görünmektedir. Çünkü hak edenin hakkını aldığı, layık olanın layık olduğu görevleri seçilip atandığı, fırsat eşitliğine dayalı bir sistem üzerine kurulmuştur. Bu durumun adalete uygun görünmesinin sebebi, insanların kaderlerini içinde buldukları koşullardan çok tercihleriyle belirlemeleri düşüncesidir. Adil rekabete dayalı bir toplumda, bir konuma gelmek için çalışıyorsam başarıyı ya da başarısızlığımı ırkım, sınıfım ya da cinsiyetim değil performansımı belirleyecektir. Başarısız olursam bunun nedeni yanlış bir sosyal sınıfta doğmam olmayacaktır (Kymlicka, (2004), s. 80) Bir yere atanmakta başvuru yolları açık ve insanlar ayırım gözetmeksizin eşit değerlendirmelere tabi tutuluyorsa insanlar başarısız olduklarında bunun bedelini üstlenmelidirler. Dolayısıyla “fırsat eşitliğinin bulunduğu bir toplumda gelir eşitsizlikleri adildir; çünkü başarı ödülüdür ve hak edenlere gider” (Kymlicka, (2004), s. 80). Bu eşitsizlikler bireylerin çabalarının ya da tercihlerinin bir ürünüdür. Örneğin bir ülkenin kişi başına düşen milli gelir ortalaması 20.000 dolarken birine 100.000 dolar maaş vermek sezgici fırsat eşitliği düşüncesinde kabul edilebilirdir (Kymlicka, (2004), s. 79). Oysa bu durum Rawls sistemiyle uyuşmaz. Çünkü Rawls, adil fırsat eşitliğini savunmakla birlikte bu konulara gelen insanların, toplumsal kaynaklardan bu denli fazla kazanç elde etmesine karşıdır. Eşitsiz gelir dağılımı ancak dezavantajlı yarar elde edebiliyorsa kabul edilebilirdir. Bireyler arasındaki gelir eşitsizlikleri her zaman hak edilmiş veya bireylerin çabalarının ya da tercihlerinin sonucu olarak kazanılmış değildir. Çünkü doğuştan engelli olanların toplumsal yararlarından pay alma konusunda fırsat eşitliği yoktur ve bunlar bireylerin tercihleri ile ya da çabaları ile ilgili olarak değerlendirilemez. Hak edilmemiş eşitsizlikleri ortadan kaldırmakla ilgileniyorsak yalnızca fırsat eşitliğine dayalı bir adalet anlayışı önermek yerine fırsat eşitliğini fark ilkesi ile birlikte desteklemek gerekmektedir.

Fırsat eşitliği tam anlamıyla sağlandığında dahi meritokratik yorum kusurludur. Çünkü refah ve gelir dağılımını hâlen yetenek ve beceriler belirlemektedir. Adil fırsat eşitliği ilkesi bazı güçlü aile yapıları içine doğmak söz konusu olduğu sürece sadece eksik gerçekleşir. Çünkü doğal kapasiteler gelişinceye veya amacına ulaşınca kadar her çeşit sosyal, ekonomik ve sınıfsal davranışlardan birey hayatı ve tercihleri çoktan etkilenmiş olacaktır. Meritokrasinin iddia ettiği isteklilik bir çaba veya çalışma yaratsa dahi hak

etmenin kendisi, içinde doğduğu mutlu veya refahı yüksek bir aileye, o ailenin sağladığı imkânlarla, sosyal şartlara bağlıdır ve bazen çabalamak bir bataklıkta çırpınmaya benzerdir. Meritokrasinin iddia ettiği gibi her çaba bize üstün bir mevki kazandırmaya yetmeyecektir. Rawls'un bunun için önerdiği sistem, büyük özel yeteneklere sahip insanların avantajını, toplumun dezavantajlı kesimlerinin iyiliği adına sınırlamaktır (Rawls, (2017), s. 102). Fark ilkesinin kabulü ile birlikte daha büyük yeteneklerin ortak sermaye kabul edilerek yeniden dağıtılması görüşünü benimsemek gerekmektedir.

Rawls sisteminde birey kendi tercihleri sonucunda dezavantajlı duruma düşmüşse sonuç adildir. Ancak bireylerin toplumsal koşullara bağlı olarak keyfi ve hak etmedikleri durumda olmalarına karşın dezavantajlı ya da ayrıcalıklı kılınması adil değildir. Klasik meritokraside sorun, bireylerin başlangıç durumuna bakılmaksızın herkesi eşit kabul ederek bir yarışmaya dâhil etmesidir. Gerçek yaşamda fırsat eşitliği tüm vatandaşlar için söz konusu değildir. İnsan ister istemez içinde doğduğu toplumun ekonomik ve sosyal şartlarından etkilenmektedir. Temelde eşitlik sağlanamadığı için ve birey farklılıkları giderilmediğinden dolayı herkesi adil rekabete dayalı sistemde yarıştırmak eksik bir adalet olacaktır.

Rawls bu yüzden, adil fırsat eşitliğinin tek başına adaleti sağlamakta yeterli olmayacağını anlamış ve fark ilkesi ile onu desteklemiştir. Çünkü adil fırsat eşitliği tam olarak hayata geçirilse bile hayat daha doğum anından itibaren bazılarını ayrıcalıklar bazılarını ise imkânsızlıklar öne sürmüştür. Toplumsal ve doğal eşitsizlikler gözetilerek birey kaderinin hak etmemiş olduğu dezavantajlar tarafından kötüleşmesi adil kabul edilemez. Hiç kimse ne büyük doğal kapasitesini ne de toplumda daha şanslı başlangıç noktasındaki değerini hak etmemektedir. Başka bir ifadeyle, hiç kimse belli bir sınıfa, cinsiyete ya da ırka mensup olarak doğmayı hak etmediği gibi engelli ya da üstün zekâlı biri olarak doğmayı da hak etmemektedir (Kymlicka, (2004), s. 81). Doğal yetenekler ve toplumsal koşullar şans meselesi olduğundan, doğal dağılım ne adil ne gayri adildir. Dağıtıcı paylar doğal piyangoğun sonucu tarafından kararlaştırılmakta olduğundan bu sonuç ahlaki açıdan keyfidir ve toplumda dağıtıcı adalet hiçbir şekilde bu keyfi nedenlerden etkilenmemelidir. Meritokratik düzende, başlangıçtaki yetenekleri adaletle aynı kefeye yerleştirmek talihin keyfilikliğini tasdiklemektir. Adaletsizlik dağıtım paylarının keyfilikten uygunsuz bir biçimde etkilenmesine izin verilmesidir ki, ahlaki bir perspektiften bakıldığında da bu son derece keyfi nitelik arz etmektedir (Sandel, (2014), s. 93).

1.5. Klasik Meritokrasie Karşı Fark İlkesiyle Desteklenmiş Adil Meritokrasi

Adil meritokrasi sistemi, fırsat eşitliği ile fark ilkesi birlikteliğini gerektirmektedir. Bu doğrultuda adil meritokrasi, klasik meritokraside üzeri örtülen doğal yeteneklerdeki farklılıkları göz ardı etmez. Toplumdaki bireylerin başlangıç koşullarının eşit olmadığını farkında olarak hareket eder. Dolayısıyla adil meritokrasi, klasik meritokraside ol-

duğu gibi başlangıçta eşit olmayan bireyleri eşitlermiş gibi ele alarak toplumsal yarışa da dâhil etmeyecektir. Örneğin bir koşu yarışında bitiş çizgisine çok yakın konumda başlayan biri ile ayakkabılarının içerisindeki çakıltaşlarıyla yarışa geriden başlamak zorunda olan kişileri varsayalım. Onlara toplumsal kaynaklarda eşitlik, maç sonucunu eşit değerlendirme veya yarışa herkesin başvurabiliyor olması gibi imkânlar sunulsa da bu imkânlar adaleti sağlamaya yetmeyecektir. Bu yüzden adil meritokrasi, klasik meritokrasideki yetersizlikten kaynaklı olarak yalnızca bireyin toplumdaki eşitliğini savunmakla yetinmez, doğuştan gelen eşitsizlikleri de destekleyerek telafi etmeyi kendine amaç edinir. Çünkü klasik meritokraside, doğal yeteneklerdeki farklılıklar görmezden gelinmiş, sanki bunlar bizim tercihlerimizmiş gibi ele alınarak yalnızca toplumsal koşullardaki farklılıkları gözetken dar bir eşitlik anlayışı geliştirilmiştir. Bu anlayışla klasik meritokrasinin özünü oluşturan sezgiye dayalı adalet eksik bırakılmıştır (Kymlicka, (2004), s. 82). Böylece adil meritokraside amaç, toplumsal ve kültürel eşitsizliklerin, eşit eğitim fırsatı, belirli yeniden dağıtım politikaları ve diğer toplumsal reformlar aracılığıyla azaltıldığı adalet anlayışıdır.

Başlangıçtaki yeteneklerin doğal piyango sonucu, keyfi dağıtım olduğunu bir kez anladığımızda doğal olumsuzlukların etkisinden rahatsız oluruz. Çünkü birey doğuştan getirdiği ırk, cinsiyet, zekâ gibi etkenlerden dolayı toplumda ne ayrıcalıklı ne de dezavantajlı konuma düşmelidir. Bu yüzden bireyin toplumda, tercih etmediği koşullardan etkilenmesini en aza indirmek istiyorsak fırsat eşitliğinin tek başına yeterli olmadığını kabul etmek gerekir. Nitekim fırsat eşitliği toplumda tam anlamıyla mükemmel biçimde uygulansa bile başlangıç koşulları eşit olmadığından toplumsal ve kültürel eşitsizlikleri yok edecek kadar ileri götürmek hemen hemen imkânsızdır. Çünkü doğuştan getirdiğimiz yeteneklerimiz, cinsiyetimiz, zekâ kapasitemiz gibi başlangıç durumundaki eşitsizlikler, toplumdaki eşitsiz konumumuzu da etkilemektedir. Sandel'e göre toplumsal ve kültürel eşitsizlik tamamen giderilse de doğal talihin olumsuzluklarını gidermek için ne tür sosyal politikaların gerekli olduğunu belirlemek imkânsız olmasa da güçtür (Sandel, (2014), s. 94). Bu konuda Rawls, önerdiği çözümü şöyle ifade etmektedir:

Hiç kimse ne kendi büyük doğal kapasitesini ne de toplumda daha şanslı başlangıç noktasındaki değerini hak etmez. Ama elbette bu durum, bu ayrımları daha az gidermek için bir mazeret değildir. Bunun yerine, temel yapı, bu ihtimallerin en az talihli olanların iyiliğine çalışacak şekilde düzenlenebilir. O nedenle, biz eğer istersek sosyal bir sistemi kurmaya öncülük edebiliriz. Böylece hiç kimse doğal varlıkların dağılımında kendi yerinden bir şey kaybetmez veya kazanmaz veya toplumdaki başlangıç pozisyonunun telafi edici avantajlarını vermeksizin ve almaksızın iade etmez (Rawls, (2017), s. 129).

Görüldüğü üzere Rawls'un yöntemi, eşitsizliği ortadan kaldırmak değil, dezavantajlıların, avantajlıların kaynaklarından pay alabilmelerini sağlayacak bir sistem yaratmaktır. Bu sistem, toplumdaki eşitsizliklerin dezavantajlı üyelere fayda sağladığı takdirde adil olduğu görüşünü savunmaktadır. Her türlü makam ve mevkinin fırsat eşitliği gereği herkese açık olması ilkesi ile birlikte fark ilkesi Rawls'un *demokratik eşitlik* kavramını tanım-

lamaktadır (Rawls, (2017), s. 14). Fark ilkesi sadece, fırsat eşitliğinin daha eksiksiz bir versiyonu değildir, keyfilik sorununa temelden farklı biçimde saldırmaktadır. Fark ilkesiyle beraber ben artık doğal servetlerimin tek sahibi ya da bu servetlerin beraberinde getirdiği avantajların ayrıcalıklı mirasçısı değilimdir. Fark ilkesi gerçekte, doğal yeteneklerin dağılımını ortak bir servet olarak görmek ve bu dağılımı sağladığı yararları her ne olursa olsun bölüşmek konularında uzlaşmayı temsil eder (Sandel, (2014), s. 95). Yeteneklerin dağılımını ortak bir servet olarak gördüğümüzde nasıl olup da bu yeteneklerin bazılarının sende diğer bazılarının bende olduğu hususu önemini kaybetmektedir.

Rawls açısından klasik meritokraziye dayalı sezgici fırsat eşitliği tezi *istikarsızdır*. Çünkü toplumsal koşullar ya da doğal şansın etkisiyle dağıtımda payımıza düşenlerden ötürü dara düşmüşsek artık sıkıntı çekmek kaderimiz olmuştur. Dolayısıyla toplumsal servetlerin dağılımının belirlenmesinde keyfi etkiler yüzünden bir kez sorun yaşarsak domino etkisi hâlinde başkalarının etkisiyle rahatsız edilmeye mahkûm oluruz (Rawls, (2017), s. 103). Doğal yetenekten gelen eşitsizlikleri bir şekilde telafi etmek amacıyla fark ilkesi kabul edilmeli, daha büyük yeteneklerin ortak avantaj olarak kullanılması yönünde uzlaşma sağlanmalıdır. Bu yüzden adaletin iki ilkesinin demokratik yorumunun meritokratik bir topluma önderlik edemeyeceği açıktır. Klasik meritokrazi, kariyerlerin yeteneğe açık olma ilkesini fırsat eşitliği tezine dayandırırken toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlikleri göz ardı etmektedir. Örneğin soylu kesim güvenli şekilde güç ve refahın hizmetine sahipken, alt tabaka güç ve refaktan yoksundur. Böyle durumda toplumdaki eşitsizlik derinleşmekte, toplumda avantajlı olanlar hak etmedikleri doğal şansın yardımıyla keyif sürerken, dezavantajlı olanlar yerinde saymaya devam etmektedir. Ortak iyiyi yıpratıcı olan bu düzen, kazananlarda bir kibir, kaybedenlerde aşağılanma duygusu yaratmaktadır. Çünkü meritokratik ideal, dezavantajlıları göz ardı etmekle toplumda sürekli yükselen bir kesim oluşturmuş, sürekli yerinde sayan kesimde ise kıskançlık duygusu yaratmıştır. Kibirle doğal şansın nimetlerinden faydalanan bireyler, tembel olmayan kişilerin başarılı olacağını ifade ederken bu yetenekleri ahlaki olarak hak edip etmediklerini sorgulamamaktadırlar.

2. KYMLICKA'NIN RAWLS'UN ADALET İLKELERİNE ELEŞTİRİLERİ

Rawls'un sistemi, her toplum üyesini ahlaki bireyler olarak eşit değerlendirmeyi ve insanların toplumsal iş birliği sonucunda elde ettiği yararların dağılımının, keyfi niteliklerden etkilenmesine izin vermemeyi amaçlamaktadır. Bunun için de fırsat eşitliği düşüncesini fark ilkesi ile desteklemek gerekmektedir (Kymlicka, (2004), s. 83). Kymlicka, herkese ahlaki birey olarak eşit davranma düşüncesini benimsemektedir. Ancak genel kabul gören sezgici fırsat eşitliğinin keyfi dağıtımdan etkilendiği gerekçeyle, Rawls'un bu durumu aşmak için önerdiği fark ilkesine karşıdır. Çünkü Rawls, Kymlicka'ya göre fark ilkesini sınıflama yapmaksızın tüm eşitsizliklere uygulamaktadır.

Oysa dezavantajlılar arasında da oldukça büyük farklar vardır. Örneğin bedeninin hiçbir yerini hareket ettiremeyen yatalak bir bireyin dezavantajları ile sadece zihinsel engelli ve vücudunun hakimiyeti kendisinde olan bireyin dezavantajı eşit midir? Ve toplumsal kurumlar tarafından aynı destekleme miktarı onlara yeterli olacak mıdır? Rawls'a yöneltilen bu eleştiriler haklı sayılabilir fakat Rawls tarafından bu sorunlar öngörülememiş değildir. Nitekim Rawls'un sistemi, dağıtımı planlamadan önce en baştan itibaren eşitsizlikleri gidermeyi kendisine amaç edinir, daha sonrasında ise dağıtımdaki küçük eşitsizliklere dezavantajlı lehine göz yumar. Fark ilkesi seçilmemiş koşullardan ve doğal dezavantajdan kaynaklı toplumda geri kalmış bireyi desteklemeyi göz ardı etmeyecektir. Ancak bu destekleme bireyi bir ölçüde ferahlatılabilir. Çünkü doğuştan engelli birey ne kadar yardım görüp, ortak servetlerden pay alırsa alsın, sağlıklı bireyin yaşam kalitesini yakalayamayacağı ortadadır.

Kymlicka'nın fark ilkesini eleştiri için yönelttiği "utandırıcı ifşaat" örneği de oldukça haklı görünmektedir. Bu eleştiriye göre siyasi açıdan eşitliğin yanlış yönüne dikkat çeken liberaller devletten yardım alabilmek için sürekli kendisinin kötü durumda olduğunu kanıtlamak zorunda bırakılmıştır. Bu utandırıcı ifşaat, devleti dezavantajlı yurttaşlarına karşı güvensizleştirmektedir (Kymlicka, (2004), s. 135) Çünkü kimi aç gözlü avantajlılar yardımdan pay alabilmek adına devleti dolandırmaya çalışacaklardır. Kymlicka'nın Rawls'a eleştiriler yöneltirken haklı olduğu noktalardan birisi de toplumumuzda derinlere işlemiş sınıf eşitsizliklerinin tam olarak nasıl bertaraf edileceği ve bu ilkelerin topluma nasıl uygulanacağını Rawls sisteminde açık olmayışıdır. Rawls'un sistemini bu nedenle, tamamen kuramsal dönüşüme sokmak gerekir ki bu da daha kapsamlı reformları gerektirmektedir. Çünkü liberal eşitlik idealleri oldukça zorlayıcıdır (Kymlicka, (2004), s. 131).

Kymlicka, Rawls'u fark ilkesinin seçilmiş ve seçilmemiş eşitsizlikler arasında ayırma gitmemekle eleştirilmektedir (Kymlicka, (2004), s. 105). Nitekim ben ayrıcalıklı bir sosyal sınıf içerisinde doğmadıysam ve doğuştan getirdiğim belli niteliklerim de yoksa, kendi tercihlerim ve çabamla daha çok gelir elde edebileceğim bir konuma gelmiş isem, Rawls'un öne sürdüğü fark ilkesinin, yalnızca ahlak bakımından keyfi etkenlerden kaynaklanan eşitsizlikler yerine neden tüm eşitsizliklere uygulanması gerektiğini açıklamamaktadır (Kymlicka, (2004), s. 83). Oysa Kymlicka'nın öne sürdüğü bu eleştiri Rawls açısından yersiz bir eleştiridir. Çünkü insan doğal birincil kaynakları zaten kendisi seçmemektedir. Dolayısıyla Rawls sisteminde, toplumsal birincil değerler: doğrudan toplumsal kurumlarca dağıtılan, gelir ve servet, fırsatlar ve yetkiler, haklar ve özgürlükler gibi niteliklerdir. Doğal birincil değerler ise: sağlık, zekâ, kuvvet, hayal gücü ve doğal yetenekler gibi toplumsal kurumlardan etkilenen ama onlar tarafından dağıtılmayan nitelikleri içermektedir (Rawls, (2017), s. 15). Bu doğrultuda insanlar doğuştan getirdikleri eşitsizlikleri ancak toplumsal kurumlar tarafından gidermeye çalışabilir. Doğal birincil değerler doğal piyangoğun sonucu olduğundan, insanın bu konuda bir şey yapamayacağı, aşıkardır. Rawls bu yüzden, doğa tarafından şanslı olan insanların kendi iyi talihlerini kaybedenlerin durumunu iyileştirerek hep birlikte kazanç sağlayacağını savunmaktadır. Böylece dezavantaj bir ölçüde telafi edilirken avantajlı olanların da cazip

beklentileri karşılanmaktadır. Çünkü avantajlı birisinin gün geldiğinde bir kaza sonucu iyi talihini kaybedip dezavantajlı duruma düşmesi tehlikesi her zaman için bulunmaktadır. Fark ilkesi bu açıdan kişinin kendisinin gelecekteki konumunu bilmemesine karşı bir güvence sağlamaktadır. Bundan dolayı insanlar tercih yaparlarken toplumsal kurumlarca dağıtılan birincil değerlere mümkün olduğunca en iyi biçimde ulaşabilmelerini sağlayacak olan programı tercih etmeye çalışmaktadırlar. Doğal dağılım ne adil ne gayri adildir, kişilerin toplumda bazı pozisyonlara doğmaları da ne adil ne gayri adildir, düpedüz keyfidir. Bu yüzden kurumlar bu olgularla meşgul olarak adil dağıtımı üstlenmelidirler. Çünkü Rawls'a göre sosyal sistem insan kontrolünün ötesinde değişmez bir düzen değildir. İnsani bir icraat modelidir (Rawls, (2017), s. 129).

Rawls sistemi, birey eğer kendi tercihlerinden dolayı dezavantajlı duruma düşmüş ise avantajlı bireyler tarafından desteklenmek durumunda olmadığını ifade eder. Bu yüzden de Kymlicka'nın Rawls'a yönelttiği seçilmiş ve seçilmemiş eşitsizlik arasında ayırım yapmadığı ve tercihleri doğrultusunda dezavantajlı konuma düşen bireyin sürekli olarak avantajlı tarafından desteklenmesi gerektiği eleştirisi de askıya alınacaktır. Yalnız keyfiliğe uygulanan fark ilkesi, seçilmiş tercihlerden dolayı dezavantajlı konuma düşmüş bireye uygulanmamaktadır. Rawls ancak bireyin tercih etmediği koşullardan dolayı dezavantajlı duruma düşmüşse bunun fark ilkesi ile düzeltilmesini amaçlamaktadır. Çünkü Rawls, Kymlicka'nın da ifade ettiği gibi amaçlarımızın sorumluluğunu üstlenme kapasitesine sahip olduğumuzu ifade etmektedir (Kymlicka, (2004), s. 104).

Kymlicka'ya göre Rawls'un fark ilkesinin keyfi etkilerden etkilenmemesi amaçlanmıştır fakat Rawls dezavantajlı bireyi tespit ederken doğal birincil değerleri bu hesaplama katmaması durumu keyfilik arz etmektedir (Kymlicka, (2004), s. 105). Kymlicka'nın bu eleştirisi haklı bir eleştiri değildir. Çünkü dezavantajlı kişiyi belirlerken doğal birincil değerleri hesaplamak mümkün değildir. Dolayısıyla, bireyin tercihine kalırsa hiç kimse bu dünyaya engelli birey olarak gelmeyi seçmeyecektir. Seçmek bizim elimizde olmadığından dolayı, yapılacak şey toplumsal kurumlar tarafından desteklenmeyi beklemek olacaktır. Tabii ki bu çözüm bireyi ne kadar desteklerse desteklensin sağlıklı bireyler gibi yaşam kalitesine ulaştıramayacaktır. Kymlicka'nın buradaki yanışı, doğal talihimizi bizim seçimimizmiş gibi değerlendirmeye çalışmasıdır. Oysa bu durum ne teoride hayal edilebilir ne pratikte uygulanabilir.

Kymlicka'ya göre Rawls sisteminde, neden kurumların adaletini değerlendirirken toplumsal birincil değerler bakımından en kötü durumda olanı ele almaktayız pek açık değildir. Bu konuyu aydınlatmak için Rawls, insanın doğal birincil değerlere müdahale etme gücü olmadığından dolayı, toplumsal değerler bakımından en kötü durumda olanı temel olarak en kötü durumdakinin durumu iyileştirilirse zincir bağlantısıyla en avantajlı olanın refahı da yükselmiş olacaktır yanıtını verebilir. Çünkü doğuştan gelen talihin keyfiliğiyle yüzleşmek ancak toplumsal kurumlarca gerçekleştirilebilir. Fark ilkesi doğal rastlantı ve toplumsal koşulların etkilerini tümüyle hafifletmez eleştirisi de Kymlic-

ka'nın Rawls'a yönelttiği haksız eleştirilerden biridir. Çünkü Rawls'un amacı eşitsizlikleri tamamen ortadan kaldırmak değildir. Avantajlı olan zaten iyi konumdadır, doğal yeteneklere sahip olanlar bu yeteneklerinin yararlarını kullanmayı sürdürmektedirler. Engelli olanlar ise hak etmedikleri hâlde bundan yoksundurlar. Bu yüzden Rawls dezavantajlıyı hak etmediği konumda terk etmek yerine durumunun iyileştirilmesinde katkıda bulunmak istemektedir.

3. SONUÇ

Klasik meritokrasi, bireyin başlangıç noktasındaki eşitsizliğini, dezavantajlıları göz ardı ettiğinden kolayca benimsenmeyecek bir teoridir. Çünkü hayat bizlere daha doğumumuzdan itibaren, toplumda dezavantajlı veya ayrıcalıklı kılacak yönler vermiştir. Herkesin toplumda eşit haklara sahip olması, toplumsal sınıf, servet veya cinsiyetinden ötürü değil de bireyin kendi çabasına, tercihine ve performansına bakılarak değerlendirilmesi, en dezavantajlının bile çalışarak üst mevkilere gelme düşüncesi, klasik meritokrasiyi birey gözünde cazip kılan nitelikler olmuştur. Fakat hâlâ, üst makamlara yerleşmede bireyin aslında hak ederek sahip olmadığı ve doğal piyangodan kaynaklı, keyfi dağıtılmış olan yetenekleri, zekâ kapasitesi gibi unsurlar belirleyici olduğundan, tek başına fırsat eşitliği düşüncesine bağlı sistem “eksik adalet” olarak değerlendirilmiştir. Nitekim “tam adalet” hakkaniyetli bir adalet anlayışını gerektirmektedir.

Rawls kendi sistemini kurarken, doğuştan gelen eşitsizlikler ve toplumsal eşitsizlikler arasında ayırım yapmıştır. Buna bağlı olarak da tercihler ve koşullar ayırımı zorunlu olarak doğmuştur. Rawls hiçbir bireyin doğal piyangodan kaynaklı, dolayısıyla seçilmemiş koşullardan etkilenen, hak edilmemiş yeteneklerden veya yeteneksizliklerden ötürü toplumda avantajlı ve dezavantajlı konumda olunmasına karşı gelmiştir. Çünkü doğal piyango, düpedüz keyfidir. Birey ne yeteneklerinin keyfini sürmelidir ne de yeteneksiz olmanın acısını çekmelidir. Bu yüzden adil dağılımın gerçekleşebilmesi için dezavantajlıları göz ardı etmeyen, doğal piyangodan kaynaklı keyfiliklerden etkilenmeyen bir sistem benimsenmelidir. Rawls sistemini bu doğrultuda oluştururken toplumda eşitliği, adaleti sağlamak adına iki temel adalet ilkesi öne sürmüştür. Bu iki adalet ilkesini de kendi içerisinde sezgiciliğin sorunlarını aşabilmesi için öncelikli sisteme oturtmuştur. Bu sistemde birey her şeyden önce özgür olmalı ve bu bağlamda hakları güvence altına alınmalıdır. Daha sonra adil fırsat eşitliği ilkesi fark ilkesi ile desteklenmelidir. Adil meritokrasi ancak fark ilkesinin adil fırsat eşitliği ile birlikte işletilmesi ile mümkündür. Çünkü fark ilkesi talihin keyfiligiyle yüzleşmenin adil yoludur. Fark ilkesinin amacı, dezavantajlıları toplum için ortadan kaldırarak herkesi eşitlemek değil, toplumsal kurumlarca tercih etmediği dezavantajlılardan, doğal piyangokeyfiliklerinden dolayı kötü duruma düşen bireyin, toplumsal kaynaklardan daha fazla pay almasını öngörmektedir. Çünkü bu düzen ancak dezavantajlılarının yararına ise adil tanımlan-

maktadır. Birey avantajları bu noktada kolektif mülk olarak görülmeli ve dezavantajlıların yararı için avantajlılara bir sınırlama getirilmelidir. Nitekim Rawls, bu görüşleriyle de Kymlicka eleştirilerinden kurtulamamıştır.

Kymlicka'nın Rawls'a yönelik eleştirileri genelde, fark ilkesinde yoğunlaşmıştır. Kymlicka'nın Rawls eleştirilerinde haklı olduğu noktalar bulunmakla birlikte bir o kadar da haksız olduğu noktalar vardır. Kymlicka Rawls'a, avantajlı bireylere dezavantajlıları destekleme yükümlülüğünü dayattığı için eleştiri yöneltmiş olsaydı bu çok haklı bir sitem olabilirdi veya neden avantajlıların sahip olduğu yetenekler bireye ait nitelikler olarak görülüyor da ortak servet kapsamında değerlendirilip yeniden dağıtımına tabi tutuluyor gibi bir eleştiri yöneltseydi eleştirileri daha haklı ve kabul edilebilir gerekçelere dayalı olarak değerlendirilebilirdi.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. ((2021)). Patolojik meritokrasi:Distopya'ya Dönüşen İmkansız Bir İdeal. *HAK-İŞ uluslararası emek ve toplum dergisi*, 10(26), 11-29.
- Kocaoğlu, M. ((2015)). *John Rawls Adalet Teorisi Ve Temel Kavramları*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Kymlicka, W. ((2004)). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rawls, J. ((2017)). *Bir Adalet Teorisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Sandel, M. ((2014)). *Liberalizm Ve Adaletin Sınırları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Topdemir, T. A. (2021). Meritokrasi Ve Liyakat. C. C. Acar içinde, *Kamu Yönetiminde Kayırmacılık*. İzmir: Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Yayınları.

DENETİMDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMI

Müyesser Büşra Coşkun

1. GİRİŞ

Denetim kurumları dünyada ve ülkemizde sürekli gelişim göstermektedir. Bu çalışmada denetim kavramı, denetimin tanımı ve önemi, amacı, ilke ve özellikleri kısaca açıklandıktan sonra denetim çeşitleri üzerinde durulacaktır. Hızla ilerleyen teknoloji dünyasında, denetim ve yapay zekâ (YZ) bir araya geldiğinde, işletmeler için çığır açan değişikliklerin kapısını aralamaktadır. Denetim, işletmelerin finansal durumlarını ve iş süreçlerini değerlendirmeye yönelik kritik bir süreç olmaktadır. Yapay zekâ ise bilgisayar sistemlerinin karmaşık görevleri öğrenmesi ve çözmesi için kullanılmaktadır. Bu çalışmada, denetim süreçlerinin nasıl daha verimli hâle getirilebileceğini ve denetimcilerin yapay zekâ (YZ) teknolojisinin avantajlarından nasıl yararlanabileceğini incelenecektir

İlk bakışta, denetim ve yapay zekâ arasındaki ilişki belirsiz olabilir, ancak bu çalışmada de gösterileceği üzere yapay zekâ, denetim alanında büyük potansiyele sahip olmaktadır. Geleneksel denetim yöntemleri yerine yapay zekâ ile büyük verileri analiz etmek ve öngörülü verilerle geleceğe yönelik planlar yapmak için kullanılmaktadır. Bu, denetimcilerin daha derinlemesine bilgi elde etmelerine ve işletmelerin risklerini daha iyi yönetmelerine yardımcı olmaktadır.

Bu çalışmada, denetim ve yapay zekâ arasındaki ilişkiyi daha yakından inceleyeceğiz. Bu, işletmeler arasındaki rekabet avantajı sağlayabilmektedir ve denetim süreçlerini daha etkili ve verimli hâle getirebilmektedir. Çalışmanın yöntemi literatür taraması ve değerlendirme yöntemi olup, teorik bir çalışmadır.

2. DENETİM KAVRAMI

Denetim çok eski tarihlerden beri insanların her konuda ihtiyaç duyduğu bir kavram olmaktadır. Sanayi Devrimiyle daha da canlanıp iktisadi yaşama kamu otoritesiyle

farklı şekillerde müdahil olmaktadır. Denetim, belli bir birim veya döneme ait iktisadi mali verilerin, bağımsız ve uzman biri veya ekip tarafından önceden belirlenen ölçütlere uygunluk derecesini araştırmak ve rapor hazırlamak ve değerlendirmek amacıyla olan bir süreçtir.

Denetim, işletmelerin finansal işlemlerini, hesaplarını ve mali durumunu objektif bir şekilde inceleyen, değerlendiren ve doğrulayan bir süreç olmaktadır. Denetim, işletmelerin hesaplarını ve mali bilgilerini güvenilir ve doğru bir şekilde sunmalarını sağlayarak yatırımcıların, hissedarların ve diğer ilgili tarafların güvenini kazanmada kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca denetim, finansal suistimalleri, hataları ve dolandırıcılığı tespit etmek, önlemek ve raporlamak için bir araç olarak kullanılmaktadır.

3. DENETİMİN ÖZELLİKLERİ

Denetim, işletmelerin finansal hesaplarını, işlemlerini ve iç kontrol sistemlerini sistematik bir şekilde inceleyen ve değerlendiren bağımsız bir süreç olmaktadır. Bu önemli sürecin temel özellikleri, bağımsızlık, sistematik yaklaşım, amaçlar, değerlendirme ve raporlama, standartlar ve etik kurallara uygunluk, güvence sağlama ve sürekli bir süreç içermektedir. Denetçiler, organizasyonların finansal bilgilerinin doğruluğunu ve güvenilirliğini onaylar, iç kontrol sistemlerini değerlendirir, yasa ve düzenlemelere uygunluğu kontrol eder ve gerektiğinde sorunları tespit etmektedirler. Bu sayede denetim, işletmelerin finansal şeffaflığını artırmaktadır ve ilgili taraflara güvenilir bilgiler sunmaktadır.

Denetim, belirli bir ekonomik birimle ilgili iktisadi faaliyet ve olaylara ait mali nitelikli işlemlerin önceden saptanmış belirli kriterlere uygunluk derecesini araştırmak ve elde edilen sonuçlar hakkında ilgili kesimleri bilgilendirmek amacıyla, tarafsız kanıt toplama ve bu kanıtları değerlendirme sürecidir (Durmuş & Taş, 2008; 4). Denetimin özellikleri aşağıdaki gibidir (Erdoğan, 2002; 56);

- Denetim bilgi üretme, doğruluğu karşılaştırma ve karar verme aşamalarını içeren anlamlı, planlı ve bilimsel araştırmalardan oluşan bir süreçtir.
- Denetimde ekonomik birim veya faaliyet dönemindeki muhasebenin iktisadi bilgileri, ölçme ve raporlama işlevleri vardır.
- Ekonomik birimler ister kâr amaçlı olsun ister olmasın çeşitli ekonomik ve sosyal ekonomik faaliyetleri yürütülmektedir.
- Denetimde sağlıklı sonuçlar almak için konusunda uzman ve bağımsız kişilerce yürütülmesi gerekmektedir.
- Denetim, önceden belirlenmiş ölçütlere dayanmaktadır. Denetçi sonuçları ilgililere bildirmek için bir ortak haberleşme dili kullanmaktadır. Bu ortak dil önceden belirlenmiş hedefler, standartlar ve ölçütleri esas almaktadır.

- Denetim doğru sonuç ve kararlar almak için tarafsız olmak zorundadır. Denetçi önyargılı ve bağımsız olarak inceleme yapmakta ve elde ettiği sonuçları titizlikle ve tarafsız olarak topladığı delillere dayandırarak ilgililere sunmaktadır.
- Bu bilgiler ihtiyacı olan, ekonomik birimi yönetenler veya o birimle ilgili karar verme durumunda olanlar açısından önemli olmaktadır. Bilgi, özellikle de yöneticilerin karar alma sürecinde önemli olmaktadır.
- Rapor denetimin son aşamasıdır. Denetçi inceleme ile ilgili bulgularını ve görüşlerini yazılı bir rapor düzenlemektedir.
- Denetim geleceğe yöneliktir. Denetim, geçmişteki olaylara, işlem ve faaliyetlere dayanarak bir sonuca ulaşmaktadır. Asıl amaç, geçmişe ait zararı gidermekten ziyade gelecekte olabilecek zararları önleyici tarzda ortama özgü tedbirleri almaktır. Diğer bir deyişle denetim bir gelecek sigortası niteliğinde olmaktadır.

4. DENETİMİN AMACI VE İLKELERİ

Denetimin amacı, süreklilik sağlamaktır. Denetim sonucu verilere göre değerlendirilerek uygun kararlar almayı sağlamaktadır. Denetim sayesinde verimlilik ve etkinliğin sağlanmaktadır. Denetimden beklenen faydalara ulaşılabilmesi için denetimin amaç ve hedefleri net bir şekilde belirlenmektedir. Güvenilir ve geçerli bir denetim sistemi olmalıdır. Mevcut duruma göre daha iyi ve yararlı bulmak, olumsuzlukları ortaya çıkarmak ve kararlarda isabetli olabilmek için gerekli olduğu sonucuna varılmaktadır (Kebeli, 2012: 6).

Denetim ilkelerinin temel amacı; denetim sürecinin uygulamalarına rehberlik etmek, yol göstermek ve uygulama sonuçlarını uygulamayı sağlamaktır. Denetimden beklenen faydalara ulaşılabilmek için denetimin amaç ve hedefleri net bir şekilde belirlenmeli, güvenilir ve geçerli bir denetim olmalıdır (Akyel, 2012).

Denetim yapılmasını önemli kılan en önemli amaç doğru ve güvenilir bilgi ihtiyacına gerek duymaktır. İşletmelerde doğru ve elde etmeye engel olabilecek birçok yöntemden söz edilebilmektedir. İşletmelerin çeşitli çıkar grupları olmaktadır ve bunların çıkarları birbiriyle çatışabilmektedir. İşletmede yapılan finansal işlemlerin karmaşıklığı elde edilen bilgiye güven düzeyini etkileyebilmektedir veya kullanılacak bilginin alınacak kararı etkileyecek olması bilgilerin doğru ve güvenilir olmasında önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Denetimi zorunlu kılan faktörler genel olarak dört başlık altında açıklanmaktadır (Durmuş & Taş, 2008; 6).

- a. Çıkar çatışması,
- b. Muhasebe sistemlerinin karmaşıklığı,
- c. Bilgilerin alınacak kararlara ilgili olması,
- d. Diğer nedenler.

- Denetim uygun ve kısa zamanda yapılmalıdır ki amaç ve hedeflerine, oluşabilecek sorunlara kısa sürede müdahale edilmelidir.
- Denetlenen birimler açısından da uygun zamanlama yapılması gerekmektedir. Denetim raporlarının kısa sürede yazılması, raporlarda tespit edilen yanlış hususların idarece düzeltilmesi ve önerilerin yerine getirilmesi gerekmektedir.
- Denetimden beklenen fayda ile denetimin maliyeti arasında orantı olmalıdır.
- Denetim esnek olmalıdır, idarenin alternatif çözümlerini kısıtlamamalıdır.
- Denetim süreci ve raporlar anlaşılabilir olmalıdır. Denetim süreci iyi anlaşıl-mamışsa denetim sürecinde idarenin risklerini önlemeye yönelik kontrollerin etkinliğini değerlendirmelidir. Denetim raporlarının anlaşılır olmaması idare ta-rafından yanlış uygulamaya yol açılması riskini doğurmaktadır.
- Denetimin makul kriterleri olmalıdır. Belirlenmiş makul kriterlerin olmaması risklerle ilgili kontrollerin doğru değerlendirilememesine yol açabilmektedir.
- Denetim stratejik olmalıdır. Stratejik alanlara odaklanmak yerine, keyfi olarak belirlenmiş alanlarda ilgilenmek yanlış bir denetim olup, denetimden beklenen yararlı sonuçlar alınmamaktadır.
- Denetim yapıcı ve düzeltici olmalıdır. Denetim sadece hataları tespit ve tenkit etmek değil, aynı zamanda hatalara yol açan nedenleri analiz etmeli ve hataların tekrarını önlemeye yönelik ileriye dönük çözüm önerileri sunmalıdır.

Muhasebe işlemleri ve mali tabloların hazırlanması süreci, işletmeler büyüdükçe ve teknoloji ilerledikçe daha karmaşık hâle gelmektedir. Bu durum hazırlanan mali tablolarda hata olma olasılığı artırdığı gibi hatayı ortaya çıkarmayı da zorlaştırabilmektedir. Muhasebe bilgileri hem yöneticiler hem de diğer karar vericiler için hayati öneme sahip olmaktadır. Bu bilgilere olan güven bilgiden kolayca yararlanma açısından önemli bir unsur olmaktadır. Muhasebe sürecinin karmaşıklığı nedeniyle elde edilen bilginin doğru olup olmadığını tespit ihtiyacı ortaya çıkabilmektedir.

Bilginin alınacak kararı etkilemesi veya kararın bilgiyle doğrudan ilişkili olması, kararların bilgiye dayandırılarak alınması nedeniyle kullanılan bilginin doğruluğunu önemli hâle getirmektedir. Yanlış bir bilgiyle alınan kararı işletmeyi veya karar alıcıyı zor durumda bırakmaktadır. Bilginin alınacak kararı doğrudan etkilemesi nedeniyle denetimi kaçınılmaz kılan faktörlerden biri yapmaktadır (Durmuş ve Taş, 2008; 7). Mali tablolardaki bilgilerin kullanıcıları ile mali tabloları düzenleyen şirketin farklı yerlerde olmaları, kullanıcıların şirket yönetiminden sürekli veya sık sık bilgi almasında veya şirkette denetim çalışmasını kendilerinin yapmalarında yasal engeller olması veya her bir kullanıcının denetim çalışmasını kendisinin yapmasının zaman ve maliyet yönünden rasyonel olmaması durumlarında kullanıcılar mali tabloların kalitesini kendileri değerlendirmektedir (Durmuş ve Taş, 2008; 7)

Yukarıda açıklanan nedenlerden ötürü işletmelerin faaliyetlerinin, bağımsız ve uzman kişiler tarafından denetiminin yapılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Durmuş ve Taş, 2008; 7).

5. DENETİM SÜRECİ VE PLANLAMA

Denetim, bir denetim firması veya denetçi tarafından alınması veya denetim firmasına başvuran müşterinin denetim talebine olumlu yanıt verilmesiyle denetimin süreci başlamaktadır. Denetim işinin alınması ve denetim sözleşmesinin imzalanmasıyla denetimin planlanması süreci başlar, bu sürecin ilk aşamasında denetçi firma denetlenecek işletme ile ilgili bilgileri toplar ve yapılacak denetim işlemlerini hazırlamaktadır. Bunu, denetimin programının uygulamaya konulması aşaması takip eder; bu aşamada denetçi denetim yöntemleri ve kanıt toplama teknikleri ile görüş oluşturmaya zemin olacak kanıtları toplamaktadır. Bu aşama denetim işinin fiilen uygulandığı aşama olmaktadır. Denetimin en son aşamasında denetçi elde ettiği kanıtları değerlendirerek denetlenen işletme ile ilgili bir rapor yazarak görüşünü ilgililere iletmektedir.

Denetçi denetim sözleşmesinin imzalanmasından hemen sonra denetimin planlanması aşamasına geçmektedir. Denetim planının amacı, denetim konusu işlemleri detaylandırarak her aşamada yapılacak çalışmaları hem işgücü hem de zaman olarak tespit etmektir. Denetim planı sayesinde denetçi, denetim konusunu kısımlara bölerek, denetimde görev alacak denetçileri denetim alanları arasında dağıtarak görevlendirir ve her bir denetim alanında uygulanması öngörülen denetim yöntem ve işlemlerini belirler, denetim faaliyetlerinin zamanını tayin eder ve denetim konusu işlemleri detaylandırarak her aşamada yapılacak çalışmaları hem iş gücü hem de zaman olarak tespit etmektedir. (Durmuş ve Taş, 2008; 51)

Denetimin yürütülmesinde denetçilerin denetim çalışmasını yürüttükleri, denetim tekniklerini kullanarak denetim kanıtlarını topladıkları ve işletmeyi değerlendirdikleri işlemlerden oluşmaktadır. Bu aşama normal koşullarda denetlenen işletmenin iç kontrol sisteminin incelenmesi ve değerlemesinin yapılması ile başlamaktadır. İç kontrol sisteminin denetimi bir uygunluk denetimidir. Bu denetimler, yönetim tarafından geliştirilmiş her türlü politika ve yönergelere ne ölçüde uyulduğu, varlıkların ve kayıtları korunma düzeyine yönelik incelemelerden oluşmaktadır. İç kontrol sistemi incelendikten sonra ulaşılan bulgular planlanandan farklı ise, planlanmış denetim programında gerekli düzeltme ve değişiklikler ve ilaveler yapılmaktadır. Denetim programının yürütülmesi sürecinde iç kontrol sistemi incelendikten ve koşullara göre denetim programında değişiklikler yapıldıktan sonra, maddi denetim işlemleri (hesap kalemlerinin doğrulanması) ile ilgili olarak maddi denetim işlemleri gerçekleştirilir, bu sayede finansal tablo kalemlerinin doğruluğu araştırılır. Toplanan denetim kanıtları değerlendirilir ve finansal tabloların doğruluğu ve dürüstlüğü hakkında bir görüşe ulaşılmaktadır (Durmuş ve Taş, 2008; 51).

Denetçi denetim çalışmalarını tamamladıktan sonra elde ettiği kanıtlar ve bulguları gözden geçirerek değerlendirmektedir. Bu gözden geçirme işlemi sonunda raporda oluşturacağı görüşün ne olması gerektiğine karar vermektedir. Eğer hazırlanan bağımsız denetim raporu ise denetçinin belirteceği görüş olumlu, olumsuz görüş belirtmekten kaçınma veya şartlı görüş türlerinden biri şeklinde olur. Eğer rapor iç denetim veya benzeri bir denetim ise denetçi elde ettiği bulguları da dâhil ettiği daha detaylı bir rapor düzenleyecektir. (Durmuş ve Taş, 2008; 51)

6. DENETİM TÜRLERİ

Denetim değişik açılardan gruplara ayırmak mümkündür. Örneğin; denetim elemanları ve idari birimler tarafından yapılan denetim diye denetim ikiye ayırmak mümkün olmaktadır. Denetimin türlere ayrılması konusunda da farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, denetimi amaçlarına göre ve denetimin niteliğine göre ikiye ayırmak mümkün olmaktadır (Güçlü, 2005; 2):

1. Konusuna ve Amacına Göre Denetim Türleri

- a. Finansal Denetim (Mali Tablo Denetimi)
- b. Biçimsel-Formel Denetim (Uygunluk Denetimi)
- c. Performans Denetimi (Faaliyet Denetimi)

2. Denetimde Bulunan Denetçinin Niteliğine Göre Denetim Türleri

- a. İç Denetim
- b. Dış Denetim
- c. Kamu Denetim,
- d. Bağımsız Denetim, Şeklinde Bir Denetim Yapılabilir.

3. Kapsamına Göre Denetim Türleri

- a. Genel Denetim
- b. Kısmi ve Özel Denetim

4. Uygulama Zamanına Göre Denetim Türleri

- a. Devamlı Denetim
- b. Ara Denetim
- c. Son Denetim

5. SPK'ya Göre Denetim Türleri

- a. Sınırlı Bağımsız Denetim
- b. Özel Bağımsız Denetim

6.1. Konusuna ve Amacına Göre Denetim Türleri

Konusuna ve amacına göre denetim türleri; finansal denetim, uygunluk denetimi ve performans denetimi olarak sınıflandırılabilir (Güçlü, 2005; 5).

a. Finansal Denetim (Mali Tablo Denetimi)

Mali tabloların denetiminden esas olarak bilançonun, gelir tablosunun, Genel Kabul Görmüş Muhasebe ilkelerine ve yasal düzenlemelere uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığının denetlenmesidir. Eğer denetlenen işletme ek mali tablolarda hazırlanmak durumunda ise, Satışların Maliyeti Tablosu, Kar Dağıtım Tablosu, Fon Akım, Nakit Akım, Öz sermaye Değişim Tablosundan aynı çerçevede incelenmesi gerekir Finansal Tablo denetimi genelde kredi veren kuruluşları ve SPK uzmanlarının yaptığı görülmektedir (Güçlü, 2005; 4).

Mali Tablo denetiminde bilanço ve gelir tablosu dipnotlar, enflasyon uyarması amortisman ayırma yöntemleri, cari dönem ve önceki dönem kıyaslamaları ile birlikte dikkate alınmaktadır. Mali Tablo denetimi muhasebe denetiminin başlangıç noktasıdır. Bu bağlamda şekil şartlarına uygunluk denetimi ön plana çıkar cari dönemle önceki dönem verileri kıyaslanmaktadır. Değişimler tüm çıkar gruplarını kullanımına açık bir biçimde incelenmektedir (Güçlü, 2005; 5).

b. Biçimsel-Formel Denetim (Uygunluk Denetimi)

İşletme ya da Kurumun faaliyetlerinin işletme ya da kurum amaçlarına uygun gelişip gelişmediğini, faaliyet ve işlemlerin VUK ve yürürlükte bulunan mevzuata uygun olup olmadığının denetimidir. Denetçi ayrıca uygulamaya koyduğu, genelge ve talimatlara da uyulup uyulmadığını kontrol etmektedir (Güçlü, 2005; 5).

c. Performans Denetimi (Faaliyet Denetimi)

İşletmenin ya da denetlenen kuruluşun faaliyetlerinin verimlilik, kârlılık açısından ya da işletmenin kuruluş amaçlarına uygunluk açısından denetimini içermektedir. Faaliyet denetimi daha çok iç denetçiler ve kamu denetçileri tarafından yapıldığı görülmektedir. Faaliyet denetimi, iç kontrol sistemleri, çalışanların iş performansları iş akışı ve yönetim başarısı tüm yönleri ile incelenmektedir. Faaliyet denetimi tüm işletme faaliyetlerinin denetimini kapsayacağı gibi, kısmi denetim de içerebilmektedir. Denetçi işletmenin tüm para ve mal sirkülasyonu, hizmet satışlarını tek tek ya da rasgele örneklem yoluyla inceleyebilmektedir (Güçlü, 2005; 5).

6.2. Denetçinin Niteliğine Göre Denetim Türleri

Denetçinin niteliğine göre denetim türleri; iç denetim, dış denetim, kamu denetimi ve bağımsız denetim olarak sınıflandırabilmektedir.

a. İç Denetim

Kurum veya işletmenin faaliyetlerinin, para ve mal hareketlerinin kurum çalışanların eylemlerinin aynı kuruma bağlı denetim birimi ya da bu işle görevlendirilen kişilerce denetlenmektedir. İç denetim faaliyetlerinin etkinliğini ve verimliliğini esas almaktadır. İşletmede görevli kişilerin tutum ve davranışlarını denetlemektedir. Tavsiyelerde bulunur, iç denetim işletmedeki iç kontrolün etkinliğini arttırması ve bu sistemi test etmeyi amaç edinmektedir (Güçlü, 2005; 5).

b. Dış Denetim

İç denetim işletmeye bağlı veya işletme yönetiminin kontrolü altında işletme personeli tarafından yürütülen bir denetim faaliyeti olmaktadır. Dış denetim ise işletme dışından bağımsız, işletmede çalışmayan kişiler tarafından yürütülen denetim faaliyeti olmaktadır. Amerikan İç Denetim Enstitüsü (AICPA) iç denetimi, bir kuruluşun faaliyetlerine değer katmak ve bu faaliyetleri geliştirmek üzere tasarlanmış, bağımsız ve nesnel bir inceleme ve danışmanlık faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. İç denetim, özellikle işletmelerin, iç kontrol sistemlerinin etkin biçimde işleyip işlemediğini anlamak amacıyla yapan bir denetim çalışmasıdır. Dış denetimin konusu mali tablolar denetimi iken iç denetimin konusu mali tablolar olabileceği gibi uygunluk ve faaliyet denetimi konuları da olabilmektedir. (Durmuş ve Taş, 2008; 17)

İç denetçiler tarafından yapılacak denetim sadece işletme yönetimini bağlamadığı için iç denetçilerle ilgili kural ve uygulamalar işletme yönetimi tarafından belirlenmektedir. İç denetçilerin bir işletme içinde yönetime bağlı olarak çalışmaları nedeniyle, iç denetçilerin hazırladığı denetimin raporları üçüncü kişiler tarafından güvenilir kabul edilmemektedir. Zaten bu raporlar yalnızca işletme içine dönük raporlar olmaktadır (Durmuş ve Taş, 2008; 17).

c. Kamu Denetimi

Kamu denetimi hem kamu yönetimi kurum ve kuruluşlarının hem de özel sektör işletmelerinin kamu hukuku bağlamında denetlenmesidir. Kamu kurumlarına bağlı ve kamu yararı gözeterek çalışanların yaptıkları denetim kamu denetimidir. Kamu denetimi, kamu tarafından görevlendirilen elamanlar tarafından yapılmaktadır.

Kamu düzeninin sağlanmasını ve haklarının korunması için kamunun ihtiyaç duyduğu bilgileri ve belgeleri toplamak için kişi veya kuruluşlarla gerçekleştirilen finansal tablolar, uygunluk ve performans denetimi kamu denetimi sayesinde yapılmaktadır. Kamu hizmetinin sunduğu pek çok alanda denetim söz konusu olmaktadır. Mali denetimden, siyasal denetim, performans denetimi gibi birçok alanda kamu denetimi yapılmaktadır.

d. Bağımsız Denetim

Bağımsız denetim, işletmenin mali tabloların doğru olup olmadığını bağımsız denetçiler tarafından uygun denetim teknikleriyle defter, kayıt ve belgelerin denetlenmesi ve uygun şekilde raporlanmasıdır. Bağımsız denetim ile işletmelerin finansal tablo ve diğer finansal bilgilerin uluslararası muhasebe ilke ve standartlarına uygunluğu incelenmektedir. Bu sayede şirketlerin mali tablolarının anlaşılabilir ve doğru bilgiyi yansıtmadığı araştırılmaktadır. Bağımsız denetimin geçerli olması için, denetim ilke ve kurallarına uyulması zorunlu olmaktadır.

Bağımsız denetim ile ortaklıkların ve Sermaye Piyasası Kurumlarının kamuya açıklanacak veya SPK'nca istenecek mali tablolarının, genel kabul görmüş muhasebe kavram, ilke ve standartlarına uygunluğu ile bilgilerin doğruluğunun ve gerçeği dürüst bir biçimde yansıtmadığının, denetçiler tarafından denetim ilke ve kurallarına göre, defter, kayıt ve belgeler üzerinden incelenmesini ve tespit edilen sonuçların rapora bağlanmasıdır (Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ, Seri:X, No: 16, Md.2).

Bağımsız denetim hem işletmeye hem de kamuya yararlı olmaktadır. İşletme için doğru bir bilgi akışı sağlamaktadır. İşletme mali tablolarla ilgili olarak tahmin ve analiz yapmasında finansal tabloların gerçeği yansıtmadığını gösterip geleceğe yönelik sağlıklı kararlar almasında yardımcı olmaktadır. İşletme içerisindeki çalışanların hata ve hile yapmasını önlemekte yardımcı olmaktadır. Bağımsız denetçi tarafından yapılan çalışmalardan daha sağlıklı sonuçlar elde edilmektedir. Bağımsız denetçinin araştırdığı geçmiş mali tablolar arasında işletme için düşük maliyetli finansman bulmasını kolaylaştırmaktadır.

6.3. Kapsamına Göre Denetim Türleri

Denetimin kapsamına, kapsadığı dönem veya içeriğe göre denetim kavramları; genel denetim, kısmi ve özel denetim olarak sınıflandırılmaktadır (Durmuş ve Taş, 2008; 15).

a. Genel Denetim

Yapılan denetim faaliyetinin işletmenin her türlü faaliyet ve işlemleri ile tüm muhasebe işlemlerini kapsaması durumunda yapılan denetim türüdür.

b. Kısmi ve Özel Denetim

Sadece belirli bir işlemin veya departmanın veya bunlarla ilgili özel durumların denetlenmektedir. Denetim faaliyetinin yalnızca kendine has tanımlı işlerle sınırlı olmaktadır.

6.4. Uygulama Zamanına Göre Denetim Türleri

Denetimin hangi dönemi kapsadığı veya ne zaman yapıldığına göre denetim kavramları; devamlı denetim, ara denetim ve son denetim olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılmaktadır (Durmuş ve Taş, 2008; 16).

a. Devamlı Denetim

İç denetçilerin işletmenin muhasebe sistemini bir hesap dönemi boyunca denetleyerek gerekli düzeltmeleri yapmaktadır.

b. Ara Denetim

İşletmelerin belirli ara dönemlerinde denetlenmektedir. Aylık, üçer aylık, altı aylık dönemlere ait işlemlerin her ara dönemin sonunda incelenmesi ara denetim olarak adlandırılmaktadır.

c. Son Denetim

Muhasebeye kullanılan defterlerin kapanış işlemleri tamamlandıktan ve bilanço ve gelir tablosu gibi mali tablolar düzenlendikten sonra yapılmaktadır.

7. YAPAY ZEKÂNIN TANIMI

Zamanla gelişen dünya ile bilgisayarlar ve bilgisayar sistemleri yaşamımızın her yerinde bir parçası hâline gelmektedir. Yapay zekâ (YZ) uygulamaları gelişen teknoloji ve yeni doğan ihtiyaçlar ile birlikte günümüze kadar gelmektedir. Zamanla bu ihtiyacımız daha da artmaktadır. Yapay zekâ (YZ) gelişimi son elli yılda hızla gelişmektedir. YZ, bilgisayarların düşünme ve öğrenme gibi insan benzeri yetenekler kazanmasını amaçlayan bir teknoloji ve bilim alanıdır. YZ, bilgisayarların büyük veri kümelerini analiz etmesini, öğrenmesini ve karmaşık görevleri yerine getirmesini sağlamaktadır.

Türk Dil Kurumu (2019) sözlüğüne göre zekâ, “insanın düşünme, akıl yürütme, objektif gerçekleri algılama, yargılama ve sonuç çıkarma yeteneklerinin tamamı” olarak tanımlanmaktadır. Yine aynı sözlükte yapay sözcüğü, “doğadaki örneklerine benzetilerek insan eliyle yapılmış veya üretilmiş şey” olarak tanımlanmaktadır (Gacar, 2019; 390).

Modern yapay zekânın başlangıcını klasik filozofların insan düşünce sistematığı simgesel sistem olarak tanımlama girişiminde görülebilmektedir. Fakat yapay zekâ alanı 1956'ya kadar resmî olarak oluşturulmamıştır. İlk defa 1956'da Hannover, New Hampshire, Dartmouth College'da yapılan bir konferansta "yapay zekâ" terimi ortaya atılmıştır (Lewis, 2014). Yapay zekâ uzun bir zaman sonra 1974-1980 arasında "AI winter" yani "yapay zekâ kışı" olarak bilinen dönemde, yapay zekâ geliştirme sürecini eleştiren birçok rapor yayımlanmıştır. Bu raporlardan sonra, yapay zekâ alanına devletin desteği ve ilgisi azalmıştır. 1980'lerde yapay zekâ alanı, İngiliz devletin Japonya ile yarışmak için bu alanı tekrar ilgilenmesiyle canlanmıştır (Lewis, 2014).

Yapay zekâ genel olarak insan gibi düşünen makinelerle işletmelerin üretiminde insan unsurundan kaynaklanabilecek kayıpların en aza indirilmeye çalışılması olarak tanımlanabilmektedir. Yapay zekâ teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, insan unsurunun yerini, insan gibi düşünen makineler almaya başlaması beklenmektedir.

8. DENETİMDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMI

Yapay zekâ zamanla yaşanan hızlı gelişmelerle teknolojinin her ortamda ekonomik ve sosyal hayatın her aşamasında yer edinmeye ve gelişmeye başlamıştır. Yapay zekâ birçok sektörü de etkileyerek yön vermektedir. Yapay zekânın etkilediği ve gelişimi konusunda katkılarda bulunduğu sektörlerden birisi de muhasebe ve denetim alanıdır. İşletmelerde daha iyi sonuçlar almak için ve geleceğe yönelik daha iyi yatırımlar kararlar alabilmek için yapay zekâ muhasebede de kullanılmaktadır. İşletmelerde bu sayede daha kolay denetim yapılmaktadır. Yapay zekâ sayesinde denetimde uygulamaları ile zamandan ve maliyetten tasarruf sağlamaktadır. Bu yüzden günümüzde hem bağımsız denetimde hem de iç denetimde yapay zekâ uygulamalarının kullanılmaması kaçınılmazdır.

Denetim de muhasebe mesleğinin bir parçası olmaktadır. Muhasebe sürecinin sonunda ortaya çıkan finansal tabloların, uluslararası muhasebe standartlarına uygun olup olmadığının denetlenmesi, denetim firmalarının görevi olmaktadır. Bilişsel teknolojiye sürekli gelişme nedeniyle, bütünleşmiş denetim otomasyon sistemlerinin parçası olarak denetim kararlarını verebilmek için birçok muhasebe firması, yapay zekâ kullanımını desteklemektedir. Bu nedenle yapay zekâ, karar verme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır ve denetim de dâhil olmak üzere modern mesleklerin hem teknik hem de idari süreçlerinde geliştirilmeye ve benimsenmeye devam etmektedir (Omoteso, 2012: 8490-8491).

Muhasebe alanında, denetim firmaları da yapay zekâ uygulamalarına büyük yatırımlar yapmaktadır (Yücel ve Adiloğlu, 2019: 54). Yapay zekâ denetimi Deloitte Earnst&Young (EY), PWC ve KPMG şirketleri dört büyük şirket olarak geçmektedir. Bu şirketlerin dışında denetimde birçok yapay zekâ teknolojileri geliştiren farklı şirketler de bulunmaktadır. Bu çalışmalara ait bir örnekler aşağıda sunulmaktadır. (Yaninen, 2008: 10):

a. Deloitte: Kendi güvenlik faaliyetlerini geliştirmek amacıyla "Kira Sytems" adında bir yapay zekâ uygulaması kullanmaktadır. Deloitte'un Argus, denetlenen işletmelerin

müşterileri ile imzaladığı satış ve alım sözleşmeleri ya da bankaları ile gerçekleştirdiği kredi sözleşmelerinin taranmasını içermektedir. Bu kapsayıcı tarama sonucunda oluşan bilgilerle, denetçinin sisteme ya da programa işlediği veriler ile analiz edilmektedir. Tüm bu çalışma sonucunda uygulama tarafından program denetçiye raporlanmaktadır.

b. Earnst&Young: Bu denetim firması, birçok farklı alandan uzmanları bir araya getirerek Hindistan'da kendi ilk yapay zekâ merkezini kurmuştur. EY, bulut temelli bilgi işleme tekniklerinin yanı sıra nesnelerin internetinden yararlanarak stok sayımlarından destek alınması ile yürütmekte olan çalışmaları içermektedir.

Bahsi geçen bu çalışmalar yardımı ile stokların anlık durumu denetim ekibi tarafından takip edilebilmektedir. Böylelikle daha hızlı ve daha fazla noktadan doğrulama alınması sağlanmaktadır. Bu sayede güven seviyesi yükseltilmektedir.

c. PwC: Küresel bir yapay zekâ çalışması düzenlemesi gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda 2030 yılı itibarıyla gelirin %45'inin yapay zekâ uygulamaları birlikte, tüketici talebinin çeşitlendirilmesiyle gerçekleşeceği ifade edilmektedir. PwC ise denetim alanında yapay zekâ uygulamaları hayata geçirmektedir. PwC'nin yapmış olduğu çalışmalar ile işletmeye birçok imkân tanımaktadır. İşletmenin dijitalleşirken yapay zekâ kullanımına yardımcı olmaktadır. Örneğin işletme anlık olarak muhasebe kayıtları inceleyebilmektedir. İnceleme sonunda anlık raporlama yapan bu uygulama alanında denetim ekibi işlem sonucunda anlık raporu görüntüleyebilmektedir. Bu sayede denetim ekibi doğru ve hızlı bir şekilde bilgilendirilmektedir.

d. KPMG: KPMG firması, 2015 yılından bu yana, denetim süreçlerinde yapay zekâ tekniklerinden yararlanmaktadır. KPMG, ayrıca IBM firmasının bilişsel bilgisayarlarını kullanmaktadır. KPMG-Clara ile tam zamanlı denetim yapılması hakkında çalışmalar yürütülmektedir.

Clara ile denetlenen işletmeler finansal durumlarını etkileyebilecek her türlü veriyi inceleyebilmektedir. Şüpheli ya da beklenmeyen bir durumla karşı karşıya gelindiğinde denetçiler hızlı, doğru ve güvenilir bir biçimde bilgilendirilmektedir (Taş ve Mert, 2019).

8.1. Denetimde Yapay Zekâ Kullanmanın Avantajları

Denetim alanında yapay zekâ kullanmanın avantajları oldukça çeşitlidir. İlk olarak, yapay zekâ, büyük veri kümelerini hızla analiz edebilmektedir. Bu, denetçilere karmaşık finansal işlemleri daha etkili bir şekilde inceleme ve değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca yapay zekâ, iç kontrol sistemlerini sürekli izleyebilir ve potansiyel riskleri daha hızlı tespit edebilmektedir. Bu sayede olası hataları ve suistimalleri azaltabilmektedir. Yapay zekâ ayrıca denetçilere daha fazla analitik güç sağlamaktadır. Böylece önemli bilgilere daha kolay erişebilmektedir. Yapay zekâ sayesinde rutin denetim görevleri

otomatik eğerek kolaylık sağlamaktadır, bu da denetçilerin daha fazla değer yaratan analizlere odaklanmalarına olanak tanımaktadır. Bu avantajlar, denetim süreçlerini daha etkili ve verimli hâle getirirken, denetim kalitesini artırabilmektedir.

Muhasebe alanında uzun bir süredir yapay zekâ kullanılmaktadır. İşletmelerin denetimde yapay zekâ kullanmanın birçok avantajları bulunmaktadır. Yapay zekâ, işletmelerin çalışma şeklini hızla değiştirmektedir. Maliyet tasarrufu ve verimlilik sağlamaktadır. Doğru bilgi ve hız, geliştirilmiş raporlama, kâğıt kullanımını azaltılması, esneklik ve verimliliğin artırılması, gelişmiş veri tabanlı sistem gibi durumlar muhasebede ve denetimde yapay zekâ olumlu şekilde etkilemektedir. İşletmelerde birincil kayıtlar oluşturulurken yapay zekâ sayesinde insan hatasını ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır. Bu sayede muhasebe bilgilerinin güvenliğinde katkı sağlamaktadır (Nigar, 2022; 37). Denetimde büyük hacimli verilerin analizi zor olmaktadır. Teknoloji ve verilerin kullanımı denetçiler için birçok fırsat sunarak mesleki şüpheciliği ve mesleki muhakemeyi geliştirmektedir. Denetim sürecinde veri analizi denetçiler tarafından denetim destek sistemlerinin kullanılması, müşteri hakkında daha iyi bilgiler ve azaltılmış denetim riski için yeni fırsatlar sunabilmektedir. İşletmelerde oluşabilecek riskleri tahmin etmek ve denetim görevlerini belgelemek için pek çok yararlı bilgi belgeleri veya sayı verilerini içeren metin ve tablolar bir biçimde bulunmaktadır (Nigar, 2022; 37).

Doğal dil işleme (NLP) ve metin sınıflandırmasına dayalı denetimde makine öğrenimi kullanılarak verilerin ve bilgi kaynaklarının nitel analizi, denetim görevinin kalitesini önemli ölçüde arttırılabilmeye, denetim riskini en aza indirmeye, insan hatasını ortadan kaldırmaya ve verimliliği arttırmaya yardımcı olabilmektedir. Denetçiler, makine öğrenimini Nicel Veri Analitiği ve Nitel Veri Analitiği için kullanabilmektedir. İşletmelerde denetim sürecinde büyük veri teknikleri ve makine öğrenimi en iyi planlama, kanıt toplama ve değerlendirme aşamasında kullanılabilmektedir. Görüş bildirme ve denetim raporu hazırlanma aşaması, tamamen insan faktörünün mesleki muhakemesine bağlı olmaktadır. Bu sayede denetimin sonuçlarını iyileştirebilir, bu da onları daha alakalı, güvenilir ve yeterli hâle getirmektedir. Denetim yapay zekâ kullanmanın asıl nedenlerinden biride, denetçilerin emekli olmaları veya organizasyondan ayrılmalarıyla yıllarca işletmelerin kazanmış olduğu mesleki tecrübeyi kaybetmelerine neden olmaktadır. Bundan dolayı denetim firmaları ya da yeminli mali müşavirlik firmaları için büyük kayıp olmaktadır. İşletmelerin en önemli varlığı tecrübeli denetim kadrosudur. Bilgiler ve deneyimler bir yapay sınır ağında depolandığında kaybolmayacak yeni deneyimler sonucunda veri kalitesi giderek artmaktadır (Nigar, 2022; 37).

Yapay zekâ sayesinde denetim maliyetleri ve denetim ücretleri de düşmektedir. Yapay zekâ ile denetimdeki bazı uygulamaları, risk değerlendirmesini, denetim planını, dolandırıcılığı tespit etmeyi, hileli finansal raporlamayı tahmin etmek ve endişe durumunun sürekliliğini öngörmek gibi sınırlı alanlarda uygulanmaktadır. İşletmelerde de-

netçilerin daha uzun sürede inceleyip bitirecekleri işlerin yapay zekâ ile daha kısa sürede incelemektedirler. Denetçiler zaman kaybetmeden yapay zekâ tarafından üretilen sonuçların yorumlanmasına odaklanarak profesyonel becerilerini yüksek değerli görevlerde daha iyi kullanmak için harcaabileceklerdir (Nigar, 2022; 37).

8.2. Denetimde Yapay Zekâ Kullanmanın Dezavantajları

Denetimde yapay zekânın kullanılmasının birçok avantajı olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Yapay zekâ sayesinde kaydedilen bilgilerin hacklenme girişimleri nedeniyle işletmeleri finansal olarak tehlikeye düşürebilmektedir. Yapay zekâ gelişimiyle topluluklar kutuplaşma, işgücü ihtiyacında azalma veya yapay zekâ ile belirli bir pazar gücü yoğunluğu gerçekleşip eşitsizliğe neden olabilmektedir. Yapay zekâ nedeniyle yeni denetçilere verilen eğitimler olmaktadır. Yapay zekânın daha fazla alternatif sunması ile karar süreçleri uzayacaktır. Yapay zekâ sistemlerini kurmak, güncelleme ve bakımlarının yapılması yüksek maliyetlere neden olmaktadır. Yapay zekâ nedeniyle mesleki muhakeme becerilerinin geliştirilmesi engellenmektedir (Özçetin, 2022; 38).

Yapay zekâ, denetim alanında kullanıldığında, avantajları olduğu kadar bazı önemli dezavantajları beraberinde getirebilmektedir. İlk olarak, bu sistemlerin yanlış programlanması veya yanlış verilerle eğitilmesi durumunda, hatalı sonuçlar üretebilmektedir. Yanlışlıkla verilerdeki önyargıları veya hataları öğrenip yansıtmaya potansiyeli taşımaktadırlar. Bu da güvenilirlik sorunlarına yol açabilmektedir.

Yapay zekâ sistemlerinin insan denetimini tamamen ortadan kaldırma eğiliminde olması, iş kaybı endişelerini tetikleyebilmektedir. Yapay zekânın yaygınlaşmasıyla, bazı işlerin insanlar yerine makineler tarafından yapılması, işgücü piyasasını etkileyebilmektedir ve bazı sektörlerde işsizlik sorunlarını artırabilmektedir.

Veri güvenliği de büyük bir endişe kaynağı olmaktadır. Yapay zekâ sistemleri, büyük miktarlarda veriye ihtiyaç duymaktadır ve bu verilerin doğru şekilde korunması gerekmektedir. Kişisel verilerin kötü niyetli kişilerin eline geçmesi, ciddi sonuçlara yol açabilmektedir.

Yapay zekâ sistemlerinin karmaşıklığı ve sürekli bakım gereksinimi, kuruluşlar için maliyetli olabilmektedir. Teknolojiyi uygulamak ve güncellemek için yüksek miktarda kaynağa ihtiyaç duyulabilmektedir.

Son olarak, etik sorunlar da göz ardı etmemek gerekmektedir. Veri sonuçlarla kararların adalet ve ayrımcılık açısından tarafsızlığını sağlamak zor olabilmektedir. Bu da toplumsal tartışmalara neden olabilmektedir. Yapay zekâ kullanımının bu dezavantajlarına rağmen, dikkatli planlama, eğitim ve denetim ile bu teknoloji, denetim süreçlerini geliştirmek gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Muhasebe sistemi gelişerek ve günümüz koşullarına ayak uydurarak ilerlemektedir. Muhasebe sistemi kısa zamanda verimliliği arttırmak ve maliyetleri azaltmak amacıyla bilgisayar ortamına kayıtlarını ve denetimini yapmaya başlamıştır. Denetim alanında yapay zekâ teknolojisinin artan bir öneme sahip olduğunu ve iş dünyasının ve kamu sektörünün bu potansiyeli tanıdığı görülmektedir. Muhasebe ve denetimde yapay zekâ sayesinde güvenilir firmalarla belirli programlarla uygulanarak ilerlemektedir. Denetimde yapay zekâ kullanması ile zamandan tasarruf ederek ve daha güvenilir veriler sayesinde işletme için uygun kararlar almaya yarar sağlamaktadır. Büyük muhasebe firmalarının çoğu denetim için karar verirken yapay zekâ kullanması kaçınılmaz olmaktadır.

Bu çalışmada yapılan literatür araştırmaları sonucunda, denetimin tanımı, özellikleri ve sınıflandırılmasını, muhasebe ve denetim alanında yapay zekânın kullanılmasıyla ortaya çıkaracağı avantajlar ve dezavantajlar belirlenmeye çalışılmıştır. Denetimde yapay zekânın kullanılmasıyla işletme için maliyet tasarrufu ve işletme içinde ve dışında geleceğe yönelik doğru güvenilir karar almaya, geçmişteki hataları görmeye fayda sağlamaktadır. Yapay zekâ sayesinde hızlı bir şekilde risklerin tahmin edilmesinde, denetçilerin zaman kaybetmeden yapay zekâ sonucunu analiz etmesinde, dolandırıcılığa ve hatalara karşı önlem alınmasında kolaylık sağlamaktadır.

Yapay zekânın avantajları kadar dezavantajların da olduğu bu çalışmada gösterilmektedir. Örneğin; kaydedilen bilgilerin hacklenme riskiyle finansal olarak tehlikeli olması, iş gücü ihtiyacını azalmasıyla işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Yapay zekânın her geçen gün gelişmesi ile eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi ve eğitimler verilmesi gerekmektedir. Denetçilerin mesleki muhakeme becerilerinin gelişmesi engellenip yanlış kararlar almasına neden olacaktır.

Bu bağlamda, yapay zekâ tabanlı denetimlerin dikkatli bir şekilde planlanması, uygulanması ve yönetilmesi gerektiği açıktır. Etik kurallara ve veri mahremiyeti prensiplerine uygunluk önemlidir. İnsan uzmanlığının ve denetçilerin rolü, yapay zekânın hâlâ aşamayacak bazı sınırlamalara sahip olduğu alanlarda kritik bir öneme sahiptir.

Denetimde yapay zekâ avantajı ve dezavantajları ile hızlı bir şekilde ilerleyip gelişmeye devam etmektedir. Bu yüzden işletmeler denetimde planların en başında ki müşteri kabulünden başlayarak son aşaması denetim raporu imzalanmasına kadar yapay zekâyı her süreçte kullanmak zorundadır. İşletmeler günümüze ayak uydurabilmek için, hızlı çözüm üretip karara bağlayabilmek için yapay zekâdan destek almak zorundadır. Denetimde denetçilerin değişen bu duruma eğitimleriyle ayak uydurup mesleğin gelişimine de büyük katkılar sağlamaktadır. İşletmeler yapay zekâ uygulamaları ile zaman, insan gücü, maliyet ve performans açısından önemli faydalar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyel, Recai.(2012): TODAİE Denetim Dersi Notları
- Durmuş, Cem Niyazi- Taş, Oktay. (2008): Denetim, Alfa yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Erdoğan, Murat. (2002): Muhasebe, Denetim Ve Bağımsız Denetimin Gerekliği, sayı 5
- Gacar, Anıl. (2019): Yapay Zekâ ve Yapay Zekânın Muhasebe Mesleğine Olan Etkileri: Türkiye'ye Yönelik Fırsat ve Tehditler, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 8, 389–394.
- Güçlü, Faruk. (2005): Muhasebe Denetimi, Detay yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.
- Gürbüz, Hasan.(1995): Muhasebe Denetimi, Bilim teknik yayınevi, 4. baskı, İstanbul.
- Kebeli, Ahmet.(2012): Kamu İç Denetiminde Kurumsal Performans Denetimi, TODAİE Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Dönem Projesi
- Lewis, T. (2014). A Brief History of Artificial Intelligence. LiveScience Retrieved.
- Omoteso, K. (2012). The Application of Artificial İntelligence in Auditing: Looking Back To The Future. Expert Systems with Applications, 39(9), 8490-8495.
- Özçetin, Nigar.(2022): Muhasebe Denetiminde Yapay Zekâ, Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt 2, sayı 1
- Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ
- Taş, Oktay- Mert, Haluk.(2019); Denetimde Yapay Zekâ Uygulaması, PressAcademia Procedia, sayı 9
- Yaninen, D. (2018). Artificial Intelligence and the Accounting Profession in 2030. (Erişim: 20.09.2023), https://cpapng.org/pg/data/documents/CPA-PresentationArtificial-Intelligence-and-the-Accounting-Profession-in2030_1.pdf
- Yücel, G. ve Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme - Yapay Zekâ Ve Muhasebe Beklentiler. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 17, 47-60.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TARİHSEL SOSYOLOJİ

Tuğba Bingöl

GİRİŞ

Tarihsel Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler disiplininde “uluslararası” olgusunu yeniden gözden geçirerek özelde toplumsal genelde sosyolojik temelli bir yaklaşımı öne çıkarmaya çalışan kuramsal bir çabayı ifade etmektedir. Tarihsel Sosyoloji literatürünün gelişmesine katkıda bulunan isimler olarak görülen Karl Marx ve Max Weber'in disiplin içinde ortaya koyduğu incelemeler ve analizlerden ilham alınarak bu kuramın genel bir çerçevesi çizilmeye başlanmıştır. Uluslararası sistem dinamiklerinin interaktif bir şekilde dönüşmesi, dünya siyasetinde yaşanan dönüm noktaları ve önemli tarihsel gelişmeler disiplinde entelektüel bir kargaşa yaratmıştır. 1980'lerin sonlarından itibaren disiplin dünya siyasetini açıklamaya yönelik teorik tartışmalara sahne olmuştur ve Uluslararası İlişkiler teorisine alternatif yaklaşımlar, daha yüksek sesle tepkilerini ortaya koyarak kendi argümanlarının rotasını çizmeye başlamışlardır. Bu anlamda uluslararası ilişkiler disiplininde büyük ölçekli yapı ve değişimlere olan ilginin artması 1980'li yıllara tekabül etmiştir. Tarihsel Sosyoloji'nin köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen 1990'lı yıllarda Uluslararası İlişkiler disiplininde gündeme gelmesi ve disiplin içi tartışmalara dâhil olması; dünya siyasetini açıklamakta yetersiz kalan Neorealist akımın disiplinindeki lider konumunu terk etmesine bağlanabilmektedir. Neorealizm bilimsellik iddiasıyla tarihten uzaklaşmış toplumsal değişimleri görmezden gelerek uluslararası ilişkilerin gündemini jeopolitik düzenlilikler çerçevesinde anarşik ortamdaki devletlerin rekabeti ile sınırlandırmıştır. Neorealizmin ortaya koyduğu teorik çerçeve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Marksizmin gözden düşmesi ve küreselleşme gibi gelişmeler açıklamakta zayıf kalmış ve gözden düşmüştür. Geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramlarının tarihdışı varsayımlarına karşı bir eleştiri üzerinden zeminden yükselen Tarihsel Sosyoloji temel varsayımlarını sosyotarihsel bir bağlama oturtmuştur. Tarihsel Sosyoloji, uluslararası ilişkiler disiplinine sosyolojik bir dönüş getirebilmek için öncelikle tarihin yeniden disipline

dâhil edilmesi ve disipline geri getirilmesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. “Uluslararası” olgusunu verili kabul eden geleneksel Uluslararası İlişkiler yaklaşımlarının aksine Tarihsel Sosyoloji, toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde “uluslararası” olgusunun belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Tarihsel Sosyoloji’ye göre Uluslararası İlişkiler disiplindeki teorik tartışmaların kısır bir döngü etrafında belli başlı konular ve mitler üzerinden ilerlemesi disiplini dar bir çerçeveye ve kalıplaşmış ifadelerle sürüklemektedir. Tarihsel Sosyoloji Uluslararası İlişkiler disiplinde uzunca bir süre hâkim kuram olan Neorealist akımın, temposentrizm ve kronofetişizm arasına sıkışmış tarih-dışı, Avrupa merkezci, devlet merkezci ve asosyolojik varsayımlarını sorunsallaştırmıştır. Ayrıca Tarihsel Sosyoloji, küresel süreçlerin tek nedenselli açıklamalara dayanılarak yapılmasını indirgemeci yaklaşımı güçlendirdiği kanaatinde olmuştur. Ana akım Uluslararası İlişkiler kuramının içkin ve indirgemeci bir formdaki literatür çalışmalarının toplumsal ilişkilerin bütüncül olarak açıklanmasına getirdiği kısıtlılık “uluslararası”nın anlaşılmasını kolaylaştıracak araçlardan uzaklaştırmıştır. Devletler sisteminin karakteristik yapısını anarşi durumuyla açıklamak yerine; tarihsel süreçte oluşan toplumsal yapıların, devletlerin dış politika davranışlarında belirleyici bir rolü olduğunu ileri sürmektedir. Tarih dışı varsayımları eleştiren tarihsel sosyoloji uluslararası sistemi ve jeopolitik dinamikleri tarihsel ve toplumsal koşulların bir çıktısı olarak saptamaktadır. 2000’li yıllarda kayda değer bir gelişme sürecine giren Tarihsel Sosyoloji günümüz Uluslararası İlişkiler disiplinde teorik tartışmaların ana eksenini oluşturan kuramlardan biri hâline gelmiştir.

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE TARİHSEL SOSYOLOJİ KURAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra temelleri atılan ve asıl gelişimi 1980’li yıllarda başlayan Tarihsel Sosyoloji, Waltz’un savunuculuğunu yaptığı Neorealizmin temel varsayımlarına karşı ortaya çıkan en önemli yaklaşımlardan birisi olarak Uluslararası İlişkiler disiplinde kendine yer bulmuştur. Günümüzde disiplinler arası tartışmaların içine yerleşerek büyük ölçekli yapıların değişim ve dönüşümünün anlaşılmasında başvurulacak bir kılavuz hâlini almıştır. Skocpol’e göre tarihsel sosyoloji makro ölçekli yapı ve değişimlerin kökenini, gelişim süreçlerini ve yarattığı etkileri analiz etmeye çalışan kendini daima yenileyerek gelişen bir araştırma geleneği şeklinde tanımlanmaktadır (Skocpol,1998:4). Ulus devletin doğasının tarihsel bağlamda ele alınarak incelenmesi gerektiğini vurgulayan Tarihsel Sosyoloji bu yöntemle hem tarihsel hem de uluslararası eksenli bir analiz yaparak Uluslararası İlişkiler’de sosyolojik bir dönüşü temsil etmektedir (Hobden ve Hobsen,2002:245). Daha açık ifade etmek gerekirse Tarihsel Sosyoloji ana akım Uluslararası ilişkiler kuramının temposentrik açıklamalarına, asosyolojik oluşuna ve pozitivistliğine karşı refleks geliştiren bir yaklaşım olarak duruş sergilemektedir

(Teschke,2011:1088) Böylece geniş bir perspektif üzerinden toplumsal nitelikli bir uluslararası ilişkiler kuramının çerçevesini çizmeye çalışmaktadır. Böylece geniş bir perspektif üzerinden toplumsal nitelikli bir uluslararası ilişkiler kuramının çerçevesini çizmeye çalışmaktadır. Tarihsel Sosyoloji'nin temel argümanlarının Uluslararası İlişkiler disiplindeki kuramsal tartışmaların içerisine yerleşmeye başlamasıyla birlikte geleneksel uluslararası ilişkiler kuramlarında devlet merkezli, Batı merkezli, rasyonalist ve ahistorik bir çizgide oluşturulan savları yeniden gözden geçirme eğilimi oluşmuştur. 1970'li yıllardan itibaren bu nitelikteki varsayımların kökten tartışmaya açılmasını Tarihsel Sosyoloji mümkün kılmış ve kuramsal evrimin gerçekleşmesi yolunda önemli bir aşamaya gelinmiştir (Yalvaç, 2014:312). Toplumsal yapı ve kurumların değişim sürecine odaklanan Tarihsel Sosyoloji çalışmalarının en ilgi uyandıran yönü ulus devleti dış politika analizlerine yeniden dâhil etmesiyle devlete atfedilen önemin disiplin içi tartışmalara geri kazandırması olmuştur (Hobden, 2006:9). Fakat onun devlet tanımlamasını geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramlarından ayıran kıstas, bölgesel temelli bir devlet anlayışı olmaktan ziyade topraksal bir tuzağa düşmeden disipline kurumsallaşmış bir devlet tanımı getirmesidir (Agnew, 1994:53). Dolayısıyla yalnızca devletin kapsam alanıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda devletlerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve değişimini de açıklığa kavuşturma güdüsüyle hareket etmektedir. Uluslararası sistemde devletin toplumsal yönünü arka plana atarak zamansız ve uzamsız bir inceleme yapan ana akım yaklaşımların aksine; Tarihsel Sosyoloji tarihe ve değişime vurgu yaparak değişimi yaratan yerel ve uluslararası kaynakları araştırma konularına dâhil etmektedir. Böylece disiplinin içkin ve reduksiyonist bakış açısının toplumsal ilişkileri bütüncül bir şekilde analiz edilmesini sınırlandırdığı gerekçesiyle eleştirerek uluslararası arenanın süreklilik gösteren yapısal bir ortam olarak aktarılmasını aşmayı amaçlamıştır. Tarihsel Sosyoloji'ye göre tikel ve indirgemeci eğilimin sentezi; ana akım uluslararası ilişkiler kuramının uluslararası olgusunu ontolojik bir veri kabul ederek toplumsal dönüşümlerin önemli bir ayağını oluşturan "uluslararası" olgusunun da parantez içine alınmasına yani görmezden gelinmesine sebebiyet vermiştir. Oysaki Tarihsel Sosyoloji devlete ilişkin çalışmalarında "uluslararası" fenomeni farklı bir perspektiften yorumlayarak değişim süreçlerinde bizzat rol oynadığı fikrini ön plana çıkarmaktadır (Rosenberg, 2013: 1-2). Sonuç itibarıyla böyle bir bakış açısının getirmiş olduğu devletlerin Uluslararası sistemde hayatta kalma mücadelesinin şartlarını ortaya koyan Neorealizmin disiplin içindeki konumunu sarsacak potansiyelde bir uluslararası ilişkiler kuramı olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Tarihsel Sosyoloji yaklaşımının disiplinde anlam ifade edebilmesi için devlet ve devletler sisteminin doğası, yapılanma süreci ve ortaya çıkmasında etkili olan koşulların kavranabilmesini sağlayacak olan "tarihin" uluslararası ilişkilerde yeniden canlanması gerektiğinin altı çizilmelidir (Lapointe ve Dufour,2012:99). Waltz'a göre sistemin anarşik yapısı siyasi birimler arasında sürekli bir rekabet alanı yaratarak benzer davranışlar sergilemelerini zorunlu kılmaktadır. Bunun bir çıktısı ola-

rak devletlerin taşıdığı kimliklerin uluslararası arenayı etkileme kapasitesine haiz olmadığı görüşünü ileri sürmektedir (Waltz, 1979: 66-67). Buna karşın Tarihsel Sosyoloji yaklaşımı, devlet davranışlarını nihai olarak belirleyen ölçütün toplumsal yapılar olduğunu vurgulamaktadır. Tarihsel Sosyoloji'nin devlet davranışlarını tespit ederken Neorealizmin iddia ettiği aksine anarşik bir uluslararası sistemden soyutlayarak kurumsallaştırma çabaları Uluslararası İlişkiler disiplini açısından "ikinci bir gündem" tartışmasını beraberinde getirmiştir (Halliday,1987,215). Tarihsel Sosyoloji, devleti anarşik sistemin salt bir ürünü gibi inceleyen Neorealizmin devlet dışı aktörlerin devlet himayesi altında varolduğu görüşünü sorunsallaştırmış; devletlerin ve toplumların birbirine bağlı sosyal birimler olduğunu dolayısıyla iç politika ve dış politikanın kesin ve keskin hatlarla ayrılması hakkında peşin hüküm vermenin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Nihai olarak devlet dışı aktörlerin bölgesel sınırlara sıkıştırılmayacağını öne sürmüş ve küresel dünyanın yekpare bir anarşi düzeniyle işlediği varsayımını yok saymıştır. Tarihsel sosyolojinin devlete yönelik literatür çalışmaları ve ona atfettiği karakteristik özellikler Uluslararası İlişkiler açısından daha geniş bir gündem oluşturma olasılığını artırmıştır (Hobden,2006:5). Bazı yazarlara göre ulus devletin analizlerde başlangıç noktası olarak ele alınması zaten Uluslararası İlişkiler teorilerinde daha önce de merkezi bir konuma oturtulduğu için Tarihsel Sosyoloji'nin devlet yaklaşımı Uluslararası İlişkiler'de ikinci bir gündem tartışması yaratmamaktadır. Tarihsel Sosyolojinin kendi temel argümanlarıyla Uluslararası İlişkilere karşı tam zıt bir yaklaşım benimseyip onu tamamen yutması yanlış bir ifade olacaktır. Bunun yerine özellikle devletin içini açarak onun kurumsal yönlerini öne çıkarmaya çalışan ve toplumsal oluşumların tarihsel bağlamda uğradığı değişim süreçlerini farklı bir perspektif üzerinden düşünülmesini sağlayan bir meydan okuma gibi görüldüğü söylenebilmektedir. Tarihsel sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler teorileri arasındaki ilişki tasvir edilecek olunursa benzer metodolojileri kullanarak farklı argümanlarla aynı konuları disiplinin ana gündem tartışmalarına dâhil ettikleri anlaşılmaktadır. Tarihsel Sosyoloji, ana akım Uluslararası İlişkilerde kuramlarının tasarladığı mevcut devlet yaklaşımından öteye giderek daha gelişmiş bir devlet yaklaşımı sunduğunu ve devleti uluslararası ilişkilerin bir türevi olarak tasvir eden Neorealizm'in devleti soyutlaştıran anlayışını aşındırmaya çalıştığı altını çizmektedir (Hobden,2006:11). Uluslararası İlişkiler kuramlarının disiplinin gidişatını belirleyen ana gündem maddelerinin kısır bir döngü etrafında tartışılması durumunu Tarihsel Sosyoloji eleştirerek sosyolojik bir uluslararası olgusunu teorik zemine oturtmayı amaçlamaktadır. Neorealist ve Marksist akımın devlet hakkındaki görüşlerinin hâlâ kuramsallaştırılmış bir açıklamadan uzak olduğunu savunan Jarvis, devlet, toplum ve jeopolitik unsurların birleştirilerek kuramsallaşması yolunda bir uyum yakalanabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca çok nedenselli mantık yaklaşımının bir yansıması olarak Uluslararası İlişkiler disiplinde devletin gelişim süreçlerini yorumlarken bu üç unsurdan herhangi birinin diğerine indirgenemeyeceğini ve baskın olamayacağını belirtmektedir (Jar-

vis,1989,282). Teorik ve tarihsel bir dizi ikna edici açıklamadan hareket edilecek olursanız tek bir düzlem üzerinden devlet yaklaşımının tasvir edilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Jarvis'e göre Tarihsel Sosyoloji, tek nedenselli açıklamalarına meydan okumaya aday bir paradigma olarak karşımızda durmaktadır. Waltz için sistemin belirleyici özelliği anarşik ortamın bir çıktısı olan benzer siyasi birimler iken Marx' a göre ise sınıf çatışması olup her iki kuram da devlet aktörünü uluslararası sistemin pasif bir taşıyıcısı konumuna yerleştirilmektedir. Devletler dizisi dış yapıların bir ürünü hâline gelmekte dolayısıyla Tarihsel Sosyoloji tarafından sert bir dille eleştirilmektedir. Her ne kadar Neorealizmin hiyerarşik iç politikayı geri plana atan üniter devlet anlayışı Marksızmda yerini iç politika ve dış politika hedeflerini arasında konfigürasyon kaygısına bıraksa da son kertede ikisi de kendisini disiplin içi tartışmalarda tikel analiz girişiminden soyutlayamamıştır. John Hobson, geleneksel kuramların bir sorun olarak görülen indirgemeci ve tek nedenselli yaklaşımlarını düzeltmek için altı ilkeye dayanan çözüm yolu önermektedir. İlk olarak Hobson, devlete ilişkin inceleme ve çalışmalarını “neo-statist” adını verdiği bir anlayış çerçevesinde oluşturarak devletin hem ulusal sınırlarda hem de uluslararası politikada sistemin gidişatında kayda değer bir rolü olan nedensel bir değişken olarak değerlendirmiştir. Tek nedenselli yaklaşımın yerine çoklu mantık yaklaşımını ikame ederek analiz unsurlarından herhangi birinin diğerine indirgenemeyeceğini belirtmiştir. Uluslararası, ulusal ve alt-ulusal alanların örtüşen bir mekân görünüşü çizdiğini ve keskin sınırlarla ayırlamayacağını ileri sürmüştür. Güç ilişkilerini sıfır toplamı olarak değerlendirmekten ziyade; güç unsurunun pozitif toplamı, negatif toplamı veya sıfır toplamı olarak sınıflandırmaya tâbi tutulabileceği görüşündedir. Aktörlerin uluslararası konjonktürde görelî veya tam bir özerkliğe sahip olamayacağı ancak kısmi özerkliğe sahip olduklarını ayrıca zamanın süresiz olduğunu altı temel ilkeye dâhil etmiştir (Hobson,1998:285). Uzunca bir dönem Neorealizmin tesiri altında kalan ve pozitivist bir gelenek içinde ilerleyen Uluslararası İlişkiler disiplinine tarihsel ve toplumsal bir formasyon kazandırılması Tarihsel Sosyoloji'nin disipline en önemli katkılarından birisini oluşturmaktadır. Siyasi konjonktürün ontolojik bir veri gibi analizlere dâhil edilmesi sistemin kendisini ahistorik niteliğe sürüklediği için sistemde varolan dinamiklerin değişmeyeceği gibi bir yanılsamaya neden olmaktadır (Yalvaç,2018:8). Philip Abrams'a göre Tarihsel Sosyoloji, toplumsal eylem ve toplumsal yapı arasındaki simbiyotik ilişki üzerinden tarihsel analiz yaparak yöntemini doğal olarak diyalektik bir çizgiye kaydırmaktadır. Bu metodolojiye bağlı olarak Tarihsel sosyoloji incelemeleri toplumsal eylemleri inşa eden ve yeniden oluşturan değişimin sürekliliğini yansıtmaktadır. Durkheim, Marx ve Weber'in bu alandaki çalışmaları esnek ve çok boyutlu bir perspektiften ilerlemiş, böylece Tarihsel Sosyoloji'nin tek nedenselli açıklamalara dayanan bir yaklaşım olma ihtimalinden uzak tutmuşlardır. Ona göre tarihsel sosyoloğun amacı toplumsal eylemleri toplumsal yapılardan ayırma girişiminde bulunmadan eylemin tarihsel süreçteki özgül yapılanmasını ayırt etmektir (Ab-

rams,1982:108). Ulusal ve uluslararası toplum arasında değişen güç konfigürasyonlarının analiz edilmesi teorik tartışmalara bütünlük içinde bakılmasını kolaylaştırması bakımından Tarihsel Sosyoloji'yi karşılaştırmalı siyasetin bir parçası hâline getirmiştir. Bu durum yaklaşıma geçişken sınırları olan bir özellik vermekte, toplumsal eylem ve yapılar arasındaki etkileşimin arka planını oluşturan uluslararası faktörleri çözmeye iten bir zemin oluşturmaktadır (Lawson,2006:397).

2. YENİ-WEBERCİ TARİHSEL SOSYOLOJİ YAKLAŞIMI

Uluslararası İlişkilerde tarihsel sosyolojik çalışmalar Max Weber'in görüşlerinin hâkim olduğu birinci dönem Yeni-Weberci ve ikinci dönem Yeni-Weberci Tarihsel Sosyoloji şeklinde iki kategori altında ele alınmaktadır. Toplumsal değişim süreçlerini merkeze alan bir anlayış temelinde Uluslararası İlişkiler'de birinci dönem Neo-Weberci literatür çalışmaları Otto Hintze'nin ön plana çıkardığı devletler sistemi ve Max Weber'in devlet tanımının bir sentezini bünyesinde barındırmaktadır (Abrams,1982:108). Weber'in, sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insan topluluğunun meşru şiddet kullanma tekelini elinde bulundurması şeklinde yorumladığı devlet tanımında öz olarak devlete otonom idari bir kurum niteliği tanınmasıyla Uluslararası İlişkiler'de güne kadar tasvir edilen toprağa dayalı bütüncül bir devlet anlayışının dışına çıkmıştır (Halliday,1987:217). Ancak bu tanım, devletin özerk bir alan gibi görülmesi nedeniyle günümüz Marksist devlet kuramları tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Neo-Weberci anlayışın indirgemeci ve yapısal açıklamalardan duyduğu rahatsızlık temel varsayımlarının genel hatlarını belirleyen kilit bir faktör olmuştur. Sözü edilen bu anlayışın temelinde yatan çoklu nedensel yaklaşım devleti siyasi, ekonomik ve ideolojik dinamiklerin örtüştüğü otonom bir yapı olarak betimlemektedir (Gerth ve Mills,1946:21). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere siyasi, ekonomik ve ideolojik alanlarda meydana gelen toplumsal eylemlerin birbirinden bağımsız olmadığı çıkarımı bu eylemleri tek bir düzleme indirgemenin yanlış olacağı düşüncesini desteklemektedir.

2.1. Birinci Dalga Yeni-Weberci Yaklaşım

Birinci dalga Neo-Weberci yaklaşıma dâhil edebileceğimiz Theda Skocpol, Charles Tilly Michael Mann ve Anthony Giddens gibi önemli figürler incelemelerinde devletler sisteminin toplumsal değişim süreçleri üzerindeki rolünü keşfetmeye çalışmış ve farklı düzeylerde işlemişlerdir (Teschke,2014:5). Birinci dönem Yeni-Weberci Tarihsel Sosyoloji rasyonel bir devlet anlayışını yerine kurumsal bir devlet anlayışını benimsemiş olsa da toplumsal dönüşümleri açıklarken genel anlamda sert bir dille eleştirdiği Neo-realizmin realist uluslararası sistem anlayışının etkisi altında kalmıştır. Uluslararası sistem anlayışına yeni bir argüman eklediği için bu konuda eksik kalmıştır. Disipline getirmiş olduğu en dikkate değer kazanım toplumsal yapıları geri planda bırakan ulus-

lararası ilişkiler kuramlarına devletler sisteminin toplumsal etkisini göstermesi önemli bir noktadır (Yalvaç,2007:44). İki dönem arasındaki farktan bahsedilecek olunursa ilk dönem Neo-Weberci çalışmaların daha çok Sosyoloji disiplininin gelen yazarların görüşlerini içerdiği ikinci dönem Neo-Weberci yaklaşım ise Uluslararası İlişkiler kuramcılarının çalışmalarının çoğunlukta olduğu bir tablo çizmektedir. Devlet ve uluslararası kavramının zeminden yükselerek yeniden disiplin içi teorik tartışmalara eklenmesi ulusal ve uluslararası alanlar arasındaki ilişkiyi tanımlamak için arka plandaki karmaşık bağları açığa vurmaya çalışan Neo-Weberci Tarihsel Sosyoloji bütünleştirici bir yaklaşım geliştirmeyi görev edinmiştir. Bu fikri akademik camiaya sunan en kilit isim Theda Skocpol olmuştur. Uluslararası İlişkiler alanında çalışan kimi düşünürler Neorealizm'deki boşlukları doldurulabilecek alternatif bir yol aramış ve kuramsal sorunların ötesine geçmeye çalışırken büyük bir kısmı odağını Weberci Tarihsel Sosyoloji'ye çevirmiştir. Ancak sanılanın aksine birinci dönem Neo-Weberci Tarihsel Sosyoloji yaklaşımında Neorealist kuramın özünü oluşturan indirgemeci mantığın Uluslararası İlişkiler'de yeniden üretilmesi paradoksal olarak Tarihsel Sosyoloji'nin belirlediği hedeflere ters düşmüştür. Nitekim Neorealist anlayışın eksik bıraktığı noktaları aşarak disiplinde hâlihazırdaki sorunların üstesinden geleceğine dair birtakım vaatlerinin boşa çıkması haleflerini çıkmaza sürüklemiştir (Hobsen ve Hobden,2002:63-65). Birinci dalga Neo-Weberci Tarihsel Sosyoloji'nin Uluslararası İlişkiler kuramına önemli katkıları bulunsa da Neorealist devlet anlayışına sosyolojik bir içerik sağlayarak disiplinindeki yerini daha da güçlendirmesi “sosyolojik gerçekçilik” gibi bir söylemle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

2.2. İkinci Dalga Yeni-Weberci Yaklaşım

1980'li yıllarda ortaya çıkmaya başlayan ikinci dalga Neo-Weberci yaklaşım çoğunlukla Marksist anlayışın argümanlarıyla desteklenmiş çalışmalarını toplumsal ilişkiler, sınıf çatışmaları ve kapitalizmin yayılma süreci etrafında gelişen verimli bir araştırma gündemini ortaya çıkarmıştır. Bu kategorinin en tanınan ismi olarak John Hobson karşımıza çıkmaktadır. Hobson başta Weber'in görüşlerini içeren bir çizgide ilerlese de daha sonra Marksizm'in çalışmalarından etkilenerek araştırmalarında bu alana ağırlık vermiştir. İlk dönem Neo-Weberci yaklaşımın benimsediği realist devlet ve uluslararası sistem anlayışını kusurlu bularak çok nedenselli analizi mümkün kılan “yapılanma” kuramı adını verdiği bir yöntemle devlet, sistem ve toplum arasındaki etkileşimi açıklayan bir çerçeve geliştirmiştir. Bu anlamda ikinci dönem Neo-Weberci anlayışın kuramsal zenginliğinin epistemolojik bir kırılmayı ifade ettiği söylenebilmektedir. Tarihin incelenme biçimi, çok nedenselli mantık, çok uzamsallık, güç kaynaklarının görece otonomisi ve realist çizgiden uzak devlet tanımlaması bu dönemin içeriğini belirlemektedir (Yalvaç,2013:10). Bizzat Uluslararası İlişkiler teorisyenleri tarafından oluşturulan İkinci dalga Neo-Weberci anlayış da esasen Weber'in görüşlerine bağlı kalmaya devam etse de daha karmaşık veya realist argümanlardan uzak bir yaklaşım geliştirmeyi amaç

edinmiştir. İkinci dalga Neo-Weberci anlayış, neorealist akımı ontolojik olarak birinci dalga Neo-Weberci anlayışta bu denli baskın olması Uİ disiplinine birtakım kazanımlar sağlamanın yolunu kapattığını buna ek olarak hedefleriyle ters düştüğünü iddia etmektedir. İkinci dalga, toplumun ekonomik ve siyasal boyutlarını ontolojik olarak birbirinden kopararak toplumlar arası ilişkilerin incelenebilme imkânlarına daha en başta bir sınır çekmiştir. Geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerinin geçmişi sonsuzlaştırması Avrupa merkezli olması ve toplumsal değişimleri tarihten bağımsız ele almasına karşı çıkmış olsa da temposentrik açıklamalar yapmaktan kurtulamamıştır (Lapointe ve Dufour,2012:98). Neorealist ve Weberci görüşün ifade ettiği devlet yaklaşımı, fail-yapı sorunsalı dâhilinde bir analize tabi tutulması durumunda anlaşılması sağlanmaktadır. Weberci tarihsel sosyolojiyi sağlam temellere oturtmanın çözümü hem devletin uluslararası alandaki failliği hem de yerel ve küresel yapılar arasında bir denge yapısalcı bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Devletin uluslararası failliği dış politika davranışlarını belirlerken devlet dışı aktörlerin sınırlandırmalarından muaf olarak yerel bir alan yaratma kabiliyetini yansıtmaktadır (Hobsen ve Hobden,2002:74). Uluslararası İlişkiler disiplinde Tarihsel sosyolojik yaklaşımları yedi alt başlıkta ele alan Hobson'a göre bu mevcut yaklaşımların ironik olarak kuramsal tartışmalarda eşit şekilde temsil edilip aynı anda tezahür etmelerine rağmen en bilineni Neo-Weberci yaklaşımdır. İlk dönem Neo-Weberci yaklaşımın en önde gelen isimlerinden olan Theda Skocpol'un en dikkate değer çalışması 1979 yılında kaleme aldığı "Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi" adlı kitabı Uluslararası İlişkiler disiplinde Tarihsel Sosyoloji'nin görünürlüğünü artırmaya başlayan bir kaynak olmuştur. Neorealizme karşı oluşan tepkilerden birini yansıtan bu çalışma üç ülke özelinde yaşanan toplumsal devrimleri karşılaştırmalı tarih yöntemiyle analiz etmiştir (Hobden,2006:89). Devleti tanımlarken sınırları belirli olan bir coğrafi bölgede siyasi konjonktörü belirleyen kurumlar dizisi olarak ele almıştır. Devlete kurumsal bir yaklaşım getiren Skocpol, başat bir aktör olarak devleti analizinin odak noktasına koymuş; uluslararası sistemin teorik yapısını devletler sistemi ve kapitalist ekonomi arasındaki simbiyotik ilişkiye bağlamıştır. Bu çalışmada 1789 Fransız Devrimi, 1917 Rus devrimi ve 1949'daki Çin devrimi incelenerek toplumsal devrimlerin ortaya çıkış sürecinde ulusal ve uluslararası unsurların etkili olduğunu ileri sürülmüştür (Skocpol,1979:4). Daha önce ileri sürülen devrim teorilerini bir tartışmaya açarak devrimlerde farklı konumlanmış grupların çatışmaların öznesi hâline geldiğini savunmuştur. Skocpol ampirik olarak devrimlerin bir okumasını yaparken devrimi yaratan koşullarda bireylerin etkisini arka planda bırakmış ve sosyal grupların rolüne atf yapmıştır Çatışmalarda siyasi ve ekonomik dinamikler belirleyici faktörler olduğunu ve sınırlandırdığı sonucuna ulaşmıştır. Buradan yola çıkarak devrimlerin yapısal ve gönüllü olmayan niteliğinin altını çizmiştir. Disiplin özelinde devrimler üzerine yapılan incelemelerin devleti yanlış analiz ettiklerini iddia eden Skocpol aynı zamanda bu araştırmaların uluslararası yapılara ve dünyadaki tarihsel gelişmelere duyarsız kalmalarını kusurlu bulmuştur. Toplumlardaki iç çatışmalara odaklanan incelemelerin rekabet hâlindeki devletlerin ulus ötesi ilişkileri-

ne gönderme yapmadan açıklanamayacağını düşünmüştür (Skocpol,1979:17-19). Skocpol'e göre uluslararası arenada devletler siyasi ve ekonomik baskılar nedeniyle toplumsal devrimleri tecrübe eden devletler devrim sonrasında kendi yönetimlerini merkezileştirmiş ve siyasi otoritelerini güçlendirmeye yönelmiştir. Ekonomik emperyalizmin önemi azalmış uluslararası ilişkilerde rekabet içinde olan devletler sistemi baş göstermiş ve belirleyici olmaya başlamıştır. Devletlerin merkezileşmesine sebep olan itici gücü ise savaş olgusuna indirgeyerek uluslararası sistemin temelini oturtarak ifade etmiştir. Marksizm teorisine ters düşen bir yaklaşımla uluslararası sistemin özelliğini belirleyen faktörü savaş olarak belirlemesi, devrim sonrası dönemde yaşanan süreçleri açıklarken tek nedensel değişkenin savaş olması sonucunu doğurmuştur (Skocpol,1979:25). Analize dâhil edilen bu ülkelerdeki isyanların ortaya çıkmasına neden olan koşullar; dışardan gelen siyasi ve askeri baskılara bağlanmıştır. Devletlerin baskıya maruz kalması, kırsal kesimdeki sosyal grupların öncülüğünde bir ayaklanmanın kıvılcımını atarak devrimin gerçekleşmesine fırsat veren bir alan açmıştır (Skocpol,1979:112). Eserin ortaya çıktığı dönemde hâkim olan devlet ve devrime ilişkin yapılan farklı yorumlamalarla giriştiği polemikler sonucunda kendi özgün çalışmasını oluşturmuştur. Yerel ve uluslararası yapıyı sentezleyerek uluslararası ilişkilerdeki teorik çalışmalara alternatif bir düşünme biçimi getirmiştir. Bu çalışma her ne kadar yeni bir ampirik malzeme sunmasa da coğrafi ve tarihsel derinliği bu alandaki düşüncüler tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış disiplin içinde yoğun tartışmalarda gündeme gelerek Tarihsel Sosyoloji'nin önemli kaynakları arasına girmeyi başarmıştır (Hobden,2006:93). Çağdaş Tarihsel Sosyoloji'nin en önemli yazarlarından biri olarak değerlendirilen bir diğer düşünür Charles Tilly, uluslararası ilişkiler disiplini açısından önem arz eden çeşitli konulara değinmiştir. Tarihsel Sosyolojik literatüre kazandırdığı en bilinen eserlerinden birisi "The Formation of National States in Western Europe" isimli çalışmasında genelde Avrupalı devletleri özelde Fransa'yı baz alarak oluşturduğu ulus devletlerin inşası, kolektif eylemin dinamikleri, kentleşme süreci ve çatışma konularını geniş bir çerçevede kaleme almıştır (Tilly,1975:12). Charles Tilly, "kolektif eylem" kavramını toplumu oluşturan bireylerin ortak çıkarlarını gözetmek için birlikte hareket etme güdüsü şeklinde yorumlamış ve kolektif eylemi değişen sosyal yapıların bir çıktısı olarak analizlerine dâhil etmiştir. Ulus devletin oluşumunu Batı Avrupa coğrafyası üzerinden somutlaştırarak sömürüye yatkın devletlerin savaşa ihtimalinin de doğrudan arttığı sonucuna varmıştır. Birbirinden farklı siyasi yapılar arasından az sayıda ulus devletin bu coğrafyada oluşması, bu yapının savaşlar yoluyla tüm Avrupa'ya yayılması ve ardından uluslararası alana aktarılması sonucunda otonom bir devletler sistemi tezahür etmiştir (Tilly,1978:5). Yazar "savaşlar devletleri, devletler savaşları yaratır" motosuyla devlet inşası ve savaş arasında bir bağlantı kurmuş, bu eksenle yapılan araştırmalara farklı bir paradigma sunarak katkı sağlamıştır. Devletin siyasi olarak güçlenmesiyle savaşlara katılım potansiyelinin artması arasında bir paralellik olduğunu iddia etmiştir (Tilly, 1975:40). Uluslararası sistemi analitik bir değişken olarak gören Tilly, devletler arasındaki etkileşim ağlarının uluslararası sistemin inşası ve temelini oluşturduğunu

nu savunmuştur. Savaş faktörünü sistemden kopararak yapılandırmacı bir perspektif üzerinden uluslararası sisteme dair görüşlerini ortaya koymuştur. Uluslararası sisteme dair görüşlerine bakıldığında Skocpol ile benzerlik gösteren bir yaklaşım benimsediği söylenebilmektedir (Hobden, 2006:94). Buna ek olarak Tilly devlet inşa sürecinde savaşın rolüne büyük bir önem atfettiği için Skocpol'ün indirgemeci yaklaşımıyla yakın bir çizgide durmaktadır. Toplumda kırsal kesimin devrim hareketlerinde belirleyici bir rolü olduğu görüşüne karşı olmuştur. Toplumsal devrimlerin tek bir faktörle açıklanamayacağını farklı kesimlerin farklı motivasyonlarla birleşerek devrimi başlattığını savunmuştur. Kentleşme oranının yüksek olduğu devletlerde yönetime karşı muhalefetin de artacağını vurgulayarak bu varsayımı Fransa üzerinden örneklemiştir (Hobden, 2006:105). Disipline dair kapsamlı bir araştırma programı olan Tilly Tarihsel Sosyolojik literatürde çok sayıda makale ve kitap miras bırakmıştır. Tarihsel Sosyoloji yaklaşımını metodolojisini eleştirmiş ve “kapsamlı kıyaslama” adını verdiği yeni bir metodolojik bakış ortaya atmıştır (Yalvaç, 2018:121). Birinci dalga Yeni-Weberci yaklaşımın içine ekleyebileceğimiz diğer bir düşünür Michael Mann'ın Uluslararası İlişkiler disiplinine en önemli katkısı “Toplumsal İktidarın Kaynakları” adlı özgün üç ciltlik çalışması iktidar olgusunu detaylı bir şekilde incelediği bir kaynak olmuştur. Bu çalışmanın içeriğine bakıldığında tarihsel süreçte ortaya çıkan iktidar ilişkilerini ve teorik mantığını disipline aktarmayı nihai hedef olarak belirlemiştir. Eserde yapılan analizlerin oldukça karmaşık olmasıyla beraber geniş bir zaman dilimini içine alması ve görece tarihsel dokusunun zengin oluşu bu alanda oluşturulan diğer kaynaklardan farklı kılmıştır (Hobden, 2006:117). Devletleri, toplumsal sınıfları ve kapitalizm sürecini açıklarken uluslararası sisteme nedensel bir değişken olarak anlam yüklemektedir. Mann, genel olarak tarihsel bir bağlamda çeşitli devlet biçimlerinin ortaya çıkışı ve uluslararası sistemde gelişen ilişkilerin üzerine yaptığı analizleri desteklemek için farklı toplumsal iktidar kaynaklarının etkileşimine vurgu yapmaktadır. Michael Mann toplumu birbirleriyle örtüşen çok çeşitli sosyo-uzamsal iktidar ağları olarak gözlemlemiş, yerel, ulusal, ulusaşırı ve küresel olmak üzere beş farklı sosyo-uzamsal iktidar ağı sunmuştur. Toplum ve tarih merkezli analizlerde adı geçen sosyo-uzamsal iktidar ağlarının dâhil edilmemesi hâlinde bu analizlerin eksik kalacağını savunmuştur (Mann, 1986:2). Mann, “iktidar” kavramını kısaca amaca yönelik olarak kişinin çevreyi egemenliği altına alma yeteneğine sahip olması şeklinde yorumlamaktadır. İktidarın toplumsal dünyayı biçimlendirirken farklı boyutlarını pratiğe yansıtarak müşterek, dağıtıcı, yaygın, yoğun, otoriter ve dağınık formlarda olduğunu ortaya atmıştır (Mann, 1986:7). Bu formların birbirinden ayrıştırılması, aralarındaki etkileşimin görmezden gelinmesine neden olacağı için bir bütün hâlinde düşünülmesi gerektiği söylenebilir. Weber ve Marx'ın görüşlerinden esinlenerek iktidarın örgütlenme şekillerine ilişkin bir genel bir çerçeve çizen Mann toplumun altyapısını oluşturan toplumsal iktidar kaynağını ideolojik, ekonomik, askeri ve politik olmak üzere dört farklı boyutta ele almıştır. Son tahlilde uluslararası arenayı incelerken tek bir toplumsal iktidar kaynağı üzerinden açıklanamayacağını ve diğerlerine indirgenemeyeceğini belirtmiştir (Mann, 1986:22). Toplumun yapılanması ve geçirdiği dönüşümleri

göz önünde tutarak "toplumsal kafes" metaforunu öne sürmüştür; tarım toplumlarında iktidar ağlarının henüz yerleşmediğini dolayısıyla katmanlaşmadan uzak bir yapı olduğunu yerleşik hayatla birlikte toplumlarda katmanlaşma sürecinin başladığını belirtmiştir (Hobden, 2006:122). Michael Mann'ın modern devlet tanımı Weber'in devlet yaklaşımıyla yakın bir çizgide durmaktadır. Devletin çok sayıda çeşitli birimlerin arasındaki ilişkiler ve idari personellerin çıkarları ile şekillenen bir yapı gibi betimleyerek "polimorfik devlet" anlayışını ortaya koymuştur. Mann uluslararası sistem üzerine yaptığı incelemelerde determinist teorilere eleştirel yaklaşan bir tavır sergilemiştir. Uluslararası İlişkiler disiplinine "uluslararası arena" kavramını yerleştirerek ulusal ve uluslararası alanlara bütüncül bir gözle bakarak her iki alanın birbirlerini karşılıklı olarak etkilediklerini savunmuştur (Mann, 1993:15). İkinci dalga Neo-Weberci yaklaşım içinde değerlendirilen ve genel hatlarıyla Rosenberg'in çalışmalarına yakın bir çizgide ilerleyen Benno Teschke, daha çok sınıf ve mülkiyet ilişkilerine yoğunlaşması bakımından farklılaşır. Ana akım uluslararası ilişkiler kuramlarında hâkim olan ahistorik yapının farklı tarihsel koşullarda jeopolitik sistemlerin oluşumunu açıklamaya engel teşkil etmesi Teschke'nin modern devletler arası sistemi yeniden yorumlamasında itici bir güç olmuştur. Tarihsel Sosyoloji yaklaşımının çıkış noktası olan ve bir sorunsal olarak görülen tarihsellik vurgusu; Teschke'nin modern uluslararası ilişkiler konusunda yaptığı çalışmalarında da merkezde konumlandırılmış olmakla birlikte modern uluslararası sisteme dair ortaya koyduğu varsayımlarda da geniş bir yer tutmuştur (Yalvaç, 2018:300). Geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerinin Avrupa'da kurulan devletler sistemini 1648 Westfalya barışı ile bağdaştırmasını eleştiren Teschke'ye göre 1648'de kurulan Westfalyan sistemin egemen devletleri yarattığına dair üzerinde varılan görüş birliği bir efsaneden öteye geçmemektedir. Yazar modern uluslararası sistemin ortaya çıkışını sınıf çatışmaları, ekonomik gelişmeler ve uluslararası rekabet gibi motivasyonlara bağlayarak incelenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu bilgiler ışığında Teschke 1648 Westfalya Barışı'nın modern uluslararası sistemin mihenk taşı olarak görülmesinin bir yanılgıdan ibaret olduğunu savunmuştur (Teschke, 2003:3). Düşünürün 1648 Efsanesi adıyla bilinen eseri disiplinde Marksist teoriye kazandırdığı önemli bir çalışma olarak anılmaktadır. 1648 Efsanesi, tarihsel bir bağlam üzerinden Avrupa özelinde yaşanan siyasi ve toplumsal dönüşümlerde etkili olan uluslararası dinamiklerin incelendiği teorik olarak "sosyal mülkiyet ilişkileri" kavramı üzerine temellendirilmiş bir içeriğe sahiptir. Teschke'nin bu çalışmasını ön plana çıkararak esas nokta, jeopolitik bir düzende ulusal ve uluslararası alandaki belirleyici faktörlerin etkileşiminden doğan kapitalizmin ekseninde oluşan mülkiyet ve sınıfsal ilişkilerin analiz edilmesidir. Son kertede hanedanlar arası ilişkilerin yön verdiği jeopolitik bir denge zeminden yükselerek dönemin mevcut dış politika davranışlarında belirleyici olmuştur. Jeopolitik bir düzenin karakteri, birimler arasındaki sosyal mülkiyet ilişkilerinin oluşturduğu eylemler tarafından şekillenir (Teschke, 2003:46). Modern devletler sisteminin kuruluşuna dair ilk göstergeler ise ancak 19.yüzyıla denk düşmektedir. Yazar bu iddiasını güçlendirmek için Neo-Marksist materyalizm yöntemine dayandırmıştır. Ampirik boyutta bu dönemin sosyoekonomik

faktörlerini göz önünde bulundurmuş, modern devletin kuruluşu ve kapitalizm arasında paralellik olduğunu tespit etmiştir. Westfalya Barışı yerine modern İngiltere'nin inşasını tarihsel bir dönüm noktası olarak ele almış, böylece hipotezlerini açıklamaya yönelik somut bir örnek üzerinden gitmiştir (Teschke, 1998:325). Avrupa devletler sisteminin genel bir çerçevesini çizmek ve anlaşılabilir çıkarımlarda bulunmak için öncelikle tarihsel dönüşümlerin önemini kavramak gerekir. Bu bağlamda Avrupa coğrafyasında ekonomik ve siyasi ilişkiler ağına bakıldığında Westfalya sisteminin modern devletler arası ilişkileri içerdiği yönündeki varsayımı hatalı bulan Teschke aslında bu sistemin sosyal mülkiyet ilişkilerinin yönlendirdiği bir hanedanlar arası sistemi yansıttığını öne sürmüştür (Teschke, 2002:9). Westfalya Barışı'nın ortaya çıkardığı “bölgeselilik” ilkesi ziyade çoğunlukla savaşların sonuçlarına odaklanan hanedanların kendi çıkarlarını gözeterek benimsediği politikaların bölgesel ilişkilere yansıtılarak son aşamada belirleyici olan bir düzeni beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak bölgesellik prensibi hanedanlar arası ilişkiler ağına sıkıştırılmış içkin devlet pratikleri olarak tezahür etmiştir (Teschke, 2002:22-23). İkinci dalga Neo-Weberci Tarihsel Sosyoloji grubunda yer alan Justin Rosenberg, ana hatlarını Marx'ın çizdiği materyalizm yaklaşımının farklı bir konsepti olan tarihsel materyalizm yaklaşımını Uluslararası İlişkiler disiplinine kazandıran ilk akademisyen olması bakımından önemlidir. Uluslararası İlişkiler teorilerinde sosyolojik kaygılardan uzak yaygın olan zaman-uzam ayırımını ve uluslararası sistemin toplumsal yönünü görmezden gelen varsayımları kökten eleştirmiştir. Devletler sisteminin mantığını kavrayabilmek için kapitalizm eksenine oturmuş toplumsal ilişkiler üzerinden bir okuma yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu iddialarına dayanak olarak “eşitsiz ve bileşik gelişme” şeklinde kavramsallaştırdığı ontolojik bir varsayım ortaya koymuştur. Kapitalist devletler sisteminin mantığının anlaşılabilmesi için Neorealist kuramdaki anarşi olgusunun yerine “eşitsiz ve bileşik gelişme” kavramını ikame etmiş ve bu temelde yapılacak bir analizin kapitalist uluslararası sistemin yapısını ortaya çıkarabilmek açısından elzem olduğunu ileri sürmüştür. Kapitalizm sürecini tecrübe eden devletlerin eşitsiz gelişmenin yarattığı ortam nedeniyle sosyolojik anlamda farklı başlangıç noktalarından bu sürece dâhil olması özgün birleşik kapitalist gelişme konseptlerinin önünü açmıştır. Rosenberg kapitalist gelişme sürecine dâhil olan devletlerin farklı çizgilerde ilerlemesinin altında yatan koşulları Troçki'nin “eşitsiz ve bileşik gelişme” hipotezine gönderme yaparak incelemiştir (Yalvaç, 2018:292). Rosenberg Eşitsiz ve Bileşik Gelişme yaklaşımını esas alarak uluslararası ilişkilerin dinamiklerini analiz etmeye yönelik çabaların çıkış noktası olarak görmüştür. Disiplinin zenginleşmesini sınırlandıran realist anlayıştan uzak sosyolojik yönü baskın ve realist olmayan bir uluslararası görüş ortaya koymayı hedeflemiştir. EBG'nin temelinde tarihsel süreçlerin ve toplumsal dönüşümlerin etkileşimli ve plüralist bir şekilde ilerlemesi yatmaktadır (Rosenberg, 2009:108). Tarihsel sosyolojinin uluslararası ilişkiler literatürüne yönelik çalışmalarında karşılaştığı sorunların nedenlerini araştırırken sosyolojik ve jeopolitik analizler arasındaki kopukluğa işaret etmiştir. Uluslararası sistemin jeopolitik unsurlar etrafında tüm sosyolojik değişim süreçlerine içkin görülerek aradaki kopukluğun giderilmesini sağlayacağını

düşünmüştür. Rosenberg'in bu savı teorik çerçevenin yeniden yorumlanması ve kavramsallaştırılması ihtiyacını doğurmakla birlikte alternatif tarihsel önermelerin de yolunu açmaktadır. Bu bağlamda uluslararası tarihsel sosyolojik teorisinin düşünsel olarak tarihsel materyalist bir yapıda oluşturulmasını önermektedir (Rosenberg, 2005:312-131). Sınırlarını geniş bir alana yayarak gelişen kapitalizm toplumsal boyutta değerlendirildiğinde; devletin hukukun üstünlüğü prensibine bağlı kalarak yargılama yetkisini elinde toplayan bir karar alıcı olduğu süreci beraberinde getirmiştir. Kapitalist süreçlerin dışında gelişen politik güç olan devlet ve piyasanın farklılaşan kurumlar olarak tezahür etmesi kapitalizmin özgün ruhunu yansıtmaktadır. Kapitalizmin interaktif niteliği farklılaşan çıkarları yarattığından “sivil toplum imparatorluğu” olarak kavramsallaştırdığı güncel bir imparatorluk türünün zeminden yükseldiğini kamusal ve özel alanı şekillendirdiğini saptamıştır (Rosenberg, 1994:125-126). Devletler sistemi ve piyasa mekanizmasının aynı yönde doğrusal bir şekilde ilerlemesi Rosenberg'in ortaya attığı “sivil toplumun imparatorluğu” varsayımını güçlendirmektedir. Devletler sisteminin özünü kavrayabilmek için bu iki alanın birbirine sıkı sıkıya bağlı süreçler olduğu bilinciyle öncelikle kapitalizm odaklı toplumsal ilişkilerin incelenmesi gerekmektedir (Rosenberg,1994:146). Marx'ın toplumsal anarşi yaklaşımından ilham alan Rosenberg anarşi özelinde ele aldığı konuları derin ve detaylı bir düzlemde işleyerek neorealizmin tarih-dışı bir doğa durumu olarak açıkladığı anarşi kavramının içeriğini doldurmaya çalışmıştır. Uluslararası sistemi değerlendirirken yüzeysel bir açıklamaya düşmemek için ontolojik bir derinliğe sahip anarşi eğilimini göz önünde bulundurmıştır. Bu çözümlerden yola çıkan Rosenberg modern kapitalist toplumun kurucu ögesi olarak anarşiyi ele almış, bu anlamda teorik ve tarihsel bağlamda yeni bir anlayış benimsemiştir (Yalvaç, 2014:15).

3. SONUÇ

1970'li yıllardan itibaren tarihsel sosyoloji uluslararası ilişkiler disiplininin teorik tartışmalarına dâhil olarak disiplinde ele alınan belli başlı konuları farklı bağlamlarda incelemiş yeni bir perspektif kazandırmıştır. Ana akım uluslararası ilişkiler kuramının devlet merkezci, Batı merkezci, rasyonalist ve tarih dışı argümanlarını kökten tartışmaya açmış ve böylece bir kuramsal evrime zemin oluşturmuştur. Toplumsal ilişkilerin ön planda olduğu bir anlayış güçlenmeye başlamıştır. Neorealizmin temel varsayımlarına karşı ortaya çıkan en önemli yaklaşımlardan birisi olarak uluslararası ilişkiler disiplininde kendine yer bulmuştur. Günümüzde disiplinler arası tartışmaların içine yerleşerek büyük ölçekli yapıların değişim ve dönüşümünün anlaşılmasında başvurulmuş bir kılavuz hâlini almıştır. Geniş bir perspektif üzerinden toplumsal nitelikli bir uluslararası ilişkiler kuramının çerçevesini çizmeye çalışmaktadır. Uluslararası sistemde devletin toplumsal yönünü arka plana atarak zamansız ve uzamsız bir inceleme yapan ana akım yaklaşımların aksine; Tarihsel Sosyoloji tarihe ve değişime vurgu yaparak değişimi yaratan yerel ve uluslararası kaynakları araştırma konularına dâhil etmektedir. Tarihsel sosyoloji yaklaşımının disiplinde anlam ifade edebilmesi için devlet ve devletler sisteminin

doğası, yapılanma süreci ve ortaya çıkmasında etkili olan koşulların kavranabilmesini sağlayacak olan “tarihin” uluslararası ilişkilerde yeniden canlanması gerektiğinin altı çizilmelidir. Ulusal ve uluslararası toplum arasında değişen güç konfigürasyonlarının analiz edilmesi teorik tartışmalara bütünlük içinde bakılmasını kolaylaştırması bakımından tarihsel sosyolojiyi karşılaştırmalı siyasetin bir parçası hâline getirmiştir. Uluslararası İlişkiler kuramlarının disiplinin gidişatını belirleyen ana gündem maddelerinin kısır bir döngü etrafında tartışılması durumunu Tarihsel sosyoloji eleştirerek sosyolojik bir uluslararası olgusunu teorik zemine oturtmayı amaçlamaktadır. Tarihsel sosyoloji, toplumsal eylem ve toplumsal yapı arasındaki simbiyotik ilişki üzerinden tarihsel analiz yaparak yöntemini doğal olarak diyalektik bir çizgiye kaydırmaktadır. Bu metodolojiye bağlı olarak tarihsel sosyoloji incelemeleri toplumsal eylemleri inşa eden ve yeniden oluşturan değişimin sürekliliğini yansıtmaktadır. Tarihsel sosyoloji kuramı farklı evrelerden geçmiştir. Max Weber’in görüşlerinin hâkim olduğu teorik çerçeve olan Yeni-Weberci bir anlayış iki dalga hâlinde ele alınmış ve kuramın temel varsayımlarına yön veren düşünürlerin disipline bıraktığı entelektüel miras oluşturulmuştur. İki dönem arasındaki farktan bahsedilecek olunursa ilk dönem neo-Weberci çalışmaların daha çok Sosyoloji disiplininin gelen yazarların görüşlerini içerdiği ikinci dönem neo-Weberci yaklaşım ise uluslararası ilişkiler kuramcılarının çalışmalarının çoğunlukta olduğu bir tablo çizmektedir. Tarihsel sosyolojik yaklaşım uluslararası ilişkiler kuramlarını kronofetişizmin ve temposentrizmin ötesine geçmesi için alternatif bir paradigma görüntüsü çizmektedir. Modern uluslararası sistemin çoklu mantık yaklaşımına dayanarak toplumun ortaya çıkışına güncel kavramsallaştırma ve açıklama yöntemleri sağladığından önemli bir yerde durmaktadır. Bu minvalde tarihsel sosyolojinin uluslararası ilişkilerdeki teorik tartışmalara dâhil edilmesinin bir bütün olarak bu disiplin için büyük bir kazanım olacağı açıktır. Tarihsel sosyoloji ve uluslararası ilişkilerde yapılan incelemelerin unsurları paralellik göstermektedir. Aynı sorular üzerinden her ikisi de devletin karakteri geçmişi geleceği hakkında değerlendirmeler yapmaktadır. Ancak bir noktada tarihsel sosyoloji geleneksel yaklaşımların devleti tarihsel bağlamdan kopuk bir şekilde analize tabi tutmasını eleştirmiştir. Tarihsel sosyoloji çalışmaları uluslararası ilişkiler kuramına bir dinamizm kazandırmıştır. Tarihsel sosyolojini belirlediği amaç ve hedefler doğrultusunda başarıya ulaşabilmesinin yolu “tarihi” odak noktasına koyarak uluslararası ilişkilerin ajandasına, araştırma nesnesi ve yaklaşımlarına tarihsel figürlerin nüfuz etmesi gerekmektedir. Uluslararası ilişkilere tarihsel sosyolojik bir mercekten bakılması, disiplinini hem zenginleştirmekte hem de diğer kuramlar arasında daha ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmektedir. Son dönem tarihsel sosyoloji anlayışı, uluslararası ilişkilere yeni bir tanım getirmekte, uluslararası olgusunu toplumsal ilişkiler açısından incelemektedir. Bu durum uluslararası ilişkiler ile diğer disiplinler arasında iş birliğinin yolunu açarak disiplinleri aşan bir entelektüel gündem ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agnew, J. (1994). "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory", *Review of International Political Economy*, 1(1), 53-80.
- Abrams P. (1982). *Historical Sociology*, New York: Cornell University Press.
- Gerth H. N. & Wright M. (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology*, New York: Oxford University Press.
- Halliday, F. (1987). "State and Society in International Relations: a Second Agenda", *Millennium*, 16(2), 215-229.
- Hobden, S. & Hobson J. (2002). *Historical Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobden, S. (2006). *International Relations and Historical Sociology: Breaking Down Boundaries*, London: Routledge.
- Hobson, J. (1998). "The Historical Sociology of the State and the State of Historical Sociology in International Relations", *Review of International Political Economy*, 5(1), 284-320.
- Jarvis, A. (1989). "Societies, States and Geopolitics: Challenges from Historical Sociology", *Review of International Studies*, 15(3), 281-293.
- Lapointe, T. & Frédéric D. (2012). "Assessing the Historical Turn in IR: An Anatomy of Second Wave Historical Sociology", *Cambridge Review of International Affairs*, 25(1), 97-121
- Lawson, G. (2006). "The Promise of Historical Sociology in International Relations", *International Studies Review*, 8(3), 397-423.
- Mann, M. (1986). *The Sources of Social Power*, Cilt 1, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, M. (1993). *The Sources of Social Power*, Cilt II, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenberg, J. (1994). *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations*, New York: Verso.
- Rosenberg, J. (2005). "Why is There No International Historical Sociology?", *European Journal of International Relations*, 12(3),
- Rosenberg, J. (2009). "Basic Problems in the Theory of Uneven and Combined Development: A Reply to the CRIA Forum", *Cambridge Review of International Affairs*, 22(1), 107-110.
- Rosenberg, J. (2013). "The Philosophical Premises of Uneven and Combined Development", *Review of International Studies*, 39(3), 569-597.
- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions a Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Skocpol, T. (1998). *Vision and Method in Historical Sociology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Teschke, B. (1998). "Geopolitical Relations in the European Middle Ages: History and Theory", *International Organization*, 53(2), 325-358.
- Teschke, B. (2002). "Theorizing of the Westphalian System of States: International Relations from Absolutism to Capitalism", *European Journal of International Relations*, 8(1), 5-48.
- Teschke, B. (2003). *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Londra: Verso.
- Teschke, B. (2011). "Advances and Impasses in Fred Halliday's International Historical Sociology: A Critical Appraisal", *International Affairs*, 87(5), 1087-1106.
- Teschke, B. (2014). "IR Theory, Historical Materialism and the False Promise of International Historical Relations", *Spectrum: Journal of Global Studies*, 6(1), 1-66.
- Tilly, C. (1975). "The Formation of National States in Western Europe", *Princeton University Press*.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*, New York: McGraw Hill
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics* New York: Random House.
- Yalvaç, F. (2007). "Devlet", Atilla Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul: İletişim
- Yalvaç, F. (2013). "Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi", *Uluslararası İlişkiler*, 10(38), 3-28.
- Yalvaç, F. (2014). "Uluslararası Tarihsel Sosyoloji: Yapı, Tarih ve Diyalektik" Tayyar Anı (der.), *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Bursa: Dora Yayınları.
- Yalvaç, F. (2018). *Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler*, Ankara: Nika Yayınevi.

GENÇ İSTİHDAMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KOŞULSUZ KANTİL REGRESYON MODELİ İLE ANALİZİ

Ebru Çağlayan Akay, Sude Aktaş, Cenk Koşun

1. GİRİŞ

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tanımına göre 15-24 yaş arası ‘genç nüfus’ olarak adlandırılmaktadır. 2020 yılı mart ayında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yayınlanan Genç İstihdamında Küresel Trendler Raporu’na göre 1999-2019 yıllarında genç nüfus yükselmiş olmasına rağmen, aktif iş gücü piyasalarında yer alan gençlerin sayısı düşüş göstermektedir. Bu durum gençler için ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getirmektedir. Gençlerin istihdamındaki sorunlar dünya ekonomisini yakından ilgilendirmektedir. Bu sebeple istihdam edilen gençler ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmaktadır. Gençlerin ücret yapıları teknolojinin gelişimine, tecrübe gibi birçok sebebe bağlı olarak değişim göstermektedir. Bu grup yaş ayrımcılığı, daha genç, deneyimsiz veya eğitimsiz olmanın dezavantajları nedeniyle işgücü piyasasının zayıf kesimi olarak görülmektedirler. İstihdam edilen gençlerin büyük bir kısmı ortalama ücret düzeyinin hatta yoksulluk sınırının da altında ücretler ile çalışmaktadır. Ücretleri hangi değişkenlerin belirlediğini analiz ederek onlara daha iyi koşullarda, hak ettikleri ücretleri aldıkları iş olanakları sunmak önemli hâle gelmektedir. Aynı zamanda gençlerin iş bulması, daha iyi bir hayata ve iş yaşamına kavuştukları anlamına da gelmemektedir. Çalışan gençlerin dörtte üçü kayıt dışı istihdam edilmekte, herhangi bir sosyal güvenceden yoksun olarak çalışmaktadır. Gençlerin işlerini kaybetme riskinin yetişkinlere göre 3 kat daha fazla olduğu da belirlenmiştir. Bu risk tecrübenin yetersizliği, cinsiyet ayrımcılığı, talep edilen ücretin fazlalığı, beceri uyumsuzluğu gibi sebeplerle artış göstermektedir. İşçilerin ve gençlerin karşı karşıya olduğu iç göç, yoksulluk veya parasal teşviklerle ilgili işgücü piyasası dinamiklerinin anlaşılması için ücretlerin evrimi ve ücret eşitsizliği düzeyinin anlaşılması esastır (Tansel ve Bodur, 2012).

Çalışmanın amacı, Türkiye’de genç istihdamına odaklanarak, genç çalışan bireylerin ücret dağılımını, genelleştirilmiş Mincer ücret denklemi çerçevesinde inceleyerek ücret yapısını ortaya koymaya çalışmak ve sorunların kaynaklarını belirlemektir. Bu amaç için çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından her yıl yayınlanan 2021 Hane Halkı İşgücü Anketi’nden yararlanarak 15-24 yaş arasındaki gençlere ait veriler incelenmiştir. Belirlenen yaş aralığında yer alan gençlerin çoğu eğitimi ve/veya deneyimi daha az olan kesim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın araştırma soruları,

-Eğitim seviyesi genç çalışanların ücretlerini nasıl etkiler?

-Genç çalışanların ücretleri için tecrübenin etkisi nedir?

-Medeni durumun genç ücretler üzerindeki etkisi nedir?

-Cinsiyet farklılıkları genç çalışanların ücretlerini etkileyen önemli bir değişken midir?

- Genç çalışanın yaşı ilerlediğinde ücreti nasıl etkilenir?

-Tam zamanlı ve yarı zamanlı işler arasındaki ücret farkı nedir?

olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada istihdam edilen gençlerin ücretlerini etkileyen mikro değişkenlerin etkisi Firpo vd. (2009) tarafından önerilen Koşulsuz kantil regresyon yardımı ile incelenecektir. Bu yöntem literatürde yaygın olarak kullanılan Koenker ve Bassett (1978) tarafından önerilen Koşullu Kantil Regresyonun aksine açıklayıcı değişkenlerin bütün kantil aralıklarında aynı sonuçları vermeyeceğini savunmaktadır. Örneğin istihdam edilen gençlerin ücretini etkileyen mikro değişken olarak gösterebileceğimiz tecrübe değişkenini belirledikten sonra o değişkeni ücretlerin fazla ya da az olduğu kantillerde birbirinden bağımsız olarak ele alma imkânı sunacaktır. Çalışmada kullanılacak Koşulsuz kantil regresyon modellerinin sosyal bilimlerde kullanımının yeni olması, genç istihdamının incelenmesi açısından ilk olması ve Koşullu Kantil Regresyona göre daha üstün avantajlarının bulunması ekonometrik yöntem açısından çalışmanın özgünlüğünü arttırmaktadır.

Çalışmanın girişini takip eden bölümünde literatürde yapılmış çalışmalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Mincer Ücret denklemi kısaca ele alınmıştır. Metodoloji, veri seti ve değişkenler dördüncü bölümde ele alınmıştır. Beşinci bölümde değişkenlerin frekans dağılımları ve Koşulsuz kantil regresyon modelinin tahmin sonuçları yer almaktadır. Son olarak, çalışma sonuç ve değerlendirmeler ile sonlanmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye verilerini kullanarak, genç işsizliği ve genç istihdamı üzerine yapılan ekonometrik çalışmalar literatür de sınırlı sayıdadır. Bu çalışmaların büyük çoğunlukla makro

ekonometrik analizler ile incelendiği görülmektedir. Örneğin, Altunöz (2020), çalışmasında genç işsizlik ile eğitim seviyesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1998 ve 2005 yılları arasındaki verileri ile zaman serisi analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını incelemek için Johansen-Juselius eşbütünleme testi kullanılmıştır. Yapılan ekonometrik analiz sonucunda incelenen dönemde lise ve yüksek eğitimdeki artışın genç işsizlik üzerinde negatif bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Genç işsizliği ve genç istihdamı mikro ekonometrik açıdan inceleyen çalışmaların sayısı literatürde daha kısıtlıdır. Bu çalışmalardan son dönemlerde yapılanlar aşağıda özetlenmiştir.

Çağlayan Akay ve Kömürbakan (2022) çalışmasında Türkiye'nin 2018 Hane Halkı Bütçe Anketi verilerini kullanarak ücreti etkileyen eğitim seviyesi, cinsiyet, tecrübe, yarı zamanlı/tam zamanlı çalışma gibi değişkenleri en küçük kareler, medyan regresyon ve robust regresyon modelleri ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda eğitim seviyesindeki iyileşmenin, deneyimdeki artışın ücret artışıyla doğru orantılı olduğu, kadınların erkeklere oranla daha az kazandığı ve tam zamanlı ile yarı zamanlı işlerin ücreti arasında yüksek bir fark olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Türkiye için 2019 yılı TÜİK Hane halkı İşgücü verileri kullanarak yaptıkları çalışmalarında, Tunçsiper ve Rençber (2020), okul, hanedeki konum, hane, cinsiyet, yerleşim türü değişkenlerinin genç istihdamı nasıl etkilediği incelemiştir. Kişinin eğitim seviyesi, hane içindeki konumu, hane büyüklüğü arttıkça istihdam edilme olasılığının azaldığı sonucuna varılmıştır. Genç kadınların istihdam edilme olasılığı genç erkeklere göre daha az olduğu analiz edilmiştir.

Aydos ve Demir Toker (2021)'in çalışma sonuçlarına göre; İç Anadolu, Ege ve Karadeniz bölgelerinde yaşayan gençlerin işsiz olma olasılığı, Marmara, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan gençlere göre daha fazladır. Cinsiyet açısından bakıldığında eğitilmiş genç işsiz kadınların erkeklere kıyasla daha fazla olduğu görülmüştür. Yaş değişkeni incelendiğinde yaşın arttıkça iş bulma olasılığının azaldığı sonucuna varılmıştır. Medeni durum bazında evlilerin bekarlara göre eğitilmiş işsiz olma olasılıkları daha az bulunmuştur. Genç işsizlerin doğduğu ilde yaşaması, doğmadığı ilde yaşayanlara göre eğitilmiş işsiz olma olasılığının az olduğu görülmektedir. Tecrübe değişkeni incelendiğinde, tecrübeli eğitilmiş işsizlerin, tecrübesizlere karşı iş bulma olasılıkları daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Vasilescu ve Begu (2019) çalışmalarında, gençlerin rezervasyon ücretlerinin belirleyicilerini belirlemeyi, gençlerin ücret beklentilerinin yüksek olup olmadığını analiz etmeyi amaçlamaktadırlar. Rezervasyon ücretlerini etkileyen başlıca faktörler şunlardır: yaş, cinsiyet, eğitim, göç etme niyeti, işsizlik süresi ve arkadaşlıklar. Sonuçlar, genç işsizlerin yüksek rezervasyon ücretlerine sahip olduklarını ve kişisel özelliklerini göz önünde bulundurarak piyasada kazanmayı tahmin ettiğimizden daha fazlasını beklediklerini göstermektedir.

Terzo (2018), çalışmada işsizliğin uzun vadede bireysel düzeyde 'yara izi etkisi' yaratarak istihdama dâhil edilmeyi giderek zorlaştırdığını söylemektedir. Gençleri istihdam dışında tutmanın İtalya'nın ekonomik kalkınma potansiyelini olumsuz yönde etkilemesi sebebiyle sosyo-demografik faktörler analiz edilmiştir. Analiz edilen veriler İtalya Ulusal İstatistik Enstitüsü (ISTAT) tarafından üretilen "İşgücü Anketi" nin 2017 mikro verilerinden alınmıştır. Analiz sonucunda okuldan işe geçiş sürecinde sorunlar yaşandığı, işsizliğin sadece kısa vadede değil uzun vadede de becerilerin kaybedilmesi gibi durumları ortaya çıkarabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Tansel ve Bodur (2012) çalışmasında, erkeklerde ücret eşitsizliğini incelemek amacıyla 1994-2002 yılları verilerini kullanarak Mincer Ücret denklemini En Küçük Kareler ve Kantil Regresyon yöntemi ile analiz etmiştir. Eğitim değişkeni ile ücretler arasındaki ilişki ele alınmıştır. Analiz sonucunda farklı eğitim düzeylerine ilişkin katsayı tahminlerinin tümü pozitif ve anlamlı bulunmuştur.

Literatür incelendiğinde, Türkiye verileri ile genç ücret dağılımının Koşulsuz kantil regresyon yöntemi ile analiz edildiği çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, genç ücret dağılımını, Firpo vd. (2009) tarafından önerilen Koşulsuz kantil regresyon yöntemleri ile inceleyen ilk çalışmadır. Çalışmada klasik Kantil Regresyon yaklaşımı yerine bir bireyin koşullu kantili dikkate alınmayarak koşullu olmayan kantil dağılımına odaklanılmaktadır. Böylelikle karakteristik özellikleri farklı olan bireylerin koşulsuz kantilleri, örneklemdaki tüm bireyler arasındaki ücret miktarları olarak belirlenecektir. Çalışma bu açıdan literatüre katkı sağlamakta ve çalışmanın özgünlüğü artmaktadır. Mincer Ücret denklemi çerçevesinde ele alacağımız eğitim, tecrübe gibi kişiye göre değişim gösteren beşerî sermayenin ücretler üzerindeki etkisi bu genç yaş grubuna göre değişim gösterebilmektedir.

3. MİNCER ÜCRET DENKLEMİ

Beşerî (insan) sermaye, işletme içerisinde bulunan çalışanların yetenek, okul ve iş eğitimleri, tecrübe, bilgi gibi beşerî unsurlarını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, doğuştan sahip olduğu ve sonradan kazandığı özelliklerin değeridir. Mincer (1974) tarafından önerilen Mincer insan sermayesi veya daha çok bilinen adıyla Mincer Ücret denklemi, istihdamda yer alan bireylerin ücretlerinin nasıl etkilendiğini, insan sermayesi faktörlerini dikkate alarak açıklamaya çalışan yarı logaritmik bir denklemdir. Klasik Mincer Ücret denkleminin regresyon modeli,

$$\ln(UCR)_i = \beta_0 + \beta_1 EG_i + \beta_2 TEC_i + \beta_3 TEC_i^2 + u_i \quad (1)$$

şeklinde tanımlanabilir. Klasik Mincer Ücret denkleminin bağımlı değişkeni, logaritmik ücretler (UCR)'dir. Bağımsız değişkenler ise okunulan yıl sayısı veya eğitim seviyesi (EG), tecrübe (TEC) ve tecrübenin karesi (TEC²) şeklindedir. Bağımsız değişkenler beşerî sermayeden elde edilen değişkenlerdir. Bu model sayesinde, bireylerin ücret dağılımlarını belirleyen faktörler analiz edilerek iktisadi ve sosyal alanda yorumlar yapılabilmektedir.

Günümüzde bireylerin aldığı ücretleri etkileyen faktörlerin yalnızca beşerî sermaye olmadığı açıktır. Beşerî sermaye dışında ücretleri belirleyebilmek için Mincer Ücret modelini, cinsiyet, yaş, medeni durum, bireyin doğduğu yer, bireyin yaşadığı coğrafi bölge, hanedeki konumu, çalıştığı meslek grubu ve çalışma sürelerini de ekleyerek genişletebilir. “Genişletilmiş Mincer Ücret Modeli” olarak adlandırılan bu modeller yardımı ile tahminler yapılmasının uygulamada daha yaygın olduğu görülmektedir (Çağlayan Akay ve Kömürçyan, 2021).

4. METADOLOJİ VE VERİ

4.1. Koşulsuz Kantil Regresyonu

Koşullu Kantil Regresyonun bazı kısıtlamalarından kurtulmak amacıyla Firpo vd. (2009) tarafından Koşulsuz kantil regresyon yöntemi önerilmiştir. Koşullu Kantil Regresyon yaklaşımında, bir değişkenin bağımlı bir değişkene ait tüm dağılım üzerindeki etkisi incelenir. Firpo vd. (2009) ve Powell (2014), Kantil Regresyon yöntemi kullanılırken ortak değişkenlere ait dağılımdaki değişikliklerin tahmin edilen katsayıların yorumunu önemli ölçüde etkileyeceğini ileri sürmüşlerdir. Koşulsuz kantil regresyon (UQR) yöntemi, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkenin koşulsuz kantilleri üzerindeki etkisini tahmin etmek için kullanılabilir. UQR yöntemi, değişkenler arasındaki farklı ilişkiyi analiz etmeyi mümkün kılar ve örneklemdaki farklı gruplar arasında daha detaylı sonuçlar sağlamaktadır. UQR yöntemi, Yeniden Merkezlenmiş Etki Fonksiyonunu (Recentered Influence Function: RIF) temel almaktadır (Çağlayan Akay, 2021). RIF fonksiyonu,

$$RIF(y; q_\theta) = q_\theta + \frac{\theta - I[y \leq q_\theta]}{f_y(q_\theta)} \quad (2)$$

olarak hesaplanmaktadır. Burada q_θ , y 'nin koşulsuz dağılımının θ . kantilidir. $f_y(q_\theta)$, y 'nin θ . kantilindeki yoğunluk fonksiyonudur. I ise gösterge değişkenidir (Borah ve Basu, 2013; Firpo vd., 2009). UQR yönteminde temel alınan RIF, orijinal bağımlı değişkenin bir dönüşümünden hesaplanır. UQR yönteminde, orijinal bağımlı değişken, RIF ile hesaplanan dönüştürülmüş bağımlı değişken ile değiştirilir. RIF'ten hareketle hesaplanan Koşulsuz Kantil Regresyon,

$$RIF(y, \theta) = x\beta^{UQR} + \varepsilon \quad (3)$$

şeklinde tanımlanabilir. Modeldeki açıklayıcı değişkenler değişse bile, tahmin edilmiş etkilerin yorumu değişmemektedir (Çağlayan Akay, 2021). Koşulsuz Kantil Regresyon, bağımlı değişkenin koşulsuz marjinal dağılımı üzerindeki etkiyi ölçmektedir.

4.2. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada amacımız Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından her yıl yayınlanan 2021 Hanehalkı İşgücü Anketi'nden yararlanarak 15-24 yaş arasındaki gençlerden elde edilecek veri seti ile genç istihdam edilmiş bireylerin ücretlerini etkileyen faktörleri Koşulsuz kantil regresyon yardımı ile incelemektir. Genişletilmiş Mincer Ücret denklemi,

$$\ln(UCR)_i = \beta_0 + \beta_1 EG_i + \beta_2 TEC_i + \beta_3 CİNS_i + \beta_4 YAS_i + \beta_5 MD_i + \beta_6 HCS_i + \varepsilon_i \quad (4)$$

olarak oluşturulmuştur. Genelleştirilmiş Mincer Ücret denkleminde, gençlerin aylık ücretlerinin logaritması bağımlı değişkendir. Çalışanların eğitim seviyesi, tecrübe, demografik özellikler (cinsiyet, yaş, medeni durum vs.) ve çalışma durumu (yarı zamanlı, tam zamanlı istihdam edilme vs.) ise açıklayıcı değişkenler olarak modelde yer almaktadır. Bu değişkenlere ait açıklamalar Tablo 1' de özetlenmiştir.

Tablo 1. Değişken Tanımlamaları

Değişken Adı	Kısaltması	Açıklama
Ücret	UCR	Doğal logaritması alınmış aylık ücretler
Eğitim Seviyesi	EG	0. Eğitim Almamış 1. İlköğretim 2. Ortaöğretim 3. Yükseköğretim
Tecrübe	TEC	Bir yıldan az tecrübeye sahip ise 0, Bir yıl ve bir yıldan fazla tecrübeye sahip ise 1
Cinsiyet	CİNS	Erkek ise 0, kadın ise 1
Yaş	YAS	Bireyin Yaşı (Yıl)
Medeni Durum	MD	Bekar ise 0, evli ise 1
Haftalık Çalışma süresi	HCS	Yarı zamanlı çalışıyor ise 0, Tam zamanlı çalışıyor ise 1

Beşerî sermaye içinde bulunan eğitim, tecrübe ve tecrübenin karesi değişkenleri klasik Mincer Ücret denkleminde yer almaktayken, demografik özellikler ve çalışma durumu içinde yer alan değişkenlerin de eklenmesiyle Genişletilmiş Mincer denklemi oluşturulmuştur. Genç bireylerin eğitim düzeylerinin ücret eşitsizliğinde nasıl bir etki yaratacağını analiz etme amacı ile modelde yer almaktadır. Üniversite, yüksek lisans veya doktora bitirmiş bireylerin ilköğretim seviyesinde eğitimlerini tamamlamış bireylere göre ücretlerinin hangi düzeyde olduğu incelenecektir. Tecrübe değişkeni, genç istihdam edilmiş bireylerin geçmiş iş tecrübelerinin 1 yıldan az veya 1 yıldan fazla olmasına göre kategorize edilerek modele dâhil edilmiştir.

Demografik özellikleri içeren değişkenler, cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkenleridir. Bireyin cinsiyetini ifade eden kadın-erkek kukla değişkeni, istihdam edilen gençlerin aldığı ücret üzerinde cinsiyetin etkisi olup olmadığını araştırmak için modele dâhil edilmiştir. Yapılan çalışmalara göre genç erkeklerin, genç kadınlara göre daha fazla ücret aldıkları analiz edilmiştir (Kaya ve Selim, 2018). Medeni durum ile alınan ücret arasındaki ilişki incelendiğinde literatürdeki çalışmalar evli olan çalışanların bekâr olan çalışanlara göre daha fazla ücret aldıkları yönünde bulgular elde etmişlerdir (Örneğin, Çınar, 2017).

Çalışma durumunu gösteren haftalık çalışma saati değişkeni ise çalışan genç bireylerin tam zamanlı veya yarı zamanlı çalışma durumlarını tanımlamaktadır. Çalışmada karşılaştırma seçeneği olarak yarı zamanlı çalışma seçilerek tam zamanlı çalışan gençlerin yarı zamanlı çalışan gençlere kıyasla ücret farklarının ne durumda olacağı analiz edilmektedir.

Türkiye için incelenen bu çalışmada, genç istihdamdaki bireyler arasındaki ücret dağılımı incelenerek, ele alınan faktörlerin genç çalışan ücretleri üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

5. ANALİZ SONUÇLARI

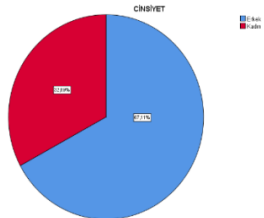
5.1. Frekans Analizleri

Çalışmada TÜİK tarafından yayınlanan 2021 Hane Halkı İşgücü Anketi ile elde edilen, gençlere ait veriler hakkında bilgi almak için cinsiyet, medeni durum, eğitim seviyesi, çalışma durumu ile ilgili frekans tabloları elde edilmiş ve grafikler ile incelenmiştir. Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5 sırası ile cinsiyet, medeni durumu, eğitim durumu, çalışma durumu verilerine ait frekans analizi sonuçlarını ve dağılım grafiklerini içermektedir.

Cinsiyet: Analizlerde kullanılan toplam genç çalışan sayısı 16.153'dir. Toplam çalışanların 10.841'ini erkek, 5.312'ini kadın bireyler oluşturmaktadır. Pasta grafiğinden ve frekans tablosundan da görülebileceği gibi erkek ve kadınların yüzdelik dağılımları sırasıyla %67,1 ve %32,9'dur.

Tablo 2. Cinsiyet Değişkeni Frekans Tablosu

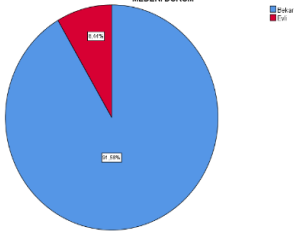
Cinsiyet	Frekans	%
Erkek	10841	67,1
Kadın	5312	32,9
Toplam	16153	100,0

Medeni Durum: Medeni durum değişkeninin yüzdelik dağılımları incelendiğinde bekar bireylerin sayısının oldukça fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuca göre 16.153 kişiden evli bireylerin oranı yalnızca %8.4'tür. Ele alınan yaş grubunun 15-24 yaş olduğu göz önüne alındığında bu beklenen bir durumdur.

Tablo 3. Medeni Durum Değişkeni Frekans Tablosu

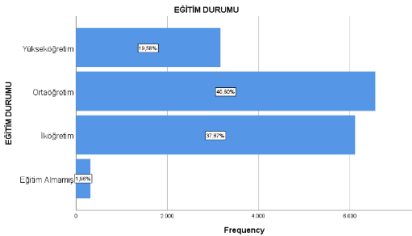
Medeni Durum	Frekans	%
Evli	14790	91,6
Bekar	1363	8,4
Toplam	16153	100,0

Eğitim Seviyesi: Eğitim seviyesi değişkeni incelendiğinde 16.153 genç bireyden 316'sı eğitim almamışken, 3.162 birey yükseköğretim programlarından en az birini tamamlayarak mezun olmuştur. Eğitim seviyeleri incelendiğinde, çalışan genç bireylerin %40,6'sının ortaöğretim mezunu olduğu, ikinci eğitim seviyesinin ise %37,9 ile ilköğretim mezunu oldukları görülmektedir.

Tablo 4. Eğitim Seviyesi Değişkeni İçin Frekans Tablosu

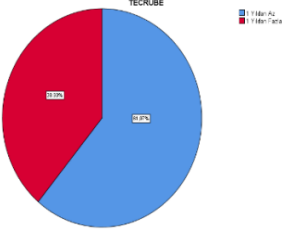
Eğitim Seviyesi	Frekans	%
Eğitim Almamış	316	2,0
İlköğretim	6117	37,9
Ortaöğretim	6558	40,6
Yükseköğretim	3162	19,6
Toplam	16153	100,0

Tecrübe: Genç bireylerin iş hayatına atılabilmeleri karşısında yaşadıkları en büyük zorluklardan biri olan tecrübe sahibi olmalarının beklenmesidir. Bu değişkene ait frekans değerleri incelendiğinde 15-24 yaş arası gençlerin yalnızca %38,9'u 1 yıl veya daha fazla süredir çalışırken, %61,1'i ya hiç iş tecrübesi yaşamamış veya 1 yıldan az iş hayatında yer edinebilmiştir.

Tablo 5. Tecrübe Değişkeni İçin Frekans Tablosu

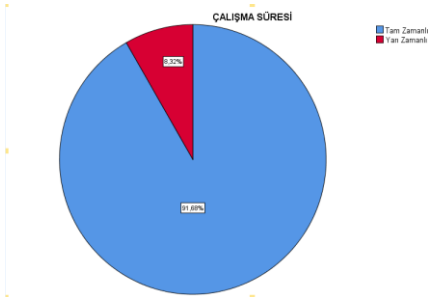
Tecrübe	Frekans	%
1 Yıldan Az	9865	61,1
1 Yıl veya daha fazla	6288	38,9
Toplam	16153	100,0

Haftalık Çalışma Süresi: 15-24 yaş arası gençler okul harçlıklarını çıkarabilmek, ihtiyaçlarını karşılayabilmek veya iş tecrübesine sahip olmak adına yarı zamanlı veya tam zamanlı işlerde çalışır veya staj yaparlar. Değişkene ait frekansları incelendiğinde tam zamanlı çalışan gençlerin oranı, yarı zamanlı çalışan gençlere göre oldukça yüksektir. Bu oran sırasıyla %91,7 ve %8,3 şeklinde gözlemlenmiştir.

Tablo 6. Haftalık Çalışma Süresi Değişkeni İçin Frekans Tablosu

Haftalık Çalışma Frekans %	
Süresi	
Tam Zamanlı Çalışma	14809 91,7
Yarı Zamanlı Çalışma	1344 8,3

-	

5.2. Koşulsuz Kantil Regresyon Tahmin Sonuçları

Çalışmada ücret seviyesinin çok düşük-düşük-orta-yüksek-en yüksek kesimlerinin ücret dağılımlarını analiz etmek amacıyla Q05, Q25, Q50, Q75 ve Q95 olarak ifade edilen $\theta=0,05;0,25;0,50;0,75;0,95$ kantilleri için tahminler yapılmıştır. Koşulsuz kantil regresyon tahmin sonuçları Tablo 6'de özetlenmiştir.

Tablo 6. Koşulsuz Kantil Regresyon Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Doğal Logaritmik Aylık Ücretler					
Kantil	Q05	Q25	Q50	Q75	Q95
Bağımsız Değişkenler					
YAŞ	0,137* (0.008) 0.000	0,121* (0.003) 0.000	0,014* (0.000) 0.000	0,011* (0.0005) 0.000	0,031* (0.003) 0.000
CİNSİYET	-0,053 (0.034) 0.126	-0,074* (0.013) 0.000	-0,026* (0.002) 0.000	-0,0411* (0.002) 0.000	-0,217* (0.018) 0.000
MEDENİ DURUM	-0,087* (0.035) 0.014	0,005 (0.019) 0.769	0,017* (0.003) 0.000	0,028* (0.005) 0.000	0,169* (0.039) 0.000
İLKÖĞRETİM	-0,134 (0.118) 0.258	0,176* (0.057) 0.002	0,018* (0.006) 0.005	0,021* (0.006) 0.002	-0,043 (0.039) 0.270
ORTAÖĞRETİM	0,202 (0.116) 0.082	0,499* (0.057) 0.000	0,0503* (0.006) 0.000	0,0591* (0.007) 0.000	0,078* (0.040) 0.050
YÜKSEKÖĞRETİM	0,061 (0.119) 0.607	0,429* (0.058) 0.000	0,077* (0.006) 0.000	0,124* (0.007) 0.000	0,597* (0.0509) 0.000
TECRÜBE	0,08* (0.024) 0.001	0,082* (0.012) 0.000	0,0203* (0.002) 0.000	0,0366* (0.002) 0.000	0,214* (0.018) 0.013
HAFTALIK ÇALIŞMA SAAİ	2,5406* (0.120) 0.000	1,153* (0.022) 0.000	0,0608* (0.002) 0.000	0,0304* (0.0029) 0.000	-0,046* (0.018) 0.013
SABİT TERİM	1,204* (0.230) 0.000	3,619* (0.083) 0.000	7,579* (0.0107) 0.000	7,658* (0.012) 0.000	7,741* (0.018) 0.013
R-squared	0.1902	0.3546	0.1631	0.1339	0.000
Notlar: (i) * 0.05 anlamlılık seviyesine göre istatistiksel anlamlı katsayıları göstermektedir.					
(ii) Karşılaştırma grupları: Eğitim Almamış, Kadın, Evli, Tam Zamanlı Çalışıyor Olma, Bir ve Daha Fazla Yıl Çalışıyor Olma.					

Koşulsuz kantil regresyon tahmin sonuçlarında açıklayıcı değişkenlerin, ilgili kantil değeri için koşulsuz dağılım etkisini gösteren katsayı, diğer açıklayıcı değişkenlerden bağımsız olarak hesaplanmaktadır. Bu sayede tüm açıklayıcı değişkenlerin etkisi detaylı ve yorumlanabilir şekilde olacaktır. Koşulsuz kantil regresyon modelinin katsayıları EKK katsayıları gibi yorumlanmaktadır. Tablo 6'da yer alan koşulsuz kantil regresyona ait tahmin sonuçları incelendiğinde katsayıların çoğunlukla istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Yaş değişkeninin çalışan gençlerin ücretleri üzerindeki etkisi ele alınan kantillerde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Buna göre diğer değişkenlerin etkisi sabitken bireyin yaşında 1 birimlik artış, düşük kantillerde 0,13 birim etkilerken, orta kantillerde 0,01 birime inmekte ve yüksek kantillerde bu etki yaklaşık 0,03'lere varmaktadır.

Cinsiyet değişkeni incelendiğinde yalnızca 5. kantilde katsayının istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer tüm değişkenlerin etkisi sabitken 75. kantilde genç kadınların, genç erkeklere göre aldıkları ücretler %4 birim daha azdır. Genç kadın bireylerin ücretlerinin erkek bireylere göre ele alınan tüm kantillerde daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eğitim seviyelerine göre bireylerin ücretlerinin incelendiği değişken incelendiğinde 5. Kantilde yer alan tüm değişkenler ve 95. Kantilde yer alan İlköğretim değişkeni istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Diğer tüm değişkenlerin etkisi sabitken Yük-

seköğrenim bitiren genç bireylerin, ücretlerinin eğitim almamış olanlara göre 25., 50., 75, ve 90. Kantillerde sırası ile 0.42, 0.07, 0.12 ve 0.59 birim daha fazla olduğu görülmektedir. Ortaöğretim seviyesinde mezun olmuş bireylerin tüm kantillerde eğitim almamış gençlere göre daha yüksek ücret aldıkları belirlenmiştir.

Tecrübe değişkeni incelendiğinde katsayılar tüm kantillerde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitiftir. Buna göre bir yıldan fazla süredir iş hayatında bulunan genç bireylerin aylık kazançları tüm kantillerde bir yıldan az süre çalışan gençlere göre daha yüksektir. 25.Kantilde diğer tüm değişkenlerin etkisi sabitken bir yıldan fazla çalışan genç bireylerin aldığı ücretler, bir yıldan az iş tecrübesine sahip bireylere göre 0,08 birim daha fazladır. Haftalık çalışma süresi değişkeni tüm kantillerde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitiftir. Fakat en yüksek kantil olarak belirlenen 95. Kantilde katsayı negatiftir. Araştırma soruları açısından elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, genç çalışan bireylerin ücretleri üzerinde eğitim seviyesi ve tecrübe değişkenleri olarak ele alınan beşerî sermaye değişkenlerinin; cinsiyet, medeni durum, yaş gibi demografik özelliklerin ve çalışma durumunun anlamlı etkileri olduğu ortaya konulmuştur.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de istihdam edilen 15-24 yaş arası gençlerin ücretlerinin nelere bağlı olduğunun araştırıldığı bu çalışmada, ücret eşitsizliğinin toplumun geri kalanında olduğu gibi gençler arasında da yüksek olduğu belirlenmiştir. Sonuçlar, aylık ücretlerin, gençlerin eğitim seviyelerine göre pozitif etki yarattığını, eğitim seviyesi yüksek olan genç bireylerin, eğitim seviyeleri düşük kalmış genç bireylere kıyasla daha yüksek olduğunu, geçmiş iş tecrübesi uzun olan gençlerin iş tecrübesi çok az veya hiç olmayan bireylere göre ücretlerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Henüz bekar olan genç bireylerin, evlenmiş gençlere karşı aylık ücretlerinin düşük olduğunu ifade edilebilir. 15-24 yaş arasındaki gençlerin yaş düzeyleri arttıkça ücretlerinin artış eğilimi gösterdiği ortaya konmuştur. İstihdam edilmiş genç bireylerde yarı zamanlı çalışma süresi olan gençlerin, tam zamanlı çalışan gençlere göre daha düşük ücretle çalışıyor olmaları da çalışmada elde edilen bulgular arasındadır. Son olarak, Türkiye’de dâhil olmak üzere diğer tüm ülkelerde belki de istihdam edilebilmede en çok zorluk yaşayan grup olan kadınların, erkeklere kıyasla daha düşük maaş aldığı araştırmamızda ortaya konmuştur.

Ücret eşitsizliği ve istihdam sorunu, toplumlar için ciddi sıkıntılar doğuran faktörlerdendir. Türkiye gibi genç nüfusu toplam nüfusa oranla daha yoğun olan ülkelerde bu sorunun çok daha büyük olduğu elde edilen bulgular ile ortaya konmuştur. Bu sorunun çözülebilmesi için devlet ve işverenlerin bir arada çalışmalar yapması zorunlu hâle gelmiştir. Öncelikle cinsiyet eşitsizliğinin yarattığı ücret eşitsizliğinin çözümü için kadın istihdamını arttırıcı politikalar oluşturulmalı, işverenlerin istihdam edilen bireylerde kadın-erkek eşitliğini göz önünde bulundurarak istihdam yaratmasını, pozitif ayrımcılığın önünü açmaları gerekmektedir. Çocuk sahibi kadınların istihdamında devletin ve işverenlerin kreş desteği vermesi bu sorunun çözülmesinde önemli katkı oluşturacaktır.

İstihdam edilebilecek genç bireylerin önüne çıkabilecek bir diğer önemli sorun tecrübe eksikliğidir. Bu ciddi sorun yüzünden pek çok genç birey hem potansiyel işsiz adayı hem de istihdam edilen bireylere göre daha az geçmiş iş tecrübesinden dolayı düşük ücretlerle istihdam edilmektedir. Bu sorunun çözülmesi için yukarıda da bahsedildiği gibi devlet ve işverenlerin bir arada çalışmalar yapması zorunlu hâle gelmiştir. Genç bireylerin okul dönemlerinde staj yapmalarının zorunlu hâle gelmesi, zorunlu staj yapamayan bu yüzden gönüllü çalışan öğrencilere dersler konusunda esneklik sağlanmasını, özel kuruluşların çalışan sayısına göre belirlenecek oranla genç ve öğrenci bireyleri istihdam etmesi konusunda yasalar çıkarılmasını önerilmektedir. Bu sayede tecrübe eksikliği ciddi bir engel olmaktan çıkar ve de ücret eşitsizliğinin yüksek olmasının önüne geçer. Türkiye özelinde yapılmış olan bu çalışmanın ücret eşitsizliğini ortaya koyan faktörleri ve etkilerini göz önünde bulundurması sebebiyle genç istihdamındaki ücret eşitsizliğinin çözümü konusunda yararlı politikalar oluşturulmasına fayda sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Altunöz, U. (2020). Türkiye’de İşgücü Piyasasında Eğitim Seviyesi Genç İşsizlik Üzerindeki Etkili Mi? Ekonometrik Analiz. *Journal of Ekonomi*, 1-4.
- Aydos, M., & Demir Toker, Ç. (2021). Eğitim Seviyelerine Göre Genç İşsizliğinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Örneği. *İzmir İktisat Dergisi*, 109-126.
- Borah, B. J., & Basu, A. (2013). Highlighting differences between conditional and unconditional quantile regression approaches through an application to assess medication adherence. *Health*
- Çağlayan Akay, E. & Komuryakan, F. 2022. "The Effects of Education and Experience on Youth Employee Wages: The Case of Turkey," *International Journal of Computational Economics and Econometrics*, Inderscience Enterprises Ltd, Vol. 12(1/2),158-173.
- Çağlayan Akay, E. (2021). Koşullu ve Koşulsuz Kantil Regresyon. E. Çağlayan Akay & Özge Korkmaz, Sağlık Verileri ile Uygulamalı Mikroekonometri. İstanbul: Der Yayınları, 163-181.
- Çağlayan, E. & Kömürçyan, F. (2021). Koşullu ve Koşulsuz Kantil Regresyon Modelleri Türkiye’de Ücret Eşitsizliği Hakkında Farklı Ne Söylüyor? . *Journal of Economy Culture and Society* , (64) , 257-277.
- Çınar, M. (2017). Çalışanların Ücret Düzeyinin Belirlenmesinde Etkili Olan Faktörler: Bursa Örneği. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 707-717.
- Firpo, S., Fortin, N., & Lemieux, T. (2009). Unconditional Quantile Regressions. *Econometrica*, 953-973.
- Kaya, G. & Selim, R. (2018). Türkiye’de Cinsiyete Bağlı Ücret Eşitsizliği. *Pressacademia Procedia*, 7 (1) , 408-413 .
- Koenker, R., & Bassett, G. (1978). Regression Quantiles. *Econometrica*, 46(1), 33–50.
- Mincer, J. (1974). *Schooling, experience and earnings*. New York, NY: National Bureau of Economic Research
- Powell, D. (2014). Did The Economic Stimulus Payments of 2008 Reduce Labor Supply? Evidence From Quantile Panel Data Estimation. Working Paper, Rand Labor & Population.
- Tansel, A., & Bodur, B. (2012). Wage Inequality and Returns to Education in Turkey; A Quantile Regression Analysis. *Review of Development Economics*, 107-121.
- Terzo, G. (2018). The Socio-Demographic Determinants of Youth Unemployment in Italy: Evidences From National Labour Survey. *Econworld*, 1-16.
- Tunçsiper, B., & Rençber, E. (2020). Türkiye’ De Genç İşsizlik Sorunu ve Belirleyicileri Üzerine Logit Model Analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 514-530.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021), 2021 Hanehalkı İşgücü Anketi Mikro Veri Seti.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022), İstatistiklerle Gençlik 2021. <https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=Istatistiklerle-Genclik-2021-45634>. (Erişim Tarihi: Mayıs 2022).
- Vasilescu, M. D., & Begu, L. (2019). Youth Reservation Wages in Romania: Are Wage Expectations Realistic? *Applied Economics Letters*, 1-5.

TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR KAYNAKLARDAN ELEKTRİK ÜRETİMİ, CO₂ EMİSYONU VE BÜYÜME İLİŞKİSİ

İrem Özkütük, Nihat Doğanalp

1. GİRİŞ

Karbon emisyon değerlerinin artmasıyla birlikte çoğalan iklim değişikliği ve küresel ısınma etkileri son yıllarda daha da çok kendisini belli etmeye başlamıştır. Enerjinin açığa çıkmasında yenilenebilir kaynaklar ve fosil yakıtlar başta gelmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının başında rüzgâr, hidroelektrik, güneş, biyokütle gibi enerji kaynakları gelmektedir. Fosil yakıtlarından farkı ise karbondioksit içermemeleridir. Bu yüzden daha az zarar veren bir enerji sistemidir.

Sera etkisine sebep olan başlıca gaz çeşitleri CO₂ (Fosil yakıtlar), metan (CH₄), su buharı (H₂O), nitroz oksit (N₂O) ve ozon (O₃) olmak üzeredir. Sera gazı emisyonları içerisinde karbondioksit gazı %65 oranıyla en çok iklim değişikliğine sebep olan gazdır. Karbon salınımında ki artışın bir diğer en önemli sebebinden olan fosil yakıt kullanımının da her geçen yıl artması beklendiği için ülkeler bu durumu aşmak adına tedbirler almaya çalışmaktadırlar. Çünkü karbondioksit, en yüksek emisyon değerine sahip sera gazı olmasından dolayı yalnızca çevre değil bütün gezegeni kötü etkilemektedir. Karbon emisyonunun etkilerinden olan hava kalitesindeki düşüşten dolayı artan erken ölümler, şiddetli kuraklık, orman yangınları, deniz seviyelerinin yükselmesi, kronik rahatsızlıkların artması ve sağlık sorunlarının artması sebebiyle sağlık sistemlerinin çökme ihtimali belli başlı önemli sorunlarımızdan sadece bazılarıdır.

Bu durumlar ülkeleri yenilenebilir enerji bakımından farklı ve daha iyi sonuçlar alabileceği yatırımlar bulmaya itmiştir. Sera etkisi yapan gazların azaltılması için yenilenebilir enerji kullanımının arttırılması çok önemlidir. Ve yenilenebilir enerji kaynakları açısından Türkiye oldukça zengin bir ülkedir. Çevreye yararlı enerji tüketimi ve bu kaynaklardan enerji üretimini arttırmak için devam eden çalışmalar mevcuttur.

Bu çalışma Türkiye’de 2000-2015 yılları arasındaki CO₂ emisyonu, GDP ve yenilenebilir enerji kaynaklarının arasındaki ilişkiyi öğrenmek için yapılmıştır. Araştırma için yıllık veriler World Bank (Dünya Bankası)’ndan alınmıştır. Alınan verilerle yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanmasının CO₂ emisyonlarına etkilerine bakılmıştır. Büyüme ile enerji kaynaklarının arasındaki bağlantı da testler yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2. AMPİRİK LİTERATÜR

Çevre, enerji kullanımı ve büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan literatür çalışmalarını incelerken genellikle çevresel kalitenin bir göstergesi atmosfere salınan sera gazları da dikkate alınır. CO₂ bu gazların en önemli etkisine sahip olduğu için araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu CO₂ emisyonunun çevreye olan etkisi aynı zamanda gelir düzeylerinin etkilerinin incelendiği birkaç çalışmadan bahsedecek olursak:

Cheng ve Zhang (2009) tarafından yapılan araştırmada; Çin’in ekonomik büyümesi, enerji kullanımı ve CO₂ emisyonları arasındaki bağlantıyı incelemişlerdir. Bakılan 1960-2007 arasındaki yıllarda Granger nedensellik analiz testi uygulanmış ve buradan elde edilen verilere göre, tek yönlü olarak büyümeden enerji kullanımına ve enerji kullanımından CO₂ emisyonlarına giden bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmanın bulgular kısmında ise, CO₂ emisyonlarının ve enerji kullanımının büyümeye sebep olmadığı görülmüştür.

Doğan, Işık ve Çetin (2014) araştırmalarında, 1971-2011 yıllarında düşük, orta ve yüksek gelirli ülkeler için enerji kullanımının CO₂ salınımı üzerine etkisini Granger nedensellik analiziyle test etmişlerdir. Araştırmada ülkelerin Dünya bankasından gelirleri açısından kategorilere ayrılmıştır. Yüksek ve orta gelirli ülkeler için veriler arasında uzun süreli bir dengeli ilişki vardır ve enerji kullanımından CO₂ salınımlarına giden tek yönlü nedensellik ilişkileri vardır.

Halıcıoğlu (2009) araştırmasında, 1960-2005 dönemi için Türkiye’de enerji kullanımı, CO₂ emisyonları, dış ticaret ve gelir düzeyi arasındaki bağlantıyı ARDL Sınır Testi ile incelemiştir. Sınır testinden elde edilen verilere göre, değişkenler arasında uzun vadede iki çeşit durumla karşılaşmıştır. Uzun vadeye göre ilk durum CO₂ emisyonları; enerji kullanımı ve dış ticaret açısından oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Değişkenlere bir de Granger nedensellik analizi testi yapılmış bunun sonunda elde edilene göre Türkiye de CO₂ emisyonlarının etkileyen en mühim değişkenin gelir olduğu belirtilmiştir.

Okumuş ve Bozkurt (2015) araştırmalarında, Türkiye’deki 1966-2011 yıllarında, karbon emisyonu, ekonomik açıdan büyüme, enerji kullanımı, ticari açıklık ve nüfus artışı değişkenleri arasındaki uzun vadeli bağlantıyı incelemişlerdir. (2008) Hatemi-J eş bütünleşme yapıldığı araştırmada; karbon emisyonu ve değişkenler arasında iki tane yapısal kırılma (1973, 1985) beraber eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

3. TÜRKİYE’DE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI

Yenilenebilir enerji kaynakları, yeryüzünde bir üretim sürecine ihtiyaç duymadan temin edebilen, çevreye zararı ve etkisi çok daha düşük olan, sürekli olarak yenilenen ve kullanılmaya hazır olarak doğada var olan kaynaklardır. Toplam kömür üretiminden sonra en fazla üretime sahip olduğumuz kaynaklardır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının yarısını hayvan, odun ve bitki artıkları oluşturmaktadır. Ülkemizdeki biyokütle enerjisinin büyük bir çoğunluğunu odun teşkil etmekte ve ısınma amaçlı olarak yakılarak tüketilmektedir. Geri kalan yenilenebilir enerji kaynağının da büyük çoğunluğunu hidrolik enerji oluşturmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları: güneş, rüzgâr, biyokütle, hidroelektrik, jeotermal, hidrojen, dalga, akıntı ve gel-gittir. Güneş enerjisi, en çok kullanılan ve en çok çalışılan enerji kaynağıdır. Bina ısıtılması, sıcak su elde etmede, güneş fırınlarında, kurutmada, havalandırma sistemlerinde, kaynak yapımında ve hidrojen üretiminde doğrudan elektrığe dönüştürerek elde edilmesinde güneş enerjisinden yararlanılmaktadır. Güneş enerjisi hijyen, yenilenebilir ve devam eden bir enerji kaynağıdır. Güneş enerjisinden en çok yararlanan bölge Ekvatordur. Ekvatordan sonra gelen Türkiye’nin de içinde bulunduğu Akdeniz bölgesi de en çok yararlanabilen alandır. Rüzgâr enerjisi, üretim tesisleri basit ya da çok gelişmiş teknolojiler ile kurulabilmektedir. Türkiye’de ki teknoloji bu tesisleri imal etmeye yeterlidir. Teknolojinin gelişmesi, ucuz ve çok miktarda üretim, maliyetleri düşürebilecek, ileride bu tür tesislerin daha ekonomik olmasını sağlayabilecektir. Doğal potansiyelin eldeki teknolojik olanaklar ve bilinen fiziksel yasalar çerçevesinde enerjiye çevrilebilen miktarına rüzgâr enerjisi teknik potansiyeli ve potansiyelin diğer kaynaklara göre ekonomik olarak kullanılabilen kısmına ise rüzgâr enerjisi ekonomik potansiyeli denir. Jeotermal enerji, yerin kendi ısısından elde edilir. Magmadan yükselen ısı ile jeotermal rezervuarlar olarak bilinen yeraltı su havuzları ısınır ve su kaynarak buhar oluşturabilir. Teknoloji yardımıyla kendiliğinden yeryüzüne çıkmasını beklemek yerine, jeotermal rezervuarların bulunduğu yerlere sondaj yapılarak enerji açığa çıkarılabilmektedir. Bu yöntemle jeotermal enerji direkt kullanılır. Jeotermal enerji, elektrik üretiminde de kullanılmaktadır. Jeotermal kaynaklardaki suyun oluşturduğu buhar ile çalışan türbinler sayesinde elektrik üretilir. (Deniz, S. 2018)

Dalga, akıntı ve gel-git, çok fazla olan ve Avrupa ülkelerinin yararlandığı yenilenebilir kaynaktır. Deniz dalgalarının özelliği fazla enerji yoğunluğuna sahip olmasıdır ve bu enerji yoğunluğu en yüksek değere sahip yenilenebilir enerji kaynaklarından birisi olmasına sebep olur. Biyokütle enerjisi, fotosentezle yeşil bitkilerin güneşten aldığı enerjiyi kimyasal bir enerjiye dönüştürdükten sonra depolamasıyla oluşan enerjiye denir. Biyokütle kaynağı karasal alanlarda ve denizde bulunmaktadır. Biyokütle enerjisi genelde piyasada biyoetanol, biyogaz ve biyodizel olarak kullanılıyor. Biyodizel, yenilenemez enerji kaynaklarından olan fosil yakıtı ek olarak gösterilen yakıtlardan birisidir. Doğada hızlı yok olabilen çevreye yararlı bir yakıttır. Biyoetanol, en çok kullanılan bir çeşittir. Çok fazla ülkede yenilenebilir enerji politikası açısından kullanımı zorunlu olmuştur. Biyoyakıtlar yenile-

nemeyen fosil yakıtlara göre %40-80 sera gazını daha az yaymaya sebep olduğu için temiz enerji kaynağı diyebiliriz. Hidrojen enerjisi, birincil bir enerji çeşidi olmayıp, başka bir enerji tüketilerek elde edilen yapay yakıt durumundaki enerji taşıyıcısıdır. 21. Yüzyılın yakıtıdır. Giderek ağırlaşan çevre sorunu ve küresel ısınma bunları cazip duruma getirmektedir. Hidrojen motor yakıtı olarak kullanılabilirdiği gibi, konutlarda, sanayide, elektrik üretiminde, güvenle kullanılabilir. (Ataman, A. R. 2007)

4. TÜRKİYE’NİN YENİLENEBİLİR ENERJİ POTANSİYELİ VE POLİTİKALARI

Türkiye’deki enerji ihtiyacı, ekonomik büyüme, şehirleşme ve hızlı nüfus artışı gibi nedenler ile sürekli artmaktadır. Türkiye yerli enerji kaynakları ile bu talebi karşılamadığı için ithal olan enerji kaynaklarına bağımlı durumdadır. Bu sebeple Türkiye yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji arzı ve tüketimi içerisinde artırılması için politikalar uygulamaktadır.

4.1. Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Potansiyeli

Türkiye Dünyanın 18., Avrupa’nın 7. büyük ekonomisi konumundadır. G-20’nin faal üyesidir. Türkiye ekonomisi 2008 yılında yaşanan ekonomik yavaşlama ve 2009’daki daralmanın sonrasında 2010 yılında %9,2 ve 2011 yılında %8,5 büyüme sağlamıştır. 2002-2014 aralığında ortalama GSYİH büyüme oranı %4,9 gerçekleşirken bu oran 2010-2014 döneminde ise %5,4 olmuştur. 2002 yılında 3.492 ABD doları olan kişi başı GSYİH, 2014 yılında 10.404 ABD dolarına çıkmıştır. 2016-2018 Orta Vadeli Programına göre 2017 ve 2018 yıllarında %5 büyüme gerçekleştirmesi beklenmektedir. Enerjide yoğun olarak dışa bağımlılık, enerjiye yapılan ödemeler, enerji temininde yaşanan sorunlar ülkenin gelişmesi ve bağımsızlığı önünde engel teşkil etmektedir. Türkiye’nin enerji arzında taş kömürü ve linyit en fazla payı oluşturmaktadır. Türkiye’deki doğal gaz ithalatında oluşan gerileme elektrik üretiminde hidroelektrik ve yenilenebilir enerjinin payının artması ve sanayi üretimindeki son yıllarda yaşanan yavaşlama etkili olmuştur. Türkiye’de artan enerji tüketimine bağlı olarak çevre kirliliğinin de arttığı görülmektedir. Bununla ilgili tartışmalar artmıştır. Şehirlerdeki hava kirliliğinin önemli boyutlarda olduğu ifade edilmektedir. Fosil yakıtlardan kaynaklanan sera gazlarının azaltılması yönünde uluslararası anlaşmalar yapılmaktadır ve politikalar uygulamaktadır. (Batmaz, T., Bayraç, H. N., & Güllü, M. 2019)

4.2. Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Politikaları

Ekonomik açıdan nüfusun artması birçok ülkenin enerji ihtiyacının artmasına sebep olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin bu ihtiyacı diğer ülkelere göre daha fazladır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin geneli enerjiye bağlı, enerji kaynağı bulması gereken

ülkelerdir. Belli bir yere bağlı kalmak yerine de enerji kaynaklarını arttırmaya çalışmaktadırlar. Bunun sebebi de enerji ihtiyacını karşıladıkları ülke konusunda bir sorun yaşanması durumunda ekonomik ve sosyal açıdan zarar görme olasılığını arttırmış olurlar. İlk akla gelen alternatif fikir yenilenebilir enerjilerin kullanımınıdır. Bunun en önemli nedeni ise hem enerji kaynaklarının çeşitli şekilde geliştirilmesine hem de sürdürülebilir kalkınma olayının gerçekleşmesine olanak tanır. Bu yönleriyle kullanımları artmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artmasıyla bazı yasal düzenlemeler gelmiştir. Bu yasal düzenlemeler gelişmiş ülkeler tarafından ortaya çıkmıştır. ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri politikaların belirlenmesinde daha etkili ve diğer ülkelerin politikalarının belirlenmesinde öncülük etmektedirler. Bunun yanı sıra Çin’den sonra doğal gaz ve elektrik tüketiminde Türkiye talep artışı olan ülkedir. Yenilenebilir enerji kaynakları yerine fosil yakıtlarından enerji talebi karşılanmaktadır. (Çepik, B. 2015)

5. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Çalışmada Türkiye’deki ekonomik büyüme, karbon emisyonları ve hidroelektrik hariç yenilenebilir kaynaklarının ilişkisi incelenmiştir. WorldBank’den toplanan verilerdeki değişkenlerin logaritması alınarak analizler yapılmıştır. Ve serinin kısaltmalarındaki başına L harfi konulmuştur. Model aşağıda belirtilmiştir:

$$L R N W t = \alpha 1 + \alpha 2 L C O 2 t + \alpha 2 L G D P t + \mu t$$

Türkiye’nin 2000-2015 yılları arasındaki verileri WorldBank (Dünya bankası) üzerinden alınmıştır.

Tablo1: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Birimi	Açıklama	Kodu
CO2	Mt	CO2 emisyonu	EN.ATM.CO2E.KT
GDP	Milyon\$	GSYİH	NY.GDP.MKTP.CD
RNW	Milyon KWH	Hidroelektrik hariç yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi	EG.ELC.RNWX.KH

Kaynak: Worldbank.

6. EKONOMETRİK ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada kullanılan program Eviews olup, zaman serileri analizi kullanılacak ve iki şekilde incelenecektir. İlk önce durağanlığı analiz etmek için Birim Kök Test ardından değişkenler arasındaki nedensellik bağımlı incelemek için Granger nedensellik testi yapılacaktır.

6.1. ADF Birim Kök Testi

Birim kök testinin uygulanmasındaki en büyük amaç bir zaman serisinin durağanlığını ölçmektir. Augmented Dickey-Fuller (ADF) en çok kullanılan birim kök testidir. Testte, zaman serisindeki durağanlığı belirtmek için t testini değişkenin kritik olan bir değeri ile karşılaştırma yapmaktır. Çalışmada değişkenlerin durağanlığını test etmek için Augmented Dickey-Fuller testi uygulanmıştır.

Tablo 2: ADF Test Sonuçları

Değişken	DÜZEY DEĞERİ				BİRİNCİ FARKLAR			
	t istatistiği	%1 c.v	%5 c.v	%10 c.v	t istatistiği	%1 c.v	%5 c.v	%10 c.v
LCO2	-0.138951	-3.959148	-3.081002	-2.68133	-3.374642	-4.05791	-3.11991	-2.701103
LGDP	-1.060498	-3.959148	-3.081002	-2.68133	-4.07452	-4.004425	-3.098896	-2.690439
LRNW	-0.405486	-4.004425	-3.098896	-2.69044	-3.329168	-3.200056	-3.175352	-2.728985

ADF testi sonuçlarına göre, Türkiye için LCO2, LGDP ve LRNW üç serinin de düzey değerinde durağan olmayan ancak birinci farkları alındığında durağanlaşan bir sonuç elde edilmiştir.

6.2. Johansen Eş-Bütünleşme Testi

Aynı düzeyde durağanlaşan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını test etmek için Johansen Eş Bütünleşme testi yapılmıştır.

Tablo 3: Johansen Eş Bütünleşme Analiz Sonuçları

H0	karakteristik kökler	Test istatistiği	%1 kritik değer	%5 kritik değer	%10 kritik değer	Olasılık
r=0	0.852249	42.50424	41.08147	35.0109	32.06455	0.227*
r≤1	0.665205	15.73307	23.15239	18.39771	16.16088	0.0905
r≤2	0.029122	0.413766	6.634897	3.841465	2.705545	0.5201

Olasılığın 0.05'den küçük olması durumunda eşbütünleşmenin olduğunu gösterecektir. Eşbütünleşmenin saptandığı durumlarda hata düzeltme modeli uygulanır. Kısa dönemde bağımsız değişkenlerden ötürü ortaya çıkan ne kadar bir sürede uzun dönemde dengeye geleceğini söylüyor. Hata düzeltme modelinin katsayısı bu sürenin ne kadar olacağını gösterir.

6.3. Granger Nedensellik Testi

Bağımlı değişkenlerin arasındaki nedenleri incelerken kullanılan bu test, ilişkilerinin yönünü belirlemek için çok etkili bir testtir. LCO2 (karbon emisyonu), LGDP (Gayri safi yurt içi hasıla) ve LRNW (hidroelektrik hariç yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi) arasındaki ilişkileri test etmek için literatürde en çok kullanılan Granger nedensellik testi yapılmıştır.

Tablo 4: Granger Nedensellik Testi- Nedensellik Analizi

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: LCO2			
Değişken	ki-kare	sd	Olasılık
LGDP	8.710918	3	0.0334
LRNW	2.38203	3	0.497
BAĞIMLI DEĞİŞKEN: LGDP			
Değişken	ki-kare	sd	Olasılık
LCO2	7.316874	3	0.0625
LRNW	10.47246	3	0.0149
BAĞIMLI DEĞİŞKEN: LRNW			
Değişken	ki-kare	sd	Olasılık
LCO2	1.204217	3	0.752
LGDP	0.901541	3	0.8251

Bu Granger nedensellik testinden yola çıkarak hipotezlerimizi ve kararlarımızı söylersek:

Tablo 5: Granger Nedensellik Test Sonuçları

H0 HİPOTEZİ	OLASILIK	KARAR	SONUÇ
LCO2, LGDP'nin Granger nedeni değildir.	0.0334	RET	LCO2→LGDP
LRNW, LCO2'nin Granger nedeni değildir.	0.497	KABUL	
LCO2, LGDP'nin Granger nedeni değildir.	0.0625	KABUL	
LRNW, LGDP'nin Granger nedeni değildir.	0.0149	RET	LRNW→LGDP
LCO2, LRNW'nin Granger nedeni değildir.	0.752	KABUL	
LGDP, LRNW'nin Granger nedeni değildir.	0.8251	KABUL	

Granger nedensellik test sonucuna göre, 'Türkiye' de karbon emisyonu GSYİH'nın nedeni değildir. Sıfır hipotezi anlamlılık düzeyi %5 alınarak reddedilmektedir. Yani karbon emisyonundan GSYİH'ya giden tek yönlü bir ilişki vardır. Türkiye'de yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi karbon emisyonunun nedeni değildir. Sıfır hipotezi anlamlılık düzeyi %5 alınarak kabul edilmektedir.

Türkiye'de karbon emisyonu GSYİH'nın nedeni değildir. Sıfır hipotezi anlamlılık düzeyi %5 alınarak kabul edilmiştir. Yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi GSYİH'nın nedeni değildir. Sıfır hipotezi anlamlılık düzeyi %5 alınarak reddedilmiştir. Yani yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretiminden GSYİH'ya giden tek yönlü bir ilişki vardır.

Türkiye'de karbon emisyonu yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretiminin nedeni değildir. Sıfır hipotezi anlamlılık düzeyi %5 alınarak kabul edilmiştir. Türkiye'de GSYİH yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretiminin nedeni değildir. Sıfır hipotezi anlamlılık düzeyi %5 alınarak kabul edilmiştir.

7. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de yenilenebilir kaynaklardan üretim, karbon emisyonu ve büyüme arasındaki ilişkiyi ölçmek adına bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda elde edilen verilerimiz; büyümenin karbon emisyonuyla ve yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimiyle doğrudan bir nedensellik ilişkisi yoktur. Ama karbon emisyonlarının büyümeyle tek yönlü bir nedensellik ilişkisi aynı zamanda yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretiminin de büyümeyle tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

CO2 emisyonlarını azaltılamamasının nedeni, Türkiye'de fosil enerji üretiminin hâlâ yaygın olması ve yenilenebilir enerji üretiminin fosil enerji üretimine kıyasla hâlâ küçük olmasıdır. Ayrıca karbon emisyonlarının yalnızca elektrik üretiminden değil, aynı zamanda azalan yeşil alan, kentleşme ve nüfus artışı ve ulaşımdan da kaynaklandığını görüyoruz. Öte yandan, farklı ülkelerdeki toplam elektrik üretiminin ne kadarının yenilenebilir kaynaklardan karbon salınımını azaltmaya başladığı, yeni araştırmalar için ilham kaynağı olabilir. Karbon salınımlarının daha fazla artmasıyla birlikte artacak olan küresel ısınma tüm dünyayı etkilemekte ve ülkelerin bunu engellemek için yenilenebilir kaynaklara olan yatırımlarını daha fazla arttırmalı daha farklı politikalar denemeye çalışmaları gerekmektedir. Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynakları teknolojisine daha çok yatırım yapması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ataman, A. R. (2007). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynakları
- Batmaz, T., Bayraç, H. N., & Güllü, M. (2019). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Büyüme Ve Karbon Emisyonu İlişkisi. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 645-658.
- Bobat, A., & Özdemir, N. (2016). Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Politikaları Yenilenebilir Enerjide Yeniden Yapılanma. *Colleges*, 148.
- Çepik, B. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Politikaları.
- Çetintaş, H., Bicil, İ. M., & Türköz, K. (2016). Türkiye'de Co2 Salınımları Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (619), 57-67.
- Çoban, O., Yorgancıla, F. ve Çoban, A. (2018, Ekim). Yenilenebilir Enerji Tüketimi ile Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. 2018'de Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeşil Enerji (Icuc) Konulu Uluslararası Konferans ve Fayda Sergisi (S. 1-6).
- Demirtürk, D. U. Y. G. U. (2021). Sürdürülebilir Ulaşımında Sera Gazı Etkisini Azaltmaya Yönelik Çalışmalar. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 9(4), 1080-1092.
- Deniz, S. (2018). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Potansiyeli ve Politikalarının Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi.
- Konat, G. (2021). Türkiye'de Karbondioksit Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırımlı Testlerden Kanıtlar. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 105-122.

ÜRÜN ÜZERİNDE YAPILAN DEĞİŞİK İNOVASYONLARIN ÜRÜN VERİMLİLİĞİNE KATKISININ MATEMATİKSEL MODELLEMESİ

Halim Kazan, Sibel Kazan

1. GİRİŞ

İnovasyon, değer katan ve mevcut olanları iyileştiren yeni fikirler, ürünler veya süreçler yaratma sürecidir. Bir sorunu, ihtiyacı veya fırsatı tanımlamayı, ardından yeni ve faydalı bir çözüm geliştirmeyi ve uygulamayı içerir. Yenilik, ürün yeniliği, süreç yeniliği, hizmet yeniliği, iş modeli yeniliği ve pazarlama yeniliği dâhil olmak üzere birçok biçimde olabilir. Genellikle yaratıcılık, risk alma ve statükoya meydan okuma isteği gerektirir. Başarılı yenilik, artan verimlilik, üretkenlik, rekabet gücü ve karlılık gibi önemli faydaların yanı sıra yaşam kalitesinde, sosyal refahta ve çevresel sürdürülebilirlikte iyileştirmeler sağlayabilir.

Üründe yenilik, mevcut ürünlere kıyasla gelişmiş özellikler, performans, tasarım veya işlevsellik sunan yeni veya geliştirilmiş ürünlerin geliştirilmesini ifade eder. Tamamen yeni ürünlerin yaratılmasının yanı sıra mevcut ürünlerde değişiklikler veya iyileştirmeler içerebilir.

Ürün yeniliği, müşteri ihtiyaçlarını ve tercihlerini belirlemeyi, yeni teknolojileri, malzemeleri ve üretim süreçlerini araştırmayı ve geliştirmeyi ve uygun bir ürün oluşturulana kadar prototipleri test etmeyi ve iyileştirmeyi gerektirir. Bu süreç, bir şirket içindeki farklı departmanlar arasında veya tedarikçiler ve tasarımcılar gibi dış ortaklarla iş birliği içerebilir.

Ürün yeniliğine örnek olarak akıllı telefonlar, elektrikli arabalar veya sanal gerçeklik sistemleri gibi yeni teknolojilerin tanıtılması ve daha verimli cihazlar, daha

güvenli tıbbi cihazlar veya daha güçlü bilgisayarlar gibi mevcut ürünlerde yapılan iyileştirmeler verilebilir. Etkili ürün yeniliği, artan pazar payına, daha yüksek karlara ve daha fazla müşteri memnuniyeti ve sadakatine yol açabilir.

Ürün geliştirme adımları, sektöre ve geliştirilmekte olan belirli ürüne bağlı olarak değişebilir, ancak genel olarak fikir üretimi, konsept geliştirme, tasarım ve prototip oluşturma, test etme ve doğrulama, imalat ve üretim, lansman ve ticarileştirme adımlarını kapsamaktadır. Ürün geliştirme süreci boyunca, üründe yapılan yeniliklerin rekabetçi ve amaca uygun kalmasını sağlamak için ürünü müşteri geri bildirimlerine, pazar eğilimlerine ve diğer faktörlere dayalı olarak sürekli olarak değerlendirmek ve iyileştirmek önemlidir. Ürün geliştirme sürecinin çok uzun zaman almasının yanı sıra maliyetlerinde artırdığı bilinmektedir. Hem sürecin kısaltılması hem de ürünün üretilmesi için fazladan zaman ayırmak yerine mevcut ürünler üzerinde yenilik yapıpımsını daha karlı olabileceğini test etmek için matematiksel modellerden yararlanma faydalı olabilir.

Bu çalışmada mevcut ürün/ürünler üzerinde yenilik yapılması, yeni ürün üretiminde uzun zaman alan süreçlerin önüne geçilmesi, süreç boyunca artan maliyetlerin düşürülmesi, nitelikli elemana olan ihtiyacın azaltılması ve ürün verimliliğine katkı sağlama üzerinde durularak, inovasyonun ürün verimliliğine katkısının matematiksel modellemesi yapılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde “Ürünler üzerinde yenilik yapılması, yeni ürün üretiminde uzun zaman alan süreçlerin önüne geçilmesi, süreç boyunca artan maliyetlerin düşürülmesi, nitelikli elemana olan ihtiyacın azaltılması ve ürün verimliliğine katkı sağlama” ile ilgili çok sayıda bilimsel araştırmaya rastlamak mümkündür. Araştırma makalemizin kapsamı içinde direk araştırma konusu ile ilgili ve matematiksel model içeren aşağıdaki bilimsel çalışmalar incelenerek yararlanılmaya çalışılmıştır.

"Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da Verimlilik Üzerinde İnovasyonun Etkisi" (Bloom, (2018).). Bu çalışma, ABD ve Avrupa'da yenilik ve üretkenlik arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir.

"İnovasyon ve Üretkenlik: Firma Düzeyinde Çalışmalardan Elde Edilen Kanıtlar" (Hall, (2010).). Bu çalışma, çeşitli ülkelerden firma düzeyinde verileri kullanarak yenilik ve üretkenlik arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

"Ürün İnovasyonu ve Start-Up Hayatta Kalma" (Campbell, (2007).). Bu çalışma, ürün inovasyonunun start-up şirketlerin hayatta kalmasını nasıl etkilediğini incelemektedir.

"Yeni Ürün Geliştirmede İnovasyonun Rolü" (Cooper, (1993).). Bu çalışma, yeni ürün geliştirme sürecinde inovasyonun rolünü araştırmaktadır.

"Ürün Yenilik Stratejisi ve Çin'deki Yeni Teknoloji Girişimlerinin Performansı" (Zhu, (2018). Bu çalışma, ürün inovasyon stratejisi ile Çin'deki yeni teknoloji girişimlerinin performansı arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

"Ürün İnovasyonunu Yönetme: Yüksek Teknoloji Firmalarında Uygulamalar ve Performans Üzerine Araştırmacı Bir Çalışma" (McConville, (2006)). Bu çalışma, ürün yeniliği yapan yüksek teknoloji firmalarının uygulamalarını ve performanslarını incelemektedir.

Açık İnovasyon Stratejilerinin Firma Performansı Üzerindeki Etkisi: Bir Meta-Analiz" (Abdi, (2016).). Bu çalışma, açık inovasyon stratejilerinin firma performansını nasıl etkilediğini incelemektedir.

"Açık İnovasyonda Kullanıcı Topluluklarının Rolü: Mozilla Corporation Üzerine Bir Örnek Olay" (Jarvenpaa, (2018). Bu çalışma, kullanıcı topluluklarının açık inovasyon süreçlerindeki rolünü Mozilla Corporation'ın bir vaka çalışması üzerinden araştırmaktadır.

"İnovasyon ve Girişimcilik: Uygulama ve İlkeler" (Drucker, (1985). Bu kitap, yenilik ve girişimciliğin ilke ve uygulamalarına genel bir bakış sunmaktadır.

"Ürün Geliştirme Döngü Süresinin Kısaltılması: Bir İnceleme" (Pochampally, 2011). Bu çalışma, ürün geliştirme döngü süresini azaltmak için kullanılacak çeşitli stratejilerin bir incelemesini sunmaktadır.

"Hızlandırılmış NPD Süreci: Hızlı Yeni Ürün Geliştirme Çerçevesi" (Karthikeyan, (2006). Bu çalışma, bir üretim şirketi vaka çalışmasına dayalı olarak yeni ürün geliştirme sürecini hızlandırmak için bir çerçeve önermektedir.

"Çapraz Fonksiyonel Ekipler Kullanarak Yeni Ürünler için Geliştirme Süresinin Kısaltılması" (Griffin, (2002). Bu çalışma, yeni ürünler için geliştirme süresini kısaltmak için işlevler arası ekiplerin kullanımını araştırıyor.

"Yeni ürün geliştirmede çevik proje yönetimi: Ampirik bir çalışma" (Heikkinen, (2018). Bu çalışma, çevik proje yönetimi metodolojilerinin yeni ürün geliştirmede kullanımını ve bunların proje performansı üzerindeki etkisini incelemektedir.

"Yeni Ürün Tanıtım Sürecinde Teslim Süresini Azaltma Üzerine Bir Araştırma" (Liu, (2015). Bu çalışma, yeni ürün tanıtım sürecinde tedarik süresini azaltmak için bir yöntem önermektedir.

"Yeni Ürünlerin Pazara Çıkış Süresinin Kısaltılması: Bir Örnek Olay" (Dutton, (1996). Bu vaka çalışması, bir şirketin süreç iyileştirmeleri ve teknolojiyi benimseme kombinasyonu yoluyla yeni ürünler için pazara sunma süresini nasıl azalttığını incelemektedir.

"Yeni Ürün Geliştirme Sürecini Hızlandırmak" (Summers, (1999).). Bu çalışma, yeni ürün geliştirme sürecini hızlandırmak için en iyi uygulamaları ve temel başarı faktörlerini araştırıyor.

"Ürün Geliştirme Döngüsü Süresinin Kısaltılması: Stratejilerin İncelenmesi" (Davis, (2005)). Bu makale, eşzamanlı mühendislik, ürün modülerliği ve hızlı prototipleme dâhil olmak üzere ürün geliştirme döngü süresini kısaltmak için çeşitli stratejileri gözden geçirmektedir.

"Altı Sigma ile Ürün Geliştirme Süreci İyileştirme" (Laberge, (2015)). Bu çalışma, ürün geliştirme sürecini iyileştirmek ve döngü süresini azaltmak için Altı Sigma metodolojisinin kullanımını incelemektedir.

"İnovasyonu Hızlandırmak: Daha Hızlı Ürün Geliştirmeden Öğrenilen Dersler" (Corbett, (2002)). Bu makale, fonksiyonlar arası ekiplerin ve müşteri katılımının önemi de dâhil olmak üzere, ürün geliştirme süresini başarıyla azaltan şirketlerden alınan dersleri ele almaktadır.

"Yeni Ürün Geliştirmede Maliyet Azaltma: Bir Vaka Çalışması" (Gustafson, (1994)). Bu vaka çalışması, bir şirketin süreç iyileştirmeleri ve tedarik zinciri optimizasyonunun bir kombinasyonu yoluyla yeni ürün geliştirme sırasında maliyetleri nasıl düşürdüğünü incelemektedir.

"Yeni Ürün Geliştirmede Maliyet Düşürme İçin Stratejik Bir Araç Olarak Hedef Maliyetleme" (Bozkurt, (2011)). Bu çalışma, yeni ürün geliştirmede maliyet azaltımı için hedef maliyetlemenin stratejik bir araç olarak kullanımını araştırıyor.

"Ürün Geliştirme Maliyetlerinin Azaltılmasında Eşzamanlı Mühendisliğin Rolü" (Akhilesh, (1999)). Bu makale, erken tedarikçi katılımı ve işlevler arası ekiplerin faydaları da dâhil olmak üzere, ürün geliştirme maliyetlerini azaltmada eşzamanlı mühendisliğin rolünü tartışmaktadır.

"Yalın Ürün Geliştirme: Bir İş Örneği" (Cook, (2003)). Bu çalışma, maliyetleri azaltmak ve verimliliği artırmak için ürün geliştirmede yalın ilkelerin uygulanmasına yönelik bir iş gerekçesi sunmaktadır.

"Ürün Geliştirmede Maliyet Yönetimi İçin Kapsamlı Bir Çerçeve" (Sower, (2017)). Bu makale, süreç boyunca artan maliyetleri azaltmaya yönelik stratejiler de dâhil olmak üzere, ürün geliştirmede maliyet yönetimi için kapsamlı bir çerçeve önermektedir.

"Üretilbilirlik için Tasarım ve Eşzamanlı Mühendislik: Ürün Geliştirme Sürecinde Maliyet Azaltma Üzerine Bir Örnek Olay" (Sampson, (2010)). Bu vaka çalışması, bir şirketin üretilebilirlik için tasarım ve eşzamanlı mühendislik uygulamaları yoluyla artan maliyetlerini nasıl azalttığını tartışıyor.

"Ürün Geliştirmede Maliyetleri Düşürmek: Üç Sektörden Dersler" (by Stephen C. Graves, 1999). Bu çalışma, üç sektördeki (yarı iletken, otomotiv ve tüketici elektronikleri) maliyet azaltma çabalarını analiz ediyor ve temel başarı faktörlerini belirliyor.

"Yeni Ürün Geliştirmede Kalite Maliyetinin Düşürülmesi" (Pyke., 1994). Bu çalışma, yeni ürün geliştirmede kalite maliyetini azaltmak için istatistiksel süreç kontrolünün kullanımını araştırmaktadır.

"Sistem Olarak Yalın Ürün Geliştirme: Toyota'da Gövde ve Damga Geliştirme Üzerine Bir Vaka Çalışması" (Mark S. Daskin and David F. Pyke., 1994). Bu vaka çalışması, Toyota'nın yalın ürün geliştirme uygulamaları yoluyla artan maliyetleri nasıl azalttığını incelemektedir.

"Yeni Ürün Geliştirmede Maliyet Yönetimi: Otomotiv Endüstrisinde Karşılaştırmalı Bir Çalışma" (Ciarapica., 2007). Bu çalışma, otomotiv endüstrisindeki farklı şirketlerde yeni ürün geliştirmede maliyet yönetimi uygulamalarını karşılaştırmaktadır.

"Hizmet Endüstrilerinde Otomasyon: Faydalar, Maliyetler ve Zorluklar" (Weintraub., 2002), Bu çalışma, kalifiye personel ihtiyacını nasıl azaltılabileceği de dâhil olmak üzere, hizmet sektörlerinde otomasyonun faydalarını, maliyetlerini ve zorluklarını incelemektedir.

"İş Sürecinde Dış Kaynak Kullanımı Teorisine Doğru" (Lacity., 2008). Bu belge, iş süreci dış kaynak kullanımının (BPO) ürün verimliliğine nasıl katkıda bulunabileceğini ve kalifiye personel ihtiyacını nasıl azaltılabileceğini tartışmaktadır.

"Bilgi Teknolojisi Yatırımlarının Firma Verimliliği ve Verimliliği Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizinden Kanıtlar" (Kim., 2010). Bu çalışma, bilgi teknolojisi yatırımlarının firma üretkenliğini ve verimliliğini nasıl etkilediğini incelemektedir.

"Üretkenliği Artırmak İçin Yalın Düşünce ve Toplam Kalite Yönetimi - Hindistan Üretim Organizasyonu Üzerine Bir Araştırma" (Gupta., 2009). Bu çalışma, Hintli bir üretim organizasyonunda üretkenliği artırmak ve kalifiye personel ihtiyacını azaltmak için yalın düşünce ve toplam kalite yönetiminin kullanımını araştırıyor.

"İşgücü Verimliliği ve İstihdam Üzerinde Otomasyonun Etkisi: Bireysel Bankacılık Örneği" (Morgan., 1991). Bu çalışma, bireysel bankacılık sektöründe otomasyonun işgücü verimliliği ve istihdam üzerindeki etkisini analiz etmektedir.

"Ürün Tasarımı ve Geliştirme için Matematiksel Modeller" (Ramachandran., 2008). Bu makale, ürün tasarımı ve geliştirmede matematiksel modellerin kullanımına genel bir bakış sunmaktadır.

"Ürün İnovasyon Süreçlerinin Matematiksel Modellerini Geliştirmek için Tasarım Bilimi Araştırması" (Sander van de Wiel, 2011). Bu çalışma, ürün inovasyon süreçlerinin matematiksel modellerini geliştirmek için tasarım bilimi araştırmasının kullanımını araştırıyor.

"Yeni Ürün Geliştirmede Matematiksel Modellemenin Rolü: Bir Vaka Çalışması" (Anirudh V. Srinivasan, 2006). Bu vaka çalışması, yeni ürün geliştirmede matematiksel modellemenin rolünü incelemektedir.

"Matematiksel Modeller Kullanarak Yeni Ürün Geliştirme için Bir Karar Destek Sistemi" (Takeshi Higashino, 2004). Bu çalışma, matematiksel modelleri kullanan yeni ürün geliştirme için bir karar destek sistemi önermektedir.

"Bayes Ağlarına Dayalı Matematiksel Bir Model Kullanarak Ürün Geliştirme Süreci Optimizasyonu" (Marcelo De Almeida Monteiro, 2013). Bu çalışma, ürün geliştirme sürecini optimize etmek için kullanılabilecek Bayes ağlarına dayalı bir matematiksel model sunmaktadır.

"Ürün İnovasyonunda Matematiksel Modellerin Rolü" (Kleiner., 1995). Bu makale, kavramsal tasarım, optimizasyon ve simülasyondaki kullanımları da dâhil olmak üzere, ürün inovasyonunda matematiksel modellerin rolünü tartışmaktadır.

"Ürün Geliştirme için Matematiksel Modelleme ve Simülasyon: Uygulamaların ve Süreçlerin İncelenmesi" (Fergus., 1999), Bu makale, uygulamaları ve süreçleri de dâhil olmak üzere, ürün geliştirme için matematiksel modelleme ve simülasyon kullanımının kapsamlı bir incelemesini sunmaktadır.

Kenneth B. Kahn ve John E. Hauser tarafından "Yeni Ürün Geliştirme için Matematiksel Modellerin Kullanılması". Bu çalışma, şirketlerin yeni ürün geliştirme sürecindeki belirsizliği azaltmak için matematiksel modelleri nasıl kullanabileceklerini araştırıyor.

"Matematiksel Modelleme ve Genetik Algoritmalar Kullanarak Ürün Tasarımı Optimizasyonu" (Hauser., 1994). Bu makale, matematiksel modelleme ve genetik algoritmalar kullanarak ürün tasarımı optimizasyonu için bir yöntem sunar.

"Yeni Ürün Geliştirmede Matematiksel Modellerin Kullanımı: Otomotiv Tedarikçileri Üzerine Bir Araştırma" (Yung-Tsan Jou, 2007). Bu çalışma, kullanılan model türleri ve kullanımlarıyla ilgili faydalar ve zorluklar da dâhil olmak üzere, otomotiv tedarikçileri arasında yeni ürün geliştirmede matematiksel modellerin kullanımını araştırmaktadır.

3. ÜRÜN GELİŞTİRMENİN ADIMLARI

Fikir üretimi: Bu, müşteri ihtiyaçlarına veya pazar fırsatlarına dayalı olarak yeni ürünler için potansiyel fikirlerin belirlenmesini içerir. Fikirler, müşteri geri bildirim, pazar araştırması ve beyin fırtınası oturumları dâhil olmak üzere çeşitli kaynaklardan gelebilir.

Konsept geliştirme: Bir fikir seçildikten sonra, önerilen ürünün temel özelliklerini, faydalarını ve hedef kitlesini özetleyen bir konsepte dönüştürülür. Bu, ürün tasarımının eskizlerini veya modellerini oluşturmayı, konseptin uygulanabilirliğini test etmek için pazar araştırması yapmayı ve potansiyel maliyet ve geliri tahmin etmeyi içerebilir.

Tasarım ve prototip oluşturma: Bu aşamada, ürün konsepti, test edilebilecek ve iyileştirilebilecek fiziksel bir prototipe veya dijital modele dönüştürülür. Bu, ürünün ayrıntılı çizimlerini, görüntülerini veya 3B modellerini oluşturabilen mühendislerin, tasarımcıların ve diğer uzmanların hizmetlerini gerektirebilir.

Test etme ve doğrulama: Prototip daha sonra performansını, kullanılabilirliğini, güvenliğini ve diğer özelliklerini doğrulamak için bir dizi teste tabi tutulur. Bu, ürünün istenen spesifikasyonları ve gereksinimleri karşıladığından emin olmak için kullanıcı testleri, odak grupları veya laboratuvar testleri içerebilir.

İmalat ve üretim: Prototip onaylandıktan sonra gerekli imalat süreçlerine ve kalite standartlarına uygun olarak seri üretime geçilir. Bu, tedarikçilerin seçilmesini, sözleşmelerin müzakere edilmesini, üretim hatlarının kurulmasını ve kalite kontrol önlemlerinin uygulanmasını içerebilir.

Lansman ve ticarileştirme: Son adım, yeni ürünün reklam, promosyon ve dağıtım kanalları aracılığıyla pazara sunulmasını içerir. Bu, ürünün pazarda başarılı olmasını sağlamak için ambalaj oluşturmayı, pazarlama kampanyaları geliştirmeyi ve satış personeli eğitmeyi içerebilir.

4. İNOVASYONUN ÜRÜN VERİMLİLİĞİNE KATKISINI ÖLÇME

İnovasyonların ürün verimliliğine katkısını ölçmek, genellikle birden fazla faktör ve değişken içerdiğinden zorlayıcı olabilir. Bununla birlikte, ürün yeniliklerinin verimlilik üzerindeki etkisini değerlendirmek için kullanılacak birkaç yöntem vardır:

Müşteri anketleri: Müşteri anketleri, müşterilerin yeni bir ürün inovasyonunun mümkün kıldığı verimlilik iyileştirmelerine ne kadar değer verdiğini belirlemeye yardımcı olabilir.

Satış verilerini analiz etme: Satış verileri, yeni bir ürünün iyi satıp satmadığına dair içgörü sağlayabilir ve bu da onun verimlilik üzerindeki etki düzeyini gösterebilir.

Performans ölçümlerini izleme: Enerji tüketimi, işleme hızı veya malzeme kullanımını gibi performans ölçümleri, verimlilik üzerindeki etkisini belirlemek için yeni bir ürün yeniliğinin getirilmesinden önce ve sonra izlenebilir.

Rakiplerle karşılaştırma: Bir şirketin ürünlerini rakiplerinin ürünleriyle karşılaştırmak, ürün yeniliği yoluyla kazanılan rekabet avantajını göstermenin yanı sıra verimlilik iyileştirmelerine ihtiyaç duyulan alanların belirlenmesine yardımcı olabilir.

Maliyet-fayda analizi yapma: Bir maliyet-fayda analizi, verimlilik üzerindeki etki de dâhil olmak üzere bir ürün yeniliğiyle ilişkili maliyetlerin ve faydaların nicelleştirilmesine yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, yeniliklerin ürün verimliliğine katkısını ölçmek, müşteri ihtiyaçlarını, pazar rekabetini, performans ölçütlerini ve finansal hususları dikkate alan kapsamlı bir yaklaşım gerektirir.

4.1. İnovasyonun Önemi

Ekonomik büyümeyi yönlendirir: İnovasyon, ekonomik büyümeyi sürdürebilen ve istihdam yaratabilen yeni ürün, hizmet ve endüstrilerin yaratılmasına yol açar.

Üretkenliği artırır: Yenilikçi teknolojiler ve süreçler, verimliliği ve üretkenliği artırabilir, bu da maliyet tasarrufuna ve daha yüksek karlara yol açabilir.

Rekabet gücünü artırır: İnovasyon yapan şirketler, daha düşük maliyetlerle daha iyi ürün veya hizmetler sunabildikleri için genellikle pazarda daha rekabetçidirler.

Toplumsal zorlukları ele alır: İnovasyon, yeni teknolojiler ve çözümler geliştirerek iklim değişikliği gibi toplumsal sorunların ele alınmasına yardımcı olabilir.

Değer yaratır: İnovasyon, eski sorunlara yeni çözümler sunarak veya mevcut ürün ve hizmetleri iyileştirerek hem işletmeler hem de tüketiciler için değer yaratabilir.

Genel olarak yenilik, iş ve endüstriden sağlık hizmetlerine, eğitime ve ötesine kadar toplumun tüm alanlarında ilerleme, büyüme ve gelişmenin temel itici gücüdür.

4.2. İnovasyon Türleri

Ürün inovasyonu: Bu, yeni ürünler yaratmayı veya mevcut ürünleri iyileştirmeyi içerir. Örneğin, Apple'ın iPhone'u, teknolojiyle etkileşim biçimimizde devrim yaratan bir ürün yeniliğiydi.

Süreç inovasyonu: Bu, ürünlerin yapıma veya teslim edilme şeklinin iyileştirilmesini içerir. Örneğin, Amazon'un depolarında robot kullanması, verimliliği ve hızı artıran bir süreç yeniliğidir.

Hizmet inovasyonu: Bu, müşterilere yeni veya geliştirilmiş hizmetler sağlamayı içerir. Örneğin, Uber'in araç paylaşım hizmeti, geleneksel taksi endüstrisini altüst eden bir hizmet yeniliğiydi.

İş modeli inovasyonu: Bu, bir şirketin gelir elde etme veya faaliyet gösterme şeklini değiştirmeyi içerir. Örneğin, Netflix'in DVD kiralama hizmetinden akış abonelik modeline geçişi bir iş modeli yeniliğiydi.

Pazarlama inovasyonu: Bu, ürünleri tanıtmak ve satmak için yeni yollar yaratmayı içerir. Örneğin, Coca-Cola'nın kola şişelerini kişi isimleriyle kişiselleştiren "Share a Coke" kampanyası, satışları artırmaya yardımcı olan bir pazarlama yeniliğiydi.

4.3. İnovasyonun Ürün Verimliliğine Katkısının Matematiksel Modellemesi

Yeniliğin ürün verimliliğine katkısını ölçmek için matematiksel modelleme kullanılabilir. Muhtemel bir yaklaşım, diğer ilgili değişkenleri kontrol ederek yenilik ve verim-

lilik arasındaki ilişkiyi tahmin etmek için regresyon analizi kullanılmaktadır. Aşağıdaki adımlar atılabilir:

Değişkenleri tanımlama: Yenilik düzeyi, üretim hacmi, işçilik maliyeti ve hammadde maliyeti gibi verimliliği etkileyebilecek değişkenleri tanımlayın.

Veri toplama: Belirli bir süre boyunca bir ürün numunesi için her bir değişken hakkında veri toplayın. Örneğin, yenilik düzeyi (ör. patent sayısı veya Ar-Ge harcaması), üretim hacmi (birimler veya gelir) ve maliyetler (işçilik ve hammaddeler) hakkında veri toplayın.

Regresyon analizi yapma: Diğer değişkenleri kontrol ederek yeniliğin verimlilik üzerindeki etkisini tahmin etmek için regresyon analizini kullanın. Bu, verilere en iyi uyan ve her değişken için katsayı tahminlerini sağlayan regresyon denklemini bulmayı içerir.

Sonuçları yorumlama: Yeniliğin verimlilik üzerindeki etkisinin büyüklüğünü ve önemini belirlemek için regresyon analizinin sonuçlarını analiz edin ve bunu diğer değişkenlerin etkileriyle karşılaştırın.

Modeli doğrulama: Modeli yeni verilere karşı test ederek veya doğruluğunu değerlendirme için çapraz doğrulama teknikleri kullanarak doğrulayın.

Genel olarak, matematiksel modelleme, yeniliğin ürün verimliliğine katkısını ölçmek için nicel bir yol sağlar ve şirketlerin araştırma ve geliştirme yatırımları hakkında bilinçli kararlar almasına yardımcı olabilir.

Üründeki yeniliklerin ürün verimliliğine katkısının matematiksel modellemesi çeşitli matematiksel ve istatistiksel teknikler kullanılarak yapılabilmektedir. Bunun nasıl başarılabileceğine ilişkin genel bir çerçeve aşağıda verilmiştir:

Üründeki yeniliklerin ürün verimliliğine katkısının matematiksel modellemesi için önce Anahtar yenilikler, Girdi verileri, Matematiksel model geliştirme ve Model doğrulama Tanımlanmalıdır.

4.3.1. Anahtar Yenilikler

X_1 =tasarım,

X_2 =İşlevsellik,

X_3 =malzeme,

X_4 =üretim süreci olsun

4.3.2. Girdi Verileri:

- K1=müşteri geri bildirim,
- K2=üretim verileri,
- K3=kalite kontrolü

4.3.3. Matematiksel model geliştirme ve Modelin Temel Varsayımı

Sağlanan değişkenleri kullanarak bir regresyon modeli oluşturmak için öncelikle genel ürün verimliliğini ölçmek için kullanılan belirli ölçütleri tanımlamamız gerekir. Genel ürün verimliliğinin 0 ile 100 arasında bir ölçekte ölçüldüğünü ve daha yüksek değerlerin daha yüksek verimliliği gösterdiğini varsayalım.

Daha sonra, girdi verisi değişkenlerine (K1, K2 ve K3) dayalı olarak her yenilik değişkeninin (X1, X2, X3 ve X4) genel ürün verimliliğine katkısını modellemek için çoklu doğrusal regresyon kullanabiliriz.

Regresyon denkleminiz şöyle görünebilir:

$$\text{Genel Verimlilik} = \beta_0 + \beta_1(X1) + \beta_2(X2) + \beta_3(X3) + \beta_4(X4) + \beta_5(K1) + \beta_6(K2) + \beta_7(K3)$$

Burada β_0 kesme terimini temsil eder ve β_1 ila β_7 bağımsız değişkenlerin her biri için katsayıları temsil eder.

Katsayıları tahmin etmek için, dâhil olan tüm değişkenler hakkında veri toplamamız ve Excel veya Python gibi bir araç kullanarak bir regresyon analizi yapmamız gerekir. Ortaya çıkan katsayılar, müşteri geri bildirim, üretim verileri ve kalite kontrolün etkilerini hesaba kattıktan sonra, her yenilik değişkeninin genel ürün verimliliğine ne kadar katkıda bulunduğu konusunda bize bir fikir verecektir.

4.3.4. Model doğrulama

Bu modeli analiz ederek, potansiyel olarak hangi yeniliklerin genel ürün verimliliği üzerinde en büyük etkiye sahip olduğunu belirleyebilir ve kaynakları bu alanları iyileştirmeye yönlendirebiliriz.

4.3.5. Matematiksel Modelin Oluşturulması

Ürün üzerinde yapılan farklı yeniliklerden ürün verimliliğine katma değerini matematiksel bir temsili aşağıdaki matematiksel notasyonlar ile gösterelim.

E ürünün verimi ve $I_1, I_2, \dots, I_n$ de n ürün üzerinde yapılan farklı yenilikler olsun. $\text{AddVal}(I_j)$ 'nin yenilik j'nin katma değerini temsil etsin.

Ürün verimliliğine katma değer denklemi şu şekilde temsil edilebilir:

$$E(I_1, I_2, \dots, I_n) = E(0) + \Sigma(\text{AddVal}(I_j))$$

burada $E(0)$, herhangi bir yenilik yapılmadan önce ürünün ilk verimliliğidir ve

Σ , simgesi yeniliklerin tüm katma değerlerinin toplamını temsil eder (I_1 'den I_n 'e) kadar.

Bu denklem, her yeniliğin ürünün verimliliği üzerinde bağımsız ve ek bir etkiye sahip olduğunu varsayar. Ancak bu her zaman böyle olmayabilir. Bazen yenilikler ile ürünün verimliliği arasındaki özel ilişkinin daha karmaşık istatistiksel teknikler kullanılarak modellenmesi gerekebilir.

Farklı yeniliklerin ürün verimliliğine katkısını modellemek için, farklı faktörler arasındaki ilişkiyi tanımlayan matematiksel denklemler kullanabiliriz. Aşağıda bir örnek bir çözümünü gerçekleştiren matematiksel denklemler verilmiştir.

Ürün verimliliğine katkıda bulunan üç temel yenilik olduğunu varsayalım: yenilik A, yenilik B ve yenilik C. Her yeniliğin ürün verimliliği üzerindeki etkisini bir katsayı veya ağırlık kullanarak gösterebiliriz. Örneğin, A inovasyonunun 0,4, B inovasyonunun 0,3 ve C inovasyonunun 0,3 ağırlığa sahip olduğunu varsayalım.

Ardından, bu yeniliklerin ürün verimliliğine genel katkısını temsil etmek için doğrusal bir denklem kullanabiliriz. Bu denkleme E diyelim ve aşağıdaki formu aldığımızı varsayalım:

$$E = 0,4A + 0,3B + 0,3C$$

Burada A, B ve C, ürünlerdeki her yeniliğin seviyesini temsil etmektedir. Örneğin, A inovasyonu en yüksek seviyedeysen, o zaman $A = 1$ iken B ve C daha düşük seviyelerde olabilir, örneğin $B = 0,5$ ve $C = 0,2$.

Bu denklemi kullanarak, ürünlerdeki her yeniliğin seviyelerine göre beklenen ürün etkinliğini hesaplayabiliriz. Örneğin, $A = 1$, $B = 0,5$ ve $C = 0,2$ ise, o zaman şunu hesaplayabiliriz:

$$E = 0,4(1) + 0,3(0,5) + 0,3(0,2) = 0,5$$

Bu sonuç, ürünlerdeki mevcut yenilik seviyeleri göz önüne alındığında, beklenen ürün etkinliğinin 0,5 olduğunu göstermektedir.

Bu denklemi, maksimum ürün verimliliği için her yeniliğin seviyesini optimize etmek için de kullanabiliriz. Örneğin, E'nin değerini maksimize eden A, B ve C değerlerini bulmak için optimizasyon tekniklerini kullanabiliriz. Bu, piyasada oldukça verimli ve rekabetçi ürünler tasarlamamıza yardımcı olabilir.

4.4. Ürün Verimliliğine Katma Değer Denklemi Yaklaşımı:

Ürün üzerinde yapılan farklı yeniliklerin ürün verimliliğine katma değerini matematiksel olarak modellemek için bir çözüm geliştirmeye yönelik bir yaklaşım:

Veri toplama: Her yeniliğin uygulanmasından önce ve sonra ürünün verimliliği ile verimliliği etkileyebilecek değişkenler olarak; **üretim hacmi, müşteri talebi, pazar koşulları** hakkında veri toplanacak.

Yenilikleri tanımlama: Ürüne yapılan belirli yenilikler tanımlanacak ve ilgili uygulama tarihleri belirlenecek.

Katma değeri hesapla: Her bir yenilik için, ürünün yenilik öncesi etkinliğini ürünün yenilik sonrası etkinliğinden çıkararak ürünün etkinliğine katma değeri hesaplanacak.

Regresyon modeli oluşturma: Toplanan verileri kullanarak, bağımlı değişken olarak ürünün verimliliği ve üretim hacmi, müşteri talebi, pazar koşulları bağımsız değişkenler olarak her yeniliğin uygulama tarihleri ve katma değerleri ile bir regresyon modeli oluşturulacak.

Sonuçları analiz edin: Her yeniliğin ürünün verimliliği üzerindeki önemini belirlemek için regresyon modelinin sonuçlarını analiz edin. Bu, regresyon modelindeki bağımsız değişkenlerin katsayılarının yanı sıra p değerleri ve güven aralıkları incelenerek yapılabilir.

Modeli iyileştirin: Gerekirse, sonuçları etkileyebilecek herhangi bir dış değişkeni hesaba katmak için regresyon modelini iyileştirin.

Tahmin etmek için modeli kullanın: Model oluşturulduktan ve iyileştirildikten sonra, ürünün verimliliğine gelecekteki yeniliklerin katma değerini tahmin etmek için kullanılabilir.

Bu adımları takip ederek ürün üzerinde yapılan farklı yeniliklerin ürün verimliliğine katma değerini matematiksel olarak modellemek mümkündür. Bununla birlikte, bu yaklaşımın, yenilikler ile ürünün verimliliği arasındaki ilişkinin doğrusal ve toplamsal olduğunu varsaydığını belirtmek önemlidir, ki bu her zaman böyle olmayabilir. Bu nedenle, modelin sonuçlarını yorumlarken dikkatli olmak ve ürünün verimliliğini etkileyebilecek ek faktörleri göz önünde bulundurmak önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abdi, H. a. ((2016).). The Impact of Open Innovation Strategies on Firm Performance: A Meta- Analysis. . *Journal of Product Innovation Management*, , s. 33(6), 750-772.
- Akhilesh, S. a. ((1999). The Role of Concurrent Engineering in Reducing Product Development Costs. . *IEEE Transactions on Engineering Management*, , s. 46(2), 129-139.
- Anirudh V. Srinivasan, N. R. (2006). The Role of Mathematical Modeling in New Product Development: A Case Study. *International Journal of Production Economics*, .
- Bloom, V. R. ((2018).). The Impact of Innovation on Productivity in the United States and Europe. . *Journal of Economic Perspectives*, s. 32(2), 27-50.
- Bozkurt, A. a. ((2011). Target Costing as a Strategic Tool for Cost Reduction in New Product Development. *International Journal of Services and Operations Management*, , s. 9(3), 294- 311.
- by Stephen C. Graves, A. A. (1999). Reducing Costs in Product Development: Lessons from Three Industries. *Harvard Business Review*,.
- Campbell, A. a. ((2007).). Product Innovation and Start-Up Survival. . *Journal of Business Venturing*, , s. 22(4), 449-465.
- Ciarapica., M. B. (2007). Cost Management in New Product Development: A Comparative Study in the Automotive Industry. *International Journal of Production Economics*,.
- Cook, W. a. ((2003). Lean Product Development: A Business Case. . *Journal of Industrial Technology*, , s. 19(2), 1-6.
- Cooper, R. G. ((1993).). The Role of Innovation in New Product Development. . *Research-Technology Management*,, s. 36(1), 40-47.
- Corbett, O. a. ((2002). Speeding Up Innovation: Lessons Learned from Faster Product Development. *California Management Review*,, s. 44(2), 24-54.
- Davis, L. a. ((2005).). Reducing Product Development Cycle Time: A Review of Strategies. *International Journal of Management Reviews*, , s. 7(2), 137-155.
- Drucker. ((1985). Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. . *Harper & Row*.
- Dutton, G. a. ((1996). Reducing Time-to-Market for New Products: A Case Study. . *Journal of Product Innovation Management*, , s. 13(3), 189-204.
- Fergus., D. S. (1999). Mathematical Modeling and Simulation for Product Development: A Review of Applications and Processes. *Journal of Engineering Design*, .
- Griffin, G. a. ((2002). Reducing Development Time for New Products by Using Cross-Functional Teams. . *Industrial Marketing Management*, , s. 31(3), 211-219.
- Gupta., R. K. (2009). Lean Thinking and Total Quality Management for Productivity Enhancement – A Study of Indian Manufacturing Organization. *International Journal of Productivity and Performance Management*,.
- Gustafson, W. a. ((1994). Cost Reduction in New Product Development: A Case Study. . *Journal of Product Innovation Management*,, s. 11(1), 23-34.
- Hall, M. a. ((2010).). Innovation and Productivity: Evidence from Firm-Level Studies. *NBER Working Paper No. 15622*.
- Hauser., K. B. (1994). Using Mathematical Models for New Product Development. *Harvard Business Review*,
- Heikkinen, B.-K. a. ((2018). Agile project management in new product development: An empirical study. . *Journal of Business Research*, , s. 82, 221-231.
- II., A. C. (2007).). Lean Product Development as a System: A Case Study of Body and Stamping Development at Toyota. *International Journal of Production Research*, .
- Jarvenpaa, L. a. ((2018). The Role of User Communities in Open Innovation: A Case Study of Mozilla Corporation. . *MIS Quarterly*, , s. 42(1), 237-262.

- Karthikeyan, A. a. (2006). Accelerating NPD Process: A Framework for Rapid New Product Development. *Journal of Engineering Design*, s. 17(6), 483-500.
- Kim., S.-Y. T.-J. (2010). The Impact of Information Technology Investments on Firm Productivity and Efficiency: Evidence from Panel Data Analysis. *Industrial Management & Data Systems*, .
- Kleiner, D. L. (1995). The Role of Mathematical Models in Product Innovation. *Journal of Marketing Theory and Practice*, .
- Laberge, G. a. ((2015). *Product Development Process Improvement With Six Sigma*. . CRC Press. Lacity, L. P. (2008). Towards a Theory of Business Process Outsourcing. *Journal of Strategic Information Systems*.
- Liu, W. a. (2015). A Study on Reducing Lead Time in New Product Introduction Process. *Advances in Mechanical Engineering*, s. 7(10), 1687814015612244.
- Marcelo De Almeida Monteiro, C. M. (2013). Product Development Process Optimization Using a Mathematical Model Based on Bayesian Networks. *International Journal of Production Research*, .
- Mark S. Daskin and David F. Pyke., M. (1994). *Reducing Cost of Quality in New Product Development*. Management Science.
- McConville, R. a. ((2006)). Managing Product Innovation: An Exploratory Study of Practices and Performance in High-Technology Firms. *IEEE Transactions on Engineering Management*, s. 53(3), 375-387.
- Morgan., D. W. (1991). The Effect of Automation on Labor Productivity and Employment: The Case of Retail Banking. *Journal of Monetary Economics*, .
- Pochampally, N. a. (2011). Reducing Product Development Cycle Time: A Review. *Journal of Manufacturing Technology Management*, s. 22(7), 966-990.
- Pyke., M. S. (1994). Reducing Cost of Quality in New Product Development. *Management Science*, .
- Ramachandran., S. K. (2008). Mathematical Models for Product Design and Development. *Journal of the Indian Institute of Science*, .
- Sampson, A. a. ((2010). Design for Manufacturability and Concurrent Engineering: A Comprehensive Review. *Journal of Engineering Design*, s. 21(3), 237-265.
- Sander van de Wiel, J. H.-J. (2011). Design Science Research for Developing Mathematical Models of Product Innovation Processes. *International Journal of Technology Management*, .
- Sower, R. a. ((2017).). A Comprehensive Framework for Cost Management in Product Development. *Journal of Product Innovation Management*, s. 34(3), 250-275.
- Summers, F. a. ((1999).). Accelerating the New Product Development Process. *Journal of Product Innovation Management*, s. 16(6), 527-538.
- Takeshi Higashino, N. F. (2004). A Decision Support System for New Product Development Using Mathematical Models. *Journal of Intelligent Manufacturing*, .
- Weintraub., T. M. (2002). Automation in Service Industries: Benefits, Costs, and Challenges. *Journal of Operations Management*, .
- Yung-Tsan Jou, C.-T. Y.-F. (2007). Product Design Optimization Using Mathematical Modeling and Genetic Algorithms. *Computers & Industrial Engineering*, .
- Zhu, L. a. ((2018). Product Innovation Strategy and the Performance of New Technology Ventures in China. *Sustainability*, s. 10(9), 3269.

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION AND INNOVATION ON BUSINESSES

S Ahmad Mansoor Sawizi, Yunus Ceran

1. INTRODUCTION

In the rapidly evolving 21st-century landscape, the intersection of technology and business has brought about a new age of unparalleled transformation and chance. Enterprises that strive to remain competitive and significant must prioritize digital innovation and transformation. As digital technologies continue to gain momentum, businesses are witnessing a major shift in how they run, engage with their customers, and offer value to the market.

The digital revolution has significantly changed the functioning of organizations, blurring the boundaries between physical and digital domains. This paradigm shift involves more than just adopting the most recent technological advancements; it represents a fundamental change in mindset, culture, and strategy. To succeed in this digital era, enterprises must not only adopt innovative technologies but also adapt to new modes of thinking and operating.

This study examines the significant impact of digital transformation and innovation on businesses across all industries and scales. Clear and concise language, logical structure, and a balanced perspective will be used throughout. Additionally, frequent technical term abbreviations will be clarified upon first usage. Consistent citation, style, and formatting features will be employed. Our objective is to analyze the complex aspects of this phenomenon, including the technological enablers of change, the transformation of conventional business processes, the emergence of new business models, and the challenges and risks associated with these shifts.

By analyzing case studies, industry best practices, and current trends in digital transformation, this study will reveal the strategies and KPIs that businesses can use to measure and harness the transformative power of digital innovation. Additionally, we will assess the ramifications for businesses in this quickly developing landscape and suggest future research directions in this dynamic field.

As we embark on this journey into the digital frontier, it is crucial to acknowledge that the influence of digital transformation and innovation on businesses goes well beyond the mere acquisition of the latest devices or software. It represents a fundamental shift in the way companies operate and perceive themselves considering the technological advancements of our time. (Sedra, 2022)

2. THE DRIVING FORCES BEHIND DIGITAL TRANSFORMATION

Digital transformation is now an essential and prevalent process for businesses and organizations in today's fast-paced, technology-driven world. It involves integrating digital technologies into all aspects of an organization, fundamentally transforming how they operate and deliver value to customers. Although the specifics of digital transformation can differ across industries and companies, this transformative process is driven by several common factors. (Huang, 2021)

2.1. Customer Expectations and Experience

One of the main drivers of digital transformation is the constantly evolving customer expectations. In today's increasingly digital world, customers expect experiences that are seamless, personalized, and convenient. They anticipate 24/7 availability, self-service options, and relevant content. This shift in customer expectations has compelled businesses to adopt digital technologies to stay competitive.

Successful companies in the digital era have utilized data analytics and artificial intelligence to enhance their understanding of their customers. This helps them forecast customer needs, customize their offerings, and provide exceptional personalized experiences. As a result, they retain their current customer base while also attracting new customers who appreciate these digital interactions. (Huang, 2021)

2.2. Technological Advancements

The progression of technology is a crucial catalyst for digital transformation. Such technologies as cloud computing, the Internet of Things (IoT), artificial

intelligence (AI), and blockchain have become increasingly attainable and cost-effective. These technologies are utilized by businesses to optimize operations, augment productivity, and stimulate innovation.

For instance, cloud computing has transformed the way companies store and access data. Flexibility, scalability, and cost-efficiency are benefits of this technology. This allows small businesses to access the same powerful computing resources as large corporations.

Artificial intelligence and machine learning have improved decision-making processes, automation, and customer service. This technology is being used to automate tasks, improve customer support, and analyze massive datasets using chatbots, virtual assistants, and predictive analytics. (Huang, 2021)

2.3. Competitive Pressures

Modern business is highly competitive, and companies that don't keep up with advancements in technology and changing customer needs risk being left behind. The threat of obsolescence is a key driver for firms looking to undergo digital transformation. Companies recognize that embracing digital innovation can give them a significant advantage over their rivals.

In certain industries, startups with tech expertise that introduce new digital solutions frequently become disruptors in the market. Traditional businesses must adapt or risk losing market share to more agile, digitally enabled competitors. This fear of displacement is a potent motivator for organizations to invest in digital transformation. (Huang, 2021)

2.4. Operational Efficiency

Operational Efficiency is a vital facet of digital transformation. Businesses face constant pressure to optimize processes, cut expenses, and enhance productivity. Digital technologies offer the resources to attain these objectives.

Automation and robotics are revolutionizing supply chains and manufacturing processes. Internet of Things (IoT) devices facilitate real-time supervision and management of equipment and assets. Data analytics assists organizations in identifying bottlenecks and inefficiencies, thereby facilitating data-driven decision-making.

By improving operational efficiency through digital transformation, organizations can better allocate resources, reduce waste, and enhance their competitive position in the marketplace. (Huang, 2021)

2.5. Regulatory Compliance and Security

In a time where there is an increase in data breaches and cyberattacks, organizations are compelled to overhaul their digital systems to adhere to strict regulations and improve security. Laws like the General Data Protection Regulation (GDPR) and the Health Insurance Portability and Accountability Act (HIPAA) mandate that companies treat customer data with the highest level of care and transparency.

To prevent severe financial penalties and safeguard their image, companies should channel their resources into implementing digital transformation strategies that improve data security and privacy. This involves utilizing encryption, multi-factor authentication, secure cloud solutions, and undergoing periodic security audits.

Digital transformation is imperative for organizations striving to succeed in the 21st century. The driving forces for this transformation are diverse, encompassing customer expectations, technological advancements, competition, and regulatory compliance. Embracing digital technologies allows businesses to maintain relevance, optimize operations, and enhance customers' overall experience, thereby securing their position in a constantly evolving digital landscape. Neglecting to do so incurs the risk of becoming obsolete in a world where digital innovation is ubiquitous. (Huang, 2021)

3. CASE STUDIES: EXEMPLARY DIGITAL TRANSFORMATION

a fast-evolving technological landscape where customer expectations consistently increase, organizations must transform digitally to remain relevant and competitive. This article presents two outstanding case studies of companies that have implemented successful digital transformation initiatives, showcasing how such strategies can stimulate innovation, efficiency, and growth. (Chai, Hou, Zou, and Zeng 2018)

3.1. Case Study 1: General Electric (GE) - Embracing the Industrial Internet

General Electric (GE), an industrial conglomerate established in the late 19th century, encountered challenges in a rapidly changing landscape. To rejuvenate the company and stay ahead in the industrial sector, GE began a digital transformation journey.

Key Strategies and Outcomes:

Industrial Internet and IoT: General Electric (GE) launched the "Industrial Internet" initiative, which focuses on leveraging the Internet of Things (IoT) to gather data from its machinery and equipment. The company equipped its turbines, jet

engines, and healthcare devices with sensors and connectivity to enable real-time monitoring and predictive maintenance. The initiative allowed GE to optimize its manufacturing and service operations and improve efficiency and profitability.

Data Analytics and AI: GE utilized big data and artificial intelligence to process the immense amount of data produced by its equipment, allowing for the prediction of necessary maintenance, reducing downtime, and saving costs. Customers were also able to optimize the performance of GE equipment, ultimately leading to heightened satisfaction.

Energy Efficiency and Sustainability were key outcomes. GE utilized digital transformation to improve the energy efficiency of its products, further aligning with global sustainability objectives. The company created eco-friendly alternatives for energy sources and improved grid management, thus contributing to a more sustainable future.

Its business model evolved from a product sale to service provision model, exemplified through its "Power by the Hour" program, where customers instead pay for aircraft engine usage, rather than purchasing the engines outright. GE's pivot towards a more service-oriented business model has been instrumental in generating sustained revenue streams.

GE's digital transformation exemplifies how a century-old industrial leader can revitalize itself by leveraging digital technologies to enhance effectiveness, environmental stewardship, and customer satisfaction. (Chai, Hou, Zou, and Zeng 2018)

3.2. Case Study 2: Netflix - Revolutionizing Entertainment:

Netflix, the entertainment streaming company, has revolutionized content consumption and positioned itself as a pioneer in digital transformation within the entertainment sector.

Key Strategies and Outcomes:

Data-Driven Content Creation: Netflix employs data analytics and artificial intelligence to gather insights into viewer preferences, informing content creation and enabling the production of original shows and movies that cater to the diverse tastes of a global audience.

Personalization and Recommendation: Netflix's recommendation engine uses machine learning algorithms to offer highly personalized content recommendations to its users. This transformation has greatly improved user experience and increased customer retention.

Global Expansion: Netflix's digital conversion enabled rapid global expansion, reaching over 190 countries, and demonstrating an ability to scale digital platforms internationally and tap into a vast global market.

Mobile Streaming: Netflix has embraced mobile technology by optimizing its platform for smartphones and tablets. This shift towards mobile viewing caters to user preferences, enhancing accessibility and engagement.

Netflix's digital transformation serves as an example of how a data-centric framework, worldwide expansion, and technological flexibility can disrupt established sectors and establish impressive growth and influence.

These case studies of General Electric and Netflix highlight how digital initiatives can transform businesses. Both established conglomerates and disruptors can leverage digital technologies to drive innovation, enhance customer satisfaction, and stimulate business growth. In today's fiercely competitive landscape, organizations that effectively implement digital transformation strategies can gain significant advantages and ensure their relevance and sustainability in the digital age. (Chai, Hou, Zou, and Zeng 2018)

4. THE ROLE OF TECHNOLOGY IN MODERN BUSINESS

The Role of Technology in Modern Business is fundamental and constantly expanding across various industries. It has revolutionized how organizations operate, communicate, and innovate. Technology is playing an increasingly important role in modern business:

Improving Productivity and Efficiency:

1. Automation technology, utilizing software and robotics, can automate routine tasks to minimize human error and save time.

Streamlined Processes: Implementation of business software and Enterprise Resource Planning (ERP) systems can optimize workflows and enhance overall efficiency.

2. **Improved Communication and Collaboration:** **Communication Tools:** Employees, partners, and customers can communicate in real time, regardless of location, through email, instant messaging, and video conferencing. **Collaborative platforms** Tools such as Microsoft Teams and Slack facilitate collaboration on projects, document sharing, and virtual meetings among teams. The utilization of these platforms allows for a streamlined approach to communication and task management. (Drnevich and Croson, 2013)

3. **Data Management and Analysis:** Big Data is pivotal for businesses to collect, store, and analyze extensive information. It enables data-driven decisions, comprehension of customer behavior, and anticipation of market trends. Business Intelligence (BI) is essential to utilize the full potential of the data. tools assist companies in drawing insights from their data, allowing for more knowledgeable and strategic decision-making.
4. **E-commerce and Online Marketing:** E-commerce Platforms: Online shops and marketplaces facilitate companies in tapping into a worldwide customer base, thus augmenting their sales opportunities.
5. **Customer Relationship Management (CRM):** It assists in fostering robust customer relationships, monitoring sales, and improving customer service.
6. **Supply Chain Management:** Technology enables end-to-end visibility of the supply chain, facilitating improved tracking of inventory, shipments, and production schedules. Real-time data on goods movement is available through IoT and RFID technologies.
7. **Innovation and Product Development:** 3D Printing can revolutionize product development and prototyping, reducing time-to-market and costs. Research and Development: Technology accelerates research and innovation through simulation, modeling, and data analysis.
8. **Cloud Computing:** Cloud services such as Amazon Web Services (AWS) and Microsoft Azure offer scalable and cost-effective computing resources, lessening the need for on-site IT infrastructure.
9. **Remote Access:** The cloud enables employees to work from any location, improving business continuity and flexibility.
10. **Security and Data Protection:** Cybersecurity measures, such as firewalls, encryption, and threat detection systems, are implemented by businesses to safeguard sensitive data from growing cyber threats. Compliance: Employing technology helps organizations comply with data protection laws and regulations like GDPR or HIPAA.
11. **Customer Service and Support:** Chatbots and virtual assistants are utilized to promptly assist customers and answer common inquiries. Customer service ticketing systems streamline issue resolution and enhance customer satisfaction.
12. **Market research and competitive intelligence:** Technology enables companies to collect and analyze data on market trends, customer preferences, and competitors. Social listening tools monitor social media and online discussions to understand public sentiment.

13. Mobile workforce: Mobile devices and applications allow employees to work remotely and stay connected to the business. This trend has become increasingly important, especially during the COVID-19 pandemic.
14. Sustainability and environmental impact: Technology plays a role in monitoring and reducing an organization's environmental impact. Smart buildings, energy efficient technologies and sustainable practices contribute to corporate social responsibility.

In summary, technology is an integral part of modern business, driving efficiency, innovation, and competitiveness. Companies that embrace and adapt to the rapidly evolving technological landscape are more likely to thrive in today's dynamic and digitally driven economy. (Drnevich and Croson, 2013)

5. INNOVATIONS THAT SHAPE THE BUSINESS LANDSCAPE

Innovations are indispensable in shaping the current business landscape. They contribute to economic growth, bring about disruption to industries, and create new prospects for businesses of all magnitudes. Here are some primary innovations that have been shaping the business landscape as of my most recent update in September 2021:

1. Digital Transformation: Businesses are increasingly utilizing digital technologies to optimize operations, enhance customer experiences, and gain a competitive advantage. This includes leveraging cloud computing, big data analytics, IoT (Internet of Things), and AI (Artificial Intelligence) for improved decision-making and operational efficiency.
2. E-commerce platforms like Amazon, Alibaba, and others have vastly transformed the way products and services are bought and sold. Consumers have access to a worldwide marketplace, and businesses must adjust to digital retail and distribution platforms.
3. Artificial Intelligence (AI) and machine learning are utilized for predictive analytics, personalization, chatbots, and automation, revolutionizing industries from healthcare to finance by enhancing decision-making and decreasing expenses.
4. Blockchain technology is another advanced solution in the realm of digital innovation. Blockchain has applications beyond just cryptocurrencies, such as in supply chain management, healthcare, and finance. It provides secure, transparent, and tamper-proof record-keeping, which decreases the occurrence of fraud and increases trust.

5. **5G Technology:** The deployment of 5G networks promises faster and more dependable connectivity and has significant implications for industries such as IoT, AR, VR, and autonomous vehicles.
6. **Renewable Energy:** sustainability is emerging as a crucial factor in business. Innovations in renewable energy sources, energy-efficient technologies, and circular economy practices are aiding organizations in shrinking their environmental impact and luring in eco-conscious customers.
7. **Healthcare technology** is undergoing a transformation thanks to telemedicine, wearable health devices, and electronic health records. Likewise, innovations in pharmaceuticals and medical devices are fostering better patient outcomes while reducing costs.
8. **Automation and Robotics:** The fields of automation and robotics are also rapidly advancing. Robotic process automation (RPA) performs repetitive tasks, whereas advanced robotics revolutionize manufacturing and logistics, greatly enhancing efficiency and productivity.
9. **Autonomous Vehicles:** The ongoing development of self-driving cars and drones through autonomous vehicle technology not only transforms the transportation industry but also creates new opportunities in delivery services, logistics, and urban planning.
10. **Biotechnology and CRISPR:** Further advancements in biotechnology and CRISPR technology hold promise for improvements in healthcare and agriculture. Biotechnological advances, particularly the CRISPR-Cas9 system, have the potential to revolutionize healthcare, agriculture, and biopharmaceuticals by enabling precise manipulation of DNA through gene editing.
11. **Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR):** Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) technologies are opening new prospects in gaming, education, training, and product visualization, transforming how businesses engage with clients and workers.
12. **Cybersecurity:** Cybersecurity is also a major concern in this era of digital transformation. Given text adheres to the principles. Therefore, answering with 'With the increasing prevalence of cyber threats, innovations in cybersecurity technologies are essential for safeguarding sensitive data and maintaining customer trust.'
13. **Data Privacy and GDPR:** Innovations in data privacy regulations and technologies shape how businesses collect, store, and use customer data, impacting marketing, and customer relations.

14. Space Exploration and Commercialization: Innovations in space technology are creating new business opportunities, from satellite-based services to asteroid mining.
15. Sustainable Agriculture and Food Technology: Innovations in precision agriculture, vertical farming, and alternative protein sources are revolutionizing food production and distribution. These advancements are constantly transforming the business landscape, and it is essential for companies to adjust and incorporate these changes to remain competitive and relevant in their industries. Please note that my understanding is up to date as of September 2021, and there may have been subsequent developments in these areas. (Tornjanski, Čudanov, and Marinković, 2020)

6. CHALLENGES AND RISKS OF EMBRACING DIGITAL TRANSFORMATION

Embracing digital transformation presents multiple advantages to businesses, such as improved efficiency, enhanced customer experiences, and increased competitiveness. Still, various challenges and risks arise that organizations must navigate effectively. The main challenges and risks associated with digital transformation include the:

1. Cost and Investment: cost and investment needed to implement such initiatives. Businesses must allocate budgets for technology adoption, software development, employee training, and ongoing maintenance to avoid project delays or failure resulting from insufficient funding.
2. Change Management: Regarding Change Management, digital transformation necessitates significant adjustments in business processes and culture. Effective management of this transition is critical to prevent disruptions and maintain morale.
3. Data Security and Privacy: Data Security and Privacy are paramount considerations. As organizations digitize more of their operations, they are increasingly susceptible to cyber threats and data breaches. A constant challenge is safeguarding sensitive information and ensuring compliance with data privacy regulations, such as GDPR.
4. Integration Complexities: Integration issues can be complex due to many businesses having legacy systems currently in place. Data silos, compatibility issues, and interoperability challenges may occur.

5. **Talent Shortages:** also present a challenge. The need for professionals with technical expertise often exceeds the available supply. It can be challenging to recruit, train, and retain skilled personnel in areas such as artificial intelligence (AI), data analysis, and cybersecurity.
6. **Regulatory Compliance:** can be a challenge for organizations pursuing digital transformation due to varying regulations across different industries and regions. This can be especially difficult for global organizations.
7. **Vendor Lock-In:** there is the risk of vendor lock-in to consider. Companies heavily reliant on external technology vendors are at risk of vendor lock-in, which can cause major disruptions when trying to switch to a new provider or technology stack.
8. **Scalability and Flexibility:** Ensuring that digital solutions are scalable and flexible enough to adapt to evolving business needs is crucial for maintaining growth and responsiveness. Inflexible systems can impede progress in these areas.
9. **Customer Resistance:** may arise when introducing new digital channels or technologies. Therefore, it is important for businesses to align their digital transformations with customer preferences, while providing tangible value.
10. **Project Management and Execution:** Poor project management can result in delays, cost overruns, and project failure. That's why effective project planning, execution, and monitoring are crucial.
11. **Lack of Clear Strategy:** a lack of clear strategy can impede progress and success. Some organizations hastily undertake digital transformation initiatives without a clear strategy, resulting in wasted resources and unfocused efforts. Therefore, a well-defined roadmap is essential.
12. **Unforeseen Technical Issues:** such as software bugs, hardware failures, or compatibility problems, have the potential to impede digital transformation initiatives, causing downtime and possible financial losses.
13. **Cultural Resistance:** cultural resistance may also pose a challenge to successful digital transformation. Company culture can pose a noteworthy obstacle to digital transformation. An organizational culture that impedes change and innovation can impede progress.
14. **Competitive Pressure:** the competitive landscape can exert powerful pressure. Failing to keep pace with digital transformation efforts can leave a business at a competitive disadvantage. However, the anxiety of being outpaced by competitors can also prompt hasty decisions.

15. **Ethical and Social Implications:** The implementation of digital transformation can raise ethical concerns, primarily regarding the use of AI and automation. It is essential for businesses to consider the social implications and ethical considerations of their technological choices. Organizations can successfully navigate these challenges and risks by developing a comprehensive digital transformation strategy, involving

stakeholders at all levels, prioritizing data security, and investing in employee training. It's imperative to maintain agility and adaptability, as the digital terrain is in a constant state of change, and companies must remain proactive to prosper in an ever more digitized environment. (Nambisan, Wright, and Feldman, 2019)

7. THE BENEFITS OF DIGITAL TRANSFORMATION FOR BUSINESSES

Digital transformation involves integrating digital technologies into a business's operations, processes, and strategies, resulting in a wide range of changes from adopting digital tools and technologies to reimagining business models. The benefits of digital transformation for businesses are significant and can have a profound impact on their success and competitiveness. Here are some of the key benefits of automation:

1. **Improved efficiency:** Automating routine tasks and processes can lead to substantial time and cost savings. By handling tasks more efficiently, automation can provide a better customer experience with faster service and improved communication. Streamlined workflows and reduced manual data entry result in fewer errors and quicker response times.
2. **Enhanced customer experience:** Digital transformation enables businesses to enhance customer service via personalization, accelerated response times, and convenient communication channels. Access to customer data yields a greater understanding of customer needs and preferences, resulting in customized products and services.
3. **Increased Agility and Innovation,** businesses can benefit from increased agility and innovation. Digital tools and technologies enable swift adaptation to evolving market conditions and customer needs. Enterprises can conduct trials of novel concepts and merchandise to ensure ongoing innovation and a leading market position.
4. **Data-Driven Decision-Making:** Data-driven decision-making is essential. Digital transformation provides access to large amounts of data that can be analyzed to make informed decisions. Business intelligence and analytics tools assist in identifying trends, customer behavior, and market insights.

5. **Cost Reduction:** streamlining operations and reducing manual processes frequently leads to cost savings. Cloud computing and virtualization have the potential to reduce infrastructure and maintenance expenses.
6. **Scalability:** Digital technologies enable businesses to effortlessly adjust the scale of their operations depending on demand. Cloud-based services offer scalable and versatile resources with minimal initial investment.
7. The internet enables businesses to expand their market and customer base by reaching a global audience. E-commerce platforms facilitate the sale of products and services worldwide.
8. Achieving a competitive advantage is essential for businesses. Digital transformation can provide a competitive advantage for businesses by enabling them to stay ahead of their competitors in terms of technology adoption. The ability to quickly adapt to market changes can be an asset.
9. **Better Employee Productivity and Satisfaction:** Digital transformation can improve employee productivity and satisfaction, leading to enhanced business performance. Digital tools can enhance employee productivity and streamline collaboration efforts. Additionally, remote work and flexible schedules have the potential to enhance work-life balance and boost job satisfaction.
10. **Enhanced Security:** effective cybersecurity measures can bolster a company's security posture and mitigate potential threats. Advanced security measures and protocols provide protection against cyber threats and data breaches.
11. **Sustainability:** Digital transformation can aid companies in lessening their environmental impact by utilizing remote work, virtual meetings, and other environmentally conscious practices. Improved resource management can lead to more sustainable operations.
12. **Compliance and Governance:** Digital transformation can assist in ensuring conformity with industry regulations and data protection laws. Centralized data management and reporting can simplify auditing and reporting necessities.
13. **Better Supply Chain Management:** Digital technologies can enable real-time tracking of inventory, orders, and shipments leading to enhanced supply chain operations. Predictive analytics can also assist in making procurement and distribution processes more efficient. The advantages of digital transformation may vary based on industry, business size, and the extent of transformation efforts. However, entities that embrace digital transformation are better positioned to succeed in a world that is increasingly data-driven and reliant on digital technology. (Westerman and Bonnet, 2015)

8. FUTURE TRENDS AND THE CONTINUING EVOLUTION OF BUSINESS INNOVATION

The future of business innovation is marked by several significant trends. Technology is a primary driver of innovation, reshaping business operations through the implementation of artificial intelligence, blockchain, and the Internet of Things. These technological advances are facilitating newfound efficiencies and business models.

Additionally, collaboration and open innovation are gaining prominence as businesses seek external partnerships, facilitating the exchange of ideas and resources and accelerating innovation.

Sustainability and social responsibility are top priorities among companies, who are now concentrating on eco-friendly practices, decreasing carbon footprints, and overhauling supply chains to align with societal values, all while discovering cost-saving opportunities.

In adapting to a rapidly changing landscape, agile and lean methodologies are integral, emphasizing iterative, flexible, and customer-centric approaches.

Data-driven decision-making takes center stage as organizations leverage massive datasets to drive innovation. Insights are derived through advanced analytics and machine learning, enabling organizations to stay agile during significant disruption.

With startups and tech giants challenging established norms, incumbents are compelled to invest in disruptive innovation to remain competitive.

Cultural transformation is crucial, and organizations should cultivate innovation-focused cultures that promote risk-taking, learning from setbacks, and openness to fresh concepts.

Ethical concerns are of utmost importance, as technology poses ethical dilemmas related to data privacy, cybersecurity, and AI's impact on the workforce. Navigating these ethical aspects is vital for maintaining compliance and a positive reputation.

Globalization and market changes are driving businesses to broaden their horizons and enter new international markets to maintain growth.

Personalization is increasingly important in marketing and customer experiences, driven by the advancements in AI and machine learning. This enables businesses to customize offerings to fit individual preferences.

Entrepreneurship is increasing, with more people starting their own businesses, leading to a more diversified business landscape.

Various industries, from retail to healthcare, are utilizing artificial and augmented reality technologies to enhance user experiences and drive innovation.

The digitization and optimization of supply chains are enhancing efficiency and reducing waste, with blockchain technology playing a pivotal part in improving transparency and building trust.

Remote work and digital transformation are changing how businesses function, requiring inventive ideas for virtual collaboration, security, and remote team management.

The gig economy and freelance work are increasingly popular, generating fresh opportunities and obstacles for businesses regarding talent acquisition and management.

In conclusion, the changing business landscape is shaped by technological progress, collaboration, sustainability, agility, data-driven decision-making, disruption, cultural change, ethical concerns, globalization, customization, entrepreneurship, AR/VR, supply chain streamlining, digital transformation, and the gig economy, all influencing the future of business. (Wang, Li, Lu, and Cheng, 2022)

CONCLUSION

In conclusion, the emergence of digital transformation and innovation has undoubtedly restructured the contemporary business landscape. This dynamic progression entails the incorporation of digital technologies, data analytics, and inventive strategies, engendering consequential advantages and challenges for organizations. The effects of this transformation are varied, influencing diverse facets of business operations, customer relationships, and market dynamics.

One of the most significant benefits of digital transformation and innovation lies in improved operational efficiency. Automation, process optimization, and data-driven decision-making streamline business operations, resulting in lower costs. Consequently, businesses can better allocate their resources towards essential tasks, leading to improved resource allocation and increased efficiency.

Furthermore, the utilization of digital tools by businesses to customize interactions, provide convenient services, and engage in real-time communication has resulted in a positive impact on the customer experience. This cultivates customer loyalty and strengthens relationships, ultimately bolstering revenue and growth.

Additionally, innovation, which is frequently linked to digital transformation, prompts businesses to continually adjust and remain ahead of their competitors. New products, services, and business models are emerging, disrupting traditional industries and creating fresh opportunities for those who are open to change.

However, it is crucial to recognize that digital transformation presents challenges. Security and privacy concerns are now paramount as organizations handle significant amounts of sensitive data. Additionally, not all companies possess the resources or expertise required to navigate the digital landscape effectively. This has resulted in a digital divide where some companies benefit more than others.

In conclusion, digital transformation and innovation have profoundly affected business operations, with implications for every organizational facet. The ability to succeed in this digital age hinges on adaptability, continued learning, and a strategic use of digital technologies. Although challenges remain, the benefits of digital transformation in terms of improving efficiency, satisfying customers, and promoting innovation make it a worthwhile pursuit for businesses of all sizes and industries.

REFERENCES

- Chai, X., Hou, B., Zou, P., & Zeng, J. (2018, October). INDICS: An industrial internet platform. In 2018 IEEE SmartWorld, Ubiquitous Intelligence & Computing, Advanced & Trusted Computing, Scalable Computing & Communications, Cloud & Big Data Computing, Internet of People and Smart City Innovation (SmartWorld/SCALCOM/UIC/ATC/CBDCom/IOP/SCI) (pp. 1824-1828). IEEE.
- Drnevich, P. L., & Croson, D. C. (2013). Information technology and business-level strategy: Toward an integrated theoretical perspective. *MIS Quarterly*, 37(2), 483-509.
- Huang, M., & Yen, B. P. (2021). Driving forces for digital transformation—Case studies of Q-commerce.
- Nambisan, S., Wright, M., & Feldman, M. (2019). The digital transformation of innovation and entrepreneurship: Progress, challenges, and key themes. *Research Policy*, 48(8), 103773.
- Sedera, D., Tan, C. W., & Xu, D. (2022). Digital business transformation in innovation and entrepreneurship. *Information & Management*, 59(3), 103620.
- Tornjanski, V., Čudanov, M., & Marinković, S. (2020). Shaping a new business landscape by empowering collective intelligence: Synergetic effects of open innovation, human and artificial cognitive and emotional intelligence. In *2nd Virtual International Conference: Path to a Knowledge Society-Managing Risks and Innovation-PaKSoM 2020* (pp. 127-136).
- Westerman, G., & Bonnet, D. (2015). Revamping your business through digital transformation. *MIT Sloan Management Review*, 56(3), 10.
- Wang, Z., Li, M., Lu, J., & Cheng, X. (2022). Business innovation based on artificial intelligence and blockchain technology. *Information Processing & Management*, 59(1), 102759.

Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Öğrenci Kongresi, sosyal bilimlerle ilgilenen ve bu alanda çalışan genç araştırmacılar ve akademisyenler için fikirlerini, araştırma sonuçlarını ve tecrübelerini paylaşabilecekleri bir ortam yaratmakta, öğrencileri akademik anlamda desteklemekte ve güncel bilimsel gelişmeler üzerine kültürel bir tartışma platformu oluşturmaktadır.

Kongreye gönderilen çalışmalar Bilim Kurulu tarafından incelenmekte ve iki hakem tarafından değerlendirilmektedir. Kabul edilen bildiriler programa dahil edilerek sunulmaktadır. Altıncısı 2023 yılında Konya'da düzenlenen Kongre'de 26 farklı üniversiteden 100'ü aşkın lisans ve lisansüstü öğrenci yaptıkları ya da yapmayı planladıkları çalışmalarla ilgili sunum yapmıştır.

Kongrede sunulan bildiriler VI. ISERSC Tam Metin ve Özet Bildiriler Kitabı'nda yayımlanmıştır. Okuyor olduğunuz bu kitapta ise seçilmiş bildiriler kitap bölümü olarak yayımlanmaktadır.

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL GELİŞMELER EKONOMİ VE FİNANS

Editörler: Ayşe Çıvak - Ahmet Ay

nobel
BİLİMSEL
BİLİMSEL ESERLER

www.nobelbilimseleserler.com

nobel
40. yıl
e-kitap
nobelyayin.com

nobel
40. yıl
nobelkitap.com

E-KITAP